

TARTALOM

Tanulmányok

SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD, A klasszicizálódás poétikai aspektusai Szabó Lőrinc és József Attila költészetében	99
PETE ISTVÁN, Egy „nemzeti” szószemantika jogosultságának fokozatai	113

Kisebb közlemények

KÁNTOR LAJOS, Korunk-évek a második folyam kezdetén (Revizionizmus, szocreál vagy valami más)	131
KABÁN ANNAMÁRIA, Mozzanatok a stilisztika és a szövegtan kapcsolat-történetéből	139
FEKETE ADRIENNE, Olvasmányválasztás, olvasási szokások és stratégiák egy székelyföldi középiskolában	149

Adattár

KONTRA MIKLÓS–PÉNTEK JÁNOS–SZILÁGYI N. SÁNDOR, A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és keresztábrái (I.)	164
---	-----

Szemle

KNAPP ÉVA–TÜSKÉS GÁBOR, Sedes musarum. (Szörényi László)	183
BODÓ BARNA (szerk.), Nyelvi jogok és nyelvpolitika. (Máthé Dénes)	187
SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.), Az alakzatok világa 16–19 (Szabó Zoltán)	190

SUMAR

Studii

LÁSZLÓ SZILÁRD SZILVESZTER, Efectele clasicizării poetice în lirica lui Attila József și Lőrinc Szabó	99
ISTVÁN PETE, Gradele legitimității unei semantici „naționale“	113

Articole

LAJOS KÁNTOR, Anii „Korunk“ la începutul seriei a II-a (Revizionism, realism socialist sau altceva)	131
ANNAMÁRIA KABÁN, Momente din istoricul influenței reciproce dintre stilistică și textologie	139
ADRIENNE FEKETE, Preferințe, obiceiuri și strategii de lectură într-un liceu din Secuime	149

Materiale și documente

MIKLÓS KONTRA – JÁNOS PÉNTEK – SÁNDOR SZILÁGYI N., Chestionarul și tabelele statistice ale cercetării sociolingvistice din 1996, privind limba maghiară din România (I.)	164
--	-----

Recenzii

ÉVA KNAPP– GÁBOR TÜSKÉS, Sedes musarum. (<i>László Szörényi</i>)	183
BARNA BODÓ (ed.), Nyelvi jogok és nyelvpolitika. (<i>Drepturi lingvistice, politici lingvistice</i>) (<i>Dénes Máthé</i>)	187
ISTVÁN SZATHMÁRI (ed.), Az alakzatok világa 16–19. (<i>Lumea formelor 16–19.</i>) (<i>Zoltán Szabó</i>)	190

TANULMÁNYOK

A KLASSZICIZÁLÓDÁS POÉTIKAI ASPEKTUSAI
SZABÓ LŐRINC ÉS JÓZSEF ATILA KÖLTÉSZETÉBEN

A huszadik század első két évtizedének lírai alkotásaiban a nyelvre többnyire mint az önkifejezés csalhatatlan eszközére tekintettek. Ennek a tudatnak az elbizonytalanodása, az esztétista művészetszemléletről, a jelképteremtő egységes nyelv mítoszáról való lemondáson és ezt a konkrét, mindennapi megnyilatkozás felől megújítani vágyó avantgárd törekvéseken keresztül a klasszikus formákat újrateemtő versépítkezés megjelenéséig fokozatosan megy végbe. A megújított versszerkezet nyitottsága ugyanakkor lehetővé tette a harmincas évek alkotója számára a klasszikus modernség kanonizálódott lírai paradigmáinak feladását is. Formailag ez úgy írható le, mint a homogén – jórészt az avantgárd hagyományt követő – versszerkezet párbeszédessé, többdimenziós szerkesztettségűvé válása. A két világháború közötti lírai alkotásmódban megteremtődő nézőpontváltás egyik legfontosabb jellemzője tehát, a versszöveg dialogikus szerveztségének előtérbe kerülése a lineáris szerkezeti felépítéssel szemben, és – noha ezek a törekvések egyetlen költő esetében sem tekinthetők az egész további életmű szintjén kizárólagosan érvényesülő tendenciáknak – lényegében a későmodern alkotásmód egy sajátos irányvonalára mutatnak rá¹. A vers szerkezeti felépítettségére tekintve ezek a változások több szinten jelennek meg, például a formai-műfaji klasszicizálódásban, a lírai hagyománnyal folytatott kritikai-hermeneutikai párbeszédben vagy a szövegben megszólaló identitás autentikusságának megkérdőjelezésében.

1. Az irodalmi szöveg és valóság referenciális viszonyának helyreállítására összpontosító avantgárd törekvések célként tűzték ki a társadalom művészet általi megváltoztatását, az alkotás folyamatát pedig tudatos irányelveket megfogalmazó programok, agitatív kiáltványok előírásaival kívánták szabályozni. Az avantgárd irányzatok tudatosan felvállalták a köznap nyelv szóhasználatát, ennek vulgáris,

¹ Vö. Kabdebó Lóránt, *Költészetbeli paradigmaváltozás a huszas évek második felében*. In: Kabdebó Lóránt–Menyhért Anna (szerk.), *Tanulmányok Szabó Lőrincről*. Anonymus Könyvkiadó. 1997. 18–45; Kulcsár-Szabó Zoltán, *Dialogicitás és a kifejezés intergítása*. In: Kabdebó Lóránt–Menyhért Anna (szerk.), *Tanulmányok Szabó Lőrincről*. Anonymus Könyvkiadó. 1997. 78–94; Kulcsár-Szabó Ernő, *Szétterült ütem hálója. Hang és szöveg poétikája: A későmodern korszakküszöb József Attila költészetében*. *Tanulmányok József Attiláról*. Anonymus Könyvkiadó. 2001. 15–43.

agresszív, szubkulturális elemeit. Olyan tartalmi, formai eszközöket használnak, mely gyökeresen új alapokra kívánja helyezni a műalkotás és a megváltozott nyelvi, társadalmi kontextus viszonyát. „A modern művészet [...] egyszerűsége törekszik” – írja Hannes Böhringer², és valóban: stilisztikai szempontból az avantgárdot a hagyományos művészetfelfogástól, és ez által a kanonizált művészi nyelvtől való gyökeres elhatárolódás jellemzi, a formai és retorikai kötöttségek teljes destruálása, a szimbólumok használatának feladása és a nyelv dezemiotizációja³. Az avantgárd lendület tehát, elsősorban egy olyan provokatív művészi megnyilvánulási formát takar, mely leginkább abban a térbeli metaforában fejthető ki, ami eleve az irányultság megnevezéseként vált közkeletűvé: „az előrs felderítőként nyomul előre az ismeretlen terepre; kiteszi magát a hirtelen, sokkoló hatású találkozások kockázatának, meghódítja a még el nem foglalt jövőt, tájékozódnia kell, azaz irányt kell találnia a még felméréstelen tájakon”⁴.

„A gyorsaság, a soha meg nem állás, kötetlenség látszott az élet legjellegzetesebb kiélési formájának” mondja Laziczius Gyula egy korabeli tanulmányában⁵. Ugyanakkor kétségeit is megfogalmazza az útkeresés célkitűzéseit, hasznosságát illetően: „A magyar irodalom folytonosságát közelről érdeklí, hogy a legelőbbre merészkedettek milyen utakat bontottak eléje, az aktivizmust pedig az, vajon nem szakadt-e el reménytelen utakra”⁶.

A húszas évek alkotásaiban érvényesülő avantgárd tendenciák közül főként az expresszionizmus jellemzői a meghatározóak. Míg kibontakozásának hajnalán ezt az irányzatot a magyar irodalomban talán a legsikeresebb avantgárd törekvésnek tekinthetjük, és a fiatalabb nemzedék majd minden jelentős lírikusának költészetére hatással van, a húszas évek után háttérbe szorul. Az a materialista magabiztosság pedig, mely az évszázad első két évtizedében némiképpen a futurizmus lendületéhez közelítette a Walt Whitman és Bertolt Brecht nyomdokain elinduló expresszionista világlátást, és amely ideológiai-poétikai irányultságában elsősorban az erő és az ipari technológia új világot teremtő optimizmusát hirdette, az első világháború borzalmainak következtében végképp átalakul az univerzum és ember közötti megbomlott harmónia, az urbanizált társadalom idegenségének és e dehumanizáltság fájdalmának hirdetőjévé. Németh G. Béla az expresszionista költészet első – nagyjából a tízes években jelentkező – korszakának legfontosabb sajátosságaként a társadalmi renddel és a közízléssel való provokatív szembehelyezkedést nevezi meg, a világháború után bekövetkező második és harmadik korszak jellemzői közül a „tragikumba hajló vitaliszi-

² Böhringer, Hannes, *Egyszerűvé válni*. Ford. Tillmann J. A. Balkon 1995/10–11. 4–6.

³ Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Dialogicitás és a kifejezés integritása*. I.m. 80.

⁴ Jürgen Habermas, *Egy befejezetlen projektum*. In: Bujalos István (szerk.), *A posztmodern állapot*. Századvég Kiadó. Budapest, 1993. 155.

⁵ Laziczius Gyula, *Aktivizmus*. Magyar Írás 1922/3. 49–54. Újraközölve: Kenyeres Zoltán (szerk.) *Esszépanoráma*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1978. 1074–91.

⁶ Uo.

kus” látásmód gondolati, bölcséleti elemekkel való ötvöződését, valamint az emberi nyomorúság, szellemi sivárság és elhagyatottság által kiváltott részvét, együttérzés megjelenését emeli ki⁷. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a magyar expresszionista ábrázolásmód nagyjából egy időben született a szecesszió, a szimbolizmus vagy az impresszionizmus irányzatával: „[...] nálunk körülbelül egy évtizedre torlódott össze annyi fejlemény, amennyi másutt legalább fél évszázadra oszlott el” – állapítja meg Kappanyos András az avantgárdról szóló kiváló tanulmányában⁸.

Stilisztikai szempontból az expresszionista szabadvers a szöveg klasszikus tagolása, a ritmus és rím helyett az élőbeszéd és köznyelv elemeiből építkezik. A húszas évek magyar költészetében azonban ez a tendencia mégsem a teljesen kötetlen formai-szerkezeti sajátosságában jut érvényre, hanem egy olyan „versritmust sugalló beszédritmus”⁹ megjelenésében, amely a későbbiekben a formai hagyományhoz való visszatérésben teljesebbé válik. Ezekben az alkotásokban egy újfajta világszemlélet és versszemlélet kialakulását, egy indulatokban és merész képzettársításokban bővelkedő művészi produktum létrejöttét követhetjük nyomon, Ferenczi László szavaival: „egyszerre születik a versszerkezet és a mondatszerkezet, a szenvedély és a szó, a gondolat és a mondat”¹⁰. Szabó Lőrinc költészetében az 1926-ban kiadásra került kötet: *A Sátán műremekei* jelenti a stilisztikai-poétikai irányultság csúcspontját. Agitatív hangú, kötetlen, párbeszédet imitáló, rímtelen, szabálytalan sorok szerveződnek e költeményekben szónoki monológokká. Egy-egy tételmondat érvényességét a rendszerint ellentétre, novellaszerűen csattanóra épülő versszerkezetben narratív részletek fejtik ki (*Mérges, revolvert; Wild West Európa; Grand Hotel Miramonti*).

A húszas évek lírai műveinek egyik stíluszajátosságaként megjelenő epikus elemek itt többnyire szorosán kötődnek a társadalom kérdéseinek ábrázolásához. A lineáris szerkezet logikai rendjét az a köznyelvre épülő dikció teszi dinamikussá, amely a példabeszédek hatásával építi a költemény szerkezetét a vershelyzet megteremtődésétől kezdve a végkövetkeztetésekig. A különböző szereplők megszólaltatását célzó retorikai magatartás lényege tulajdonképpen az olvasó meggyőzése, a narratív formába öntött „párbeszéd” így legtöbbször csupán egyfajta pedagógiai módszernek tekinthető.

Látszólag ez a versépítési szándék figyelhető meg az 1926-os *A Sátán műremekei*-kötet: *A Bazilikában zúg a harang* című Szabó Lőrinc költeményben is: „*A Bazilikában zúgott a harang / s a parkban két fiatalember / vitázott a költő*

⁷ Vö. Németh G. Béla, *Expresszionista elemek Szabó Lőrincnél*. In: Kabdebó Lóránt–Menyhért Anna (szerk.), *Tanulmányok Szabó Lőrincről*. Anonymus Könyvkiadó, 1997. 213–7.

⁸ Kappanyos András, *Tréfa, szatíra, irónia és az avantgarde*. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.) *Tanulmányok Kassák Lajosról*. Anonymus Könyvkiadó, Budapest, 2000. 63.

⁹ Németh G. Béla, *Expresszionista elemek Szabó Lőrincnél*. I.m. 215.

¹⁰ Ferenczi László, *Szabó Lőrincről*. In: Kabdebó Lóránt–Menyhért Anna (szerk.), *Tanulmányok Szabó Lőrincről*. Anonymus Könyvkiadó, Budapest, 1997. 16.

/ égi-földi feladatairól. / Én a földet védtem, és mialatt / a barátommal hadakoztam, / úgy éreztem, egy harmadik / áll mellénk láthatatlanul / egy harmadik, valaki, idegen. / munkás lehetett vagy munkanélküli, / figyelte vitánkat?.

A szónoki monológ azonban, a vers befejező részében – megtörve a szerkezet linearitását – dialógust teremt a klasszikus irodalmi hagyománnyal. A *Szózat* szövegében eredetileg adott „élned-halnod kell” átköltése ugyanis, a romantikus életszemlélet, világszemlélet huszadik századi érvényességének megkérdőjelezéseként is értékelhető, ily módon pedig, a monolitikus versszerkezetbe betörő történetiség, egy olyan többszintű kapcsolatrendszert állít fel, melynek alapja az intertextuális párbeszédre épített ironia:

*miért nem biztatnak,
 hogy lesz nekem is
 ideálom és hazám
 és e hazában valahol
 lesz még számomra hely,
 ahol egy kis nyugalomért
 meghalni mégse kell,–*

Intencionalitását tekintve az intertextuális párbeszéd itt nyilvánvalóan az én világból való kiábrándultságának, egyén és társadalom ellentmondó viszonyának ábrázolására törekszik, hiszen a megszólaló társadalmi alárendeltsége, megkülönböztetett munkás-léte a nemzetfogalom körén való kívülrekedtséget is jelenti. A „lesz még számomra hely” ironikus parafrázis ezt az állapotot hangsúlyozza, kétségbe vonva a Vörösmarty eredeti szövegében létrejött jelentést. A többes szám egyes számra váltása pedig – amellet, hogy a beszélőnek a közösségből való kitaszítottságát jelöli – egyidejűleg visszautal a két „fiatalúr” és „munkás” verskezdetben megalapozott helyzetére is.

Végző soron azonban, a költemény jelentésstruktúráinak egymástól való ironikus elfordulását itt az az oppozicionális viszony teremti meg, amely a szöveg szintjén létrejövő dialógus és a társadalmi kontextus hierarchikus szerveződése közötti ellentétes irányultságból ered. A munkás diskurzusa ugyanis – akár a „végső igazság” kimondásában, akár a másik két megszólaló beszédhosszúságához való arányában – fölérendeltséget élvez a két „fiatalúr”-ével szemben, az a referenciális hálózat – vagyis az adott kulturális, szociális és politikai (hát)tér – viszont, amelynek megidézésére és rögzítésére a vers törekszik, ennek a szereplőnek a társadalmi alárendeltségét rögzíti a másik kettőhöz viszonyítva.

Az 1932-es *Te meg a világ*, majd az 1936-os *Különbéke* című kötettel a társadalmi viszonyok ironikus szemléletét Szabó Lőrinc számára fokozatosan felváltja az ént önmagával szembeesítő, az alkotás folyamatát történetiségében

szemlélő (ön)ironia. Ezek a költemények azért válhatnak az intertextuális dialógus létrehozóivá, mert a lineáris, pedagógiai célzatú ábrázolásmód helyett – a lírai szöveg tér-időszerkezetének többszintű szerveződése folytán – egy olyan létállapot viszonylatából tekintenek a jelenre, amely egyben az előző verseskötetek (*Fény, fény, fény; A Sátán műremekei*) poétikai horizontjának a tudatos felelevenítésére és fölülírására törekszik. Idézetek helyett így elsősorban önidézetek, önuralások szolgálnak ironikus betétekként. Ugyanakkor itt lényegében egy olyan versépítkezés kiteljesedését követhetjük nyomon, amelyben: „az emberi személyiségre és történelemre összpontosított dialógus átrendeződik, a mikrokozmosz a makrokozmoszban méretik meg”¹¹, a költő alkotóként és újraolvasóként egyszerre tekint jelenre és hagyományra önmaga korábbi énjére és a valóságra. Ezekben a költeményekben az ember kicsinységére, a lét és a lélek kiszolgáltatottságára ismer rá a megszólaló, a távolságtartó attitűdöt pedig az elfogadás gesztusa váltja fel:

*ember vagyok és kell a csorda,
oda kell bújni melegért,
kell a meggyűlölt rokon-állat,
mely valahogy mégis megért
(Itt vagy itthon!)*

*Szuszogás keltett föl...Elöttem egy
kövér, fekete koca áll,
falja a földet, meg a ganéjt,
amit maga csinál*

*Rámnéz. Nézek rá. Reng a húsa.
Micsoda ronda gép!
S egyszerre mégis megkívánom
a disznópecsenyét.*

(Találkozás)

Ugyanakkor a *Különbéke* című kötet verseiben a jelen és múlt, közel és távol viszonylatában megjelenő individuum egyfajta szüntelen, többirányú (ön)reflexióban relativizálja valóságról alkotott „igaz” következtetéseinek érvényességét. Az ilyen költeményekben, Kabdebó Lóránt szavaival: „egyszerre jelen van a dialogizáló eszmélkedés, történelemben-történetben gondolkozás – és egy azzal szenvedélyesen felelő horizont megépítésének igénye”¹². Ez a fajta világlátás érvényesül az 1936-os *Szánalom* szövegében is. Hiszen már a kezdő-

¹¹ Vö. Kabdebó Lóránt, *A dialogikus poétikai gyakorlat klasszicizálódása*. Literatura 1996/1. 9–35.

¹² Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe*. Osiris Kiadó. Budapest, 2001. 127.

sorokban megjelenik az a távolságtartás, amely egyben párbeszédet teremt a lírai alany egy előző létállapota és egy jelenbeli tudatállapot között:

*Szántalak, ahogy csak szánni lehet,
szántalak, hős és nyomorék,
ismertem a szegények kínjait,
a betegekét, öregekét,
saját sorsom tükre volt a barát,
az volt a névtelen tömeg;
most is szánlak még, Ember, de szivemből
egyre kevesebb jut neked.*

A *Te meg a világ* kötet verseinek individuumára utaló távolságtartó kérdésfelvetés (ön)ironikus jellege itt abból fakad, hogy a megszólaló, az „ember”-re egy külső, mindent átfogó isteni tekintettel és bölcsességgel, az élet bölcsességével figyel, de ugyanakkor tudatosítja a saját emberlétének dimenzióiból való kiszakadás lehetetlenségét is:

*Milliárdszor milliárd milliárdok
fájják tele az életet
és egyiknek sem kevesebb a kínja,
mint a tietek, emberek;
az egész élet fáj minden parányban:
az egész élet: ő maga;
volna mit sírni akkor is, ha ember
nem született volna soha.*

*Mit szánjak rajtad, Ember? Magamon mit?
Nem szánhatom a kínodat,
legfeljebb, hogy a kín anyját, az önzést
megölni, mint én, gyöngye vagy,
legfeljebb azt, amit mindenben: azt, hogy
vágyad a sírból is kifáj:
azt, hogy a végső kín után is újjá-
teremt hóhérod, a halál.*

Csakhogy a szerénnyé válás, az „ember” kicsinyes önzésén való túllépés szándéka, vagyis a lét és létezők minden fájdalmával való azonosulási vágy, az univerzum antropomorfizálása során voltaképpen a szerénnytelenység és önzés legmagasabb fokává válik. Az individuum világfájdalma ugyanis, itt korántsem csupán az egzisztenciális létbe-vetettségek állapotába való beletörődést jelenti, ha-

nem a szubjektum egyetemessé növesztésének egyik utolsó kísérleteként értékelhető.

2. A harmincas évek elején, a formai konvenciók alkalmazása József Attila számára egyben a lázadó, forradalmi hangú költészet gyökereihez való visszatérést is jelenti. A költő már a húszas évek végén lefordít néhány Villon-balladát, melyek 1929 szeptembere és novembere között látnak napvilágot a *Toll* című irodalmi lapban¹³. A „tanult francia betyár” modorában íródott versek tematikájukban látszólag a proletárlíra konvencióit követik, valójában azonban magához a villoni csavargó-szegénylegény attitűdhöz is éppolyan közel állnak¹⁴. Ilyen balladaformában íródott alkotások születnek 1932–34 között is: *Haszon, Bércmunkás-ballada, Vigasz, Számvetés* stb. Ezekben a költeményekben a balladaforma lehetőséget teremt a társadalom perifériájára szorult egyén létállapotának ábrázolására, de ugyanakkor a villoni csavargó ironikus-önironikus formában kifejeződő értékfelfogásával, társadalombírálatával is azonosulni képes. Hiszen az adott kor életlehetőségeinek pesszimista megfogalmazásán túl, a fájdalom és a szenvedés hiábavalósága, a lét embertelensége és az individuum egzisztenciális magányának, magáramaradottságának mélysége is megfogalmazásra kerül ezekben az alkotásokban, a látszólag csak propagandacélokat szolgáló agitatív hangnem mögött pedig, éppen az egzisztenciális alapozottságú én-világ viszony válhat a közösség és egyén közötti kapcsolat paradox jellegének, a közösségi célokért való küzdelem hiábavalóságának a kifejezőjévé. Ebből a nézőpontból tehát, bizonyos szinten József Attila proletárversei is olyan költeményeknek tekinthetők: „amelyek kezdetként szándékosan felidézik a műfajstílus és formakonvenciók alapján létrejött olvasói elvárási horizontot, majd azt a továbbiakban lépésről lépésre lerombolják – egyébként korántsem bíráló szándékkal, hanem esetenként önálló költői hatásként”¹⁵. Némiképpen egy ilyen attitűd megerősítéseként is olvashatjuk a harmincas évek közepén keletkezett József Attila-level gyakran idézett sorait: „Én a proletárságot is formának látom, úgy a versben, mint a társadalmi életben, és ilyen értelemben élek motívumaival. Pl.: nagyon sűrűn visszatérő érzésem a sivárság s kifejező szándékom, rontóbontó, alakító vágyam számára csupán »jóljön« az elhagyott telkeknek ez a vidéke, amely korunkban a kapitalizmus fogalmával teszi értelmessé önnön sivár

¹³ A megjelent költemények a következők: *Nyugasztaló, melyet Villon szerzett önmagáért és cimboráiért, várván, hogy velük fölakasszák, Villonról meg a vastag Margotról szóló ballada*, (mindkettő szeptember 1-én jelenik meg), *Ballada, melyet Villon szerzett édesanyja kérésére, Szűzanyánkhoz való könyörgésképpen* (okt. 6.), *Ballada a hajdani idők dámáiról* (nov. 24).

¹⁴ A kérdés részletes elemzését lásd: Martin Marc, *József Attila, Francois Villon találkozás*. ItK. 1995/1. 64–72.

¹⁵ Hans Robert Jauss, *Recepcióelmélet esztétikai tapasztalat, irodalmi hermeneutika*. Osiris. 1999. 310.

állapotát, jóllehet engem, a költőt, csak önnön sivársági érzéseimnek formákba állítása érdekel”¹⁶.

A korszak alkotói törekvéseire – és elsősorban József Attila ún. „mozgalmi” lírájára – tekintve Fried István mutat rá arra a paradoxonra, hogy ezekben a „háromgarasos versekben”, a látszólag minél nagyobb közvetlenségre törekvő, politikai célokat felvállaló tartalom és a nagyfokú szakmai tudást igénylő formai kidolgozottság némileg ellentétben van egymással¹⁷. Lényegében tehát a költemény, formailag éppen attól az – egyébként az avantgárd törekvések által előtérbe állított – köznapi beszédstílustól távolodik el, ami a látszólagos megszólítottként szereplő társadalmi csoportok befogadói horizontjából leginkább dekódolható lenne. Annál is érdekesebb ez a kérdés, ha visszatekintünk arra a közvetlen, szabad, expresszionista lendülettel áradó beszédmódra, amely a húszas években József Attila vagy Szabó Lőrinc verseire egyaránt jellemző volt.

A *Lebukott* József Attila első villoni balladaformában íródott alkotása. Szabolcsi Miklós a versben megszólaló identitás beszédmódját, a *Nagy Testamentum* lázadó-lázongó „vagányának” hangjával hasonlítja össze. Szerkezeti jellemzőire tekintve elsősorban a jambikus lejtésű sorokra, és – a József Attila-i versépítkezés sajátos összetevőiként – az ellentétekre („föl-le futkosunk / és messzenézünk”, „Lágyult az izmunk, fekhelyünk kemény”, „s ha nem pusztulunk, elpusztítanak”), metaforákra („ki még sétálsz, mint a fény”, „patkánypuha éj”) hívja fel a figyelmet¹⁸. Rámutat arra, hogy az utolsó versszak lendületét lényegében a mozgalom közhelyeit megismétlő jelszószerűen pergő, expresszionista mondatok adják¹⁹. Az utolsó szakasz agitatív hangneme és a költemény gyötrődő énjét megszólaltató előbbi versrészek között azonban egyfajta ironikus feszültség is teremtődik, elsősorban abból következően, hogy a lírai én romantikusan optimista hangvételének hitelességét az előző versszakok nem indokolják, de ellentétben van ez a szövegrész a csaknem könyörgő, segélykérő refrénnel is:

*Küzdünk híven a forradalomért,
nem halhatunk meg, élnünk kell tovább
Zizegve várnak a röpcsik, a hék
s éhbérrel várnak mind a burzsoák.
A mozgalom vár, munka és család,
míg megbukik a kizsákmányolás,*

¹⁶ Vö. Fehér Erzsébet (szerk.), *József Attila válogatott levelezése*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 318.

¹⁷ L. Fried István, *József Attila „háromgarasos versei”*. In: Kulcsár-Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Menyhért Anna (szerk.), *Tanulmányok József Attiláról*. Anonymus. 2001. 79–90.

¹⁸ Vö. Szabolcsi Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1998. 77–9.

¹⁹ Uo. 79.

*sarló villan, lesújt a kalapács
s börtönről, gyárról lehull a lakat.
Éljen a Szovjet, a munkástanács!
Testvér, segítsd a lebukottakat.*

A verszárlat ironikus jellegét a *vár* ige háromszori ismétlése és a hozzá kapcsolódó kontextus erősíti meg: „Zizegve várnak a röpcsik, a hék / s éhbérrel várnak mind a burzsoák / A mozgalom vár, munka és család...” A „nem halhatunk meg, élnünk kell tovább” kijelentéshez fűzött érvek közül a „Zizegve várnak a röpcsik, a hék” optimizmusa – bár ennek a hangnemnek a hitelességéhez a versben megszólaltatott lírai én helyzetét tekintve kétség fűzhető – még elfogadható lenne, a „várnak a burzsoák” szókapcsolat már kétségtelenül ironikus, akárcsak a szövegkontextus egészére vonatkozatható: „vár [...] munka és család”. Hogy milyen munka és milyen család arra az előbbi részekből nyerhetünk fogalmat:

*Otthon a tűzhely hűvös és repedt,
hideg fazékban készül az ebéd:
a csarnok nyirkos kövéről szedett
kis káposztalevél és hulladék.
az asszony szédül, szidja gyerekét
s a szomszédné a gangon kiabál,*

A *Lebukott* szövegéhez hasonló ironikus feszültség jelenik meg azonban, József Attila 1932-es keltezésű *Invokáció* című költeményében is. A forradalmi versek hangján megszólaló lírai alkotás lényegében az én egzisztenciális elidegenedettséget, világban való létének és magának a világnak törekenységét, töredezettségét ragadja meg. Az optimista felütés után ugyanis, már a negyedik verssorban a halál motívumának és egyben az élet hiábavalóságának, céltalanságának képe villan elő: „Föl vagy húzva az életre s végül minden óramű lejár.” A költemény egészére tekintve a többször is visszatérő tette hívó biztatás látszólagos optimizmusa („Rebbentsd meg”, „Csörrenjen meg”, „Énekeld a munkások dalát”) itt paradox módon a feszültség fokozójává válik, hiszen az individuum világgal, társadalommal való meghasonlottságának oka éppen az igazságot feltárni akaró szókimondó álláspontjának következménye. Ebben a kontextusban a vers zárósorainak optimista biztatása ironikus, hiszen az „éneklet”, önmegmutatás egyben az elidegenedtség létrehozója, és fenntartója is. A látszólag homogén versszerkezet ellenében ható tendenciák így némiképpen széttördelik a szöveg egységes jelentésstruktúráját.

A mozgalmi lírára jellemző, kötött formájú – az irodalmi hagyományra építő és azzal dialógust folytató – versépítkezés visszatérésének magyarázatában tehát nem elégséges csupán arra hagyatkoznunk, hogy ez a tendencia kizárólag az

avantgárd törekvések presztízsvesztesége nyomán következhetett be. A formai-tartalmi feszültségben ugyanis, valójában éppen a költemények agitatív, társadalomalakító célzata lesz másodlagos, és felértékelődik a cselekvés, tett szintjén önmaga és a világ létére ismerő [egzisztencialista], illetve a cselekvésben létközelien ábrázolt [munkás] ember. Mihail Bahtyin szerint: „a forma a művészileg megformált tartalomban hierarchikus kölcsönviszonyok bonyolult rendszerét hozza létre”²⁰. Ebben a kontextusban viszont – József Attila proletárverseire gondolva – már korántsem olyan nyilvánvaló, hogy kihez, milyen célzattal szól a beszélő, azaz, hogy ki a megszólaló és ki(k) a megszólított(ak)²¹. Hiszen ezekben a költeményekben a szereplő(ke)t körülvevő antropomorfizált tárgyi világ cél vagy eszközszerpe és e környezetben a lírai én cél- vagy eszközléte sem dönthető el egyértelműen. Nem beszélve arról, hogy az az (érték)feszültség, amely egy effajta szervezettségben forma és tartalom, beszélő(k) és megszólított(ak) között létrejön, legtöbb esetben magán hordja a „költő”-ként azonosítható individuum ironikus távolmaradásának jegyeit is. Ezekben a versekben ugyanis, a klasszikus formai, szerkezeti elemek mellett gyakorivá válik a műnem verscímme emelése (gondoljunk csak József Attila: *Elégia*, *Óda*, *Bérmunkás-ballada* stb. költeményeire vagy Radnóti Miklós eclogáira), végső soron tehát, a húszas-harmincas évek alkotójától mindez egy olyan poétikai gesztusnak is tekinthető, amely az adott műnem kanonizált fogalmát szeretné újradefiniálni, átértékelni.

A klasszikus minták felhasználása során azonban, az adott forma és tematika olyan referencialitásként állítódik elő, melynek akkor is nagyon fontos szerepe van, ha az alkotó tudatosan megszegi, ellentétét valósítja meg e kanonizált szabályrendszernek. Hiszen a túlzásba vitt modorosság, vagy a poétikai kellékek mértéktelen alkalmazása és a feldolgozott téma „jelentéktelensége” közötti látszólagos ellentét mellett egy bizonyos kontextusban a formai hagyományra való visszatekintés is az ironia forrásává válhat, amennyiben az individuum egyediségének nyelvi kifejezhetőségébe vagy az alkotó eredetiségébe vetett bizalomnak a megkérdőjelezésére irányul.

Ebből a nézőpontból az úgynevezett „mozgalmi versek” nem definiálhatók csupán egyfajta agitatív, nyíltan baloldali elveket valló költői attitűd érvényesülési törekvéseinek, összetettségük, formai és tematikai szervezettségüket tekintve ugyanis, alapvető egzisztenciális kérdésekre mutatnak rá. Még az avantgárd hagyományokat nyíltan vállaló Illyés Gyula látszólag egyértelműsége tö-

²⁰ Vö. M. M. Bahtyin, *A szó az életben és a költészetben*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1985. 38.

²¹ Fried István szerint: „a műfaji- hangnemi- hangvételi megfelelések helyébe a tónusvegyítés lép, ennek következtében a tragikusnak tartható sorsokról az addigiaktól eltérő vélemény formálódik. József Attila »háromgarasos« versei élnek a Kästner-típusú használati líra anyagával, feldolgozhatónak és versbe illeszhetőnek jelzik az új tárgyiasság világából származó irodalmi megoldásokat, és nem utolsósorban a megjelenítendő világ ironikus átvilágítását a tónusvegyítésnek minden eddiginél radikálisabb eszközeivel végzik.” Vö. Fried István, *József Attila „háromgarasos versei.” I.m.* 81–2.

rekvő, politikai irányultságú, alkalmi költészete sem értelmezhető kizárólag a társadalmi motiváltság szempontjából. Lényegében éppen ezeknek a szövegeknek az alkalmisága jelenti azt, hogy a versépitkezés tudatosan felvállalja a jelenhez kötöttségét, hiszen az embert egzisztenciálisan a mindenkori mához kapcsoló tettei minősítik, a heideggeri értelemben vett léttel való sodródás ellenében. És talán e jelenvalóléthez kötődő egyediségükben mutatnak rá az ember és világ viszonyára, az individuum egzisztenciális kérdéseire József Attila proletárköltészetének legismertebb darabjaiban a külvárosi környezethez kötődő helyszínek, tárgyak, szerszámok, használati eszközök is (*A város peremén; Téli éjszaka; Elégia; Ősz; Külvárosi éj*). Ezekben a szövegekben a jelentésszerveződést legtöbb esetben a valóság elemeinek prosopopeikus megjelenítése és ezzel párhuzamosan a szubjektum dezantropomorfizálódásának mozgása uralja.

3. A két világháború közötti költészetben a poétikai megújulás egyik releváns lépésének tehát, éppen az a horizontváltás tekinthető, amelyben a közösségi problémák képviselőjét és az ezt megalapozó, teoretizáló, epikus linearitású, monológyszerű szerkezetet fokozatosan felváltja a magánjellegű, tendenciáiban a temporalitás hangsúlyozására törekvő beszédmód. A jelen és múlt, közel és távol viszonylatában megjelenő individuum így lényegében egy diffúz történeti képződményként állítódik elénk. Elég itt csupán a József Attila *Mama* című versének második szakaszára gondolnunk:

*Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra.
Engem vigyen föl a padlásra.*

Ironikus, önironikus természete ennek az önmaga múltjára tekintő attitűdnek abból adódik, hogy míg a vers második strófájának első sorában („Én még őszinte ember voltam...”) a beszélőben emlékként felmerülő korábbi énkép – éppen ezen „őszinteség” meglétének tudatában – némileg felsőbbrendűként jelenik meg a jelenbelihez képest, az utolsó strófában ez a viszony fordítottá válik: „Nem nyafognék, de most már késő”. Vagyis a jelenbeli tapasztalat távlatából a megszólaló egy múltbeli erényét (őszinteség) bűnként, az erény hiányát pedig („Nem nyafognék...”) követendő magatartásként mutatja be. A szöveg ironikusságát erősítve ugyanakkor, a második szakasz második sora („ordítottam, toporzékoltam”) egyben lefokozza, idézőjelbe teszi a korábbi létállapot (őszinteség) etikai súlyát is.

A szubjektum megtöbbszöröződése azonban, ezekben a költeményekben nemcsak az egyén léttel, ittlétével folytatott diskurzusának eredményességét vonhatja kétségbe, hanem az identitás egységességét, megszólaló(k) és megszólított(ak) (ön)azonosságát is kérdésessé teheti:

*E világon ha ütsz tanyát,
hétszer szűljön meg az anyád!
Egyszer szűljön égő házban,
egyszer jeges áradásban,
egyszer bolondok házában,
egyszer hajló, szép búzában,
egyszer kongó kolostorban,
egyszer disznók közt az ólban.
Fölsír a hat, de mire mégy?
A hetedik te magad légy!*

(A hetedik)

Egy ilyen viszonyban az individuum – akárcsak az utóbbi időben gyakran idézett *Jön a vihar* vagy *Irgalom* soraiban – „képtelen kivonni magát a tropológiai létesülés hatalma alól”²²; kiszolgáltatottjává válik a szövegben keletkező „diszkurzív technológiáknak”²³.

Nézőpontunkból tehát, korántsem lehetünk biztosak abban, hogy: „a lírai narráció átfogó formája *A hetedik* című versben egyértelműen az önmegszólító verstípus”²⁴. Hiszen a szöveg egészére tekintve sehol sem találhatunk utalást arra, hogy önmagához, az olvasóhoz, vagy egy általános énhez, az „ember”-hez intézi-e szavait a beszélő, a versszerkezet szigorú szervezettsége, rigmusszerűen ismétlődő passzusai pedig a monológyszerű előadásmód mellett akár egy szereplőkre bontott megjelenítés lehetőségét is magukban hordozzák (egyébként a József Attila -életrajz különböző vonásaival is azonosítható elemek – például az „önmegszólító verstípus” iskolapéldájaként említett *Tudod, hogy nincs bocsánat* szövegével összehasonlítva²⁵ –, ezúttal mintha teljességgel hiányoznának a költeményből)²⁶.

²² Kulcsár Szabó Ernő, *Szétterült ütem hálója. Hang és szöveg poétikája*. A későmodern korszakküszöb József Attila költészetében. *I.m.* 31.

²³ Vö. Lőrincz Csongor, *A medializálódás poétikája: esztétizmus és kései modernség (Hoffmannsthal, Babits, József Attila)*. Bednatics et al. (szerk.), *Hang és szöveg (Költészettörténeti kérdések a lírai modernségben)*. Osiris. Budapest, 2003. 367–8.

²⁴ Bókay Antal, *József Attila poétikái*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2004. 104.

²⁵ Vö. Németh G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*. In: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1982. 103–68.

²⁶ Ebből a szempontból sokkal elfogadhatóbbnak tűnik Tverdota György javaslata, aki *A hetediket*, a *Párizsi anzix* és az *Ülni, állni, ölni, halni* szövegszerveződéséhez hasonlóan halmozásos szerkezetű költeménynek tekinti: „Az anzix-szerkezet [...] önálló és zárt, független, egymásból nem következő, ok-okozati kapcsolat, időbeli egymásután, azonosság vagy ellentét szerint nem összefüggő miniatűr képek egyberótt egésze. Az említett kapcsolatok persze önkéntelenül, asszociatív, esetlegesen létrejöhetnek, de nem kell létrejönniük és általában kimerülnek a szomszédos képek közötti laza, könnyed kapcsolódásban.” L. Tverdota György, *Párizsi anzix. József Attila egyik versszerkesztési módjáról*. In: *Ihlet és eszmélet*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1987. 272.

A versszöveg „szereplőinek”²⁷ és jelentésszintjeinek hasonló megszőröződése jellemző Szabó Lőrinc több lírai alkotására is (*Ne magamat; Politika; Fiatalokhoz; A test védekezik*). A *Gyermek és bolond* című költeményben például az én három alakmása jelenik meg: a „gyermek”, a „bolond” és az őket idéző harmadik beszélő (moderátor). Az első szakasz aposztrofikus kezdősoraiban a megszólaló (moderátor) látszólag kérdéseket intéz az olvasóhoz/önmagához, ezeket azonban dogmatikus módon meg is válaszolja:

*Ki elég bátor hinni, hogy
szükség van a gondolatára?
szépségre, jóra, ideálra?
Csak aki gyermek és bolond.*

Intencionalitását tekintve ugyanis a moderátor gesztusa itt egy többszintű párbeszéd premisszáinak a megalapozására, azaz a három „szereplő” bemutat(koz)ására irányul, a dialógusteremtő kísérlet kudarcra így valójában egy – az olvasó bólogató egyetértésén alapuló – konvencionális poétikai monológ kibontakozását függeszti fel ironikusan. A valós világ attribútumainak szentenciaszerű összefoglalásában, még kizárólag ennek az autoritásként fellépő beszélőnek az álláspontja jelenik meg („Nagy a világ s láttuk elégszer: / szépség s igazság ritka vágy, / győz a tömeg s a butaság, / ahogy a tömegben a kényszer”), a továbbiakban viszont a „párbeszéd” monológyszerűségét feladni kívánó, de saját diskurzusa fölrendeltségét megtartó moderátor és a „gyermek” dialógusának kifejtésére kerül sor. Ebben a szerepváltásban az idézőjelbe tett szövegrészlet valamint az egyes megszólalások hosszúságának aránya a két identitás hierarchikus viszonyát tükrözi:

*Mi mégis csak nézünk magunkba,
bár reménytelen ez a munka:
„Igy szebb lesz!” -szól bennünk a gyermek.*

Az utolsó szakaszban azonban ez a hierarchikus viszony felbomlik. A „bolond” válaszában ugyanis, éppen az a szentenciaszerűen megnyilatkozó attitűd jelenik meg, amely a vers elején a moderátori álláspont jellemzője volt. A

²⁷ Elsőként Kabdebó Lóránt hívja fel a figyelmet Szabó Lőrinc versépítkezésében arra a sajátosságra, mely szerint ezekben a költeményekben két – egymással szembenálló – beszédmód érvényesül, vagyis: „a kiteljesedni akaró lázadóé” („aktor”), és „az ennek kudarcait figyelő szkeptikus elemzőé” („néző”). Értelmezésében: „Az egyik cselekvő jellegű: a vágyak síkján jelentkezik, szerepeket vesz fel, és lázad a külvilág nyomása ellen; a másik szemlélő jellegű: a külvilág öröknek látott szövevényét tudomásul veszi, és szkeptikusan beletörődik a változtathatatlanba.” Vö. Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1985. 60.

harmadik beszélő itt érvényt szerez mondandójának a moderátorral szemben, és egy végső következtetéssel lezárja a párbeszédet:

*S szól a bolond: - „Más ki segítsen?
Tékozlom magam és teremtek,
magam kedvére, mint az isten”*

Az ily módon irányítottágát veszített dialógus, önmaga gerjesztőjeként az egész szöveg hierarchiájának a felülírását képes kieszközölni, hiszen a moderátori autoritás csökevénye, az idézőjel nem tud már érvényt szerezni a hatalom visszaszerzésére irányuló tendenciáknak.

Az első három versszak többes szám első személyű igéi látszólag az olvasót is bevonják ebbe a párbeszédbe. Úgy tűnik, mintha a moderátornak ez a retorikai fogása itt elsősorban a saját tekintélyének megőrzéséhez keresné szövetségesét. A másik két beszélő egyes szám első személyű diskurzusa azonban – éppen ezeknek a szövegrészeknek idézőjelekkel is megerősített elkülönültsége következtében – tekinthető egyfajta (ironikus) tiltakozásnak is, a költeményben létrejövő jelentés(ek) és igazság(ok): a lázadás vagy a lemondás, a remény vagy a szkepticizmus kisajátításával szemben.

SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD

EFFECTELE CLASICIZĂRII POETICE ÎN LIRICA LUI
ATTILA JÓZSEF ȘI LŐRINC SZABÓ

(Rezumat)

Cea mai semnificativă schimbare în lirica maghiară interbelică se reflectă în abandonarea structurii lineare a poeziei și abordarea unei compoziții bazate pe dialog. Concomitent cu această schimbare stilistico-poetică, a fost necesară o renunțare a autorului la paradigmele impuse de către tendințele avantgardiste de la începutul secolului al XX-lea, și impunerea unei noi viziuni poetice asupra lumii, reflectată printr-o tendință de valorificare critică a tradiției poetice din operele canonizate. Această atitudine poetică se distanțează de viziunea tradițională a operelor literare, fiind reflectată printr-o participare profetică al poetului și a poeziei în procesul schimbării lumii și a realităților sociale. În acest context, lirica anilor treizeci se remarcă printr-o abordare ironică–auto-ironică a legăturilor dintre individ și societate, precum și printr-o reflectare asupra rolului limbii și al valorilor literare.

Eseul propune o scurtă analiză al aspectelor clasicizării poetice și al tendințelor intertextuale din lirica lui Attila József și a lui Lőrinc Szabó.

EGY „NEMZETI“ SZÓSZEMANTIKA JOGOSULTSÁGÁNAK FOKOZATAI

A téma bevezetése

Kiefer Ferenc *Van-e magyar jelentéstan?* c. cikkében (MNy. C [2005], 129–40) Gombocz Zoltán *Jentéstan és nyelvtörténet* c. könyvére hivatkozva a következő kérdéseket veti fel:

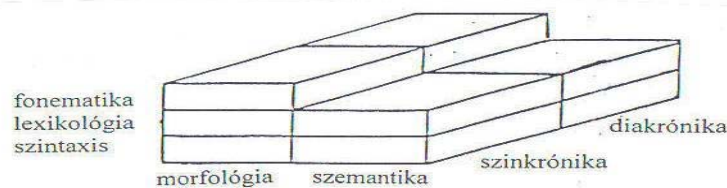
1. „Van-e értelme magyar jelentéstanról beszélni, és ha igen, mi lehet egy magyar jelentéstan feladata, mi különbözteti meg az általános jelentéstantól [...], beszélhetünk-e egy nyelv jelentéstani rendszeréről?” Ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy „Számos munka szól – különféle elméleti keretben – például az angol, francia, német, orosz nyelv hangtanáról, de angol, francia, német vagy orosz jelentéstanról nem tudunk” (129).

2. „Elméleti-módszertani szempontból mi a különbség a magyar hangtan, alaktan, mondatan és a magyar jelentéstan között?” E kérdés megismétlése után megállapítja, hogy „a magyar hangtanban, alaktanban és a mondatban a magyar nyelvre vonatkozó törvényszerűségeket, szabályokat, összefüggéseket fogalmazzunk meg. Általánosítások nélkül nincs ugyanis tudomány. De vajon van-e erre lehetőségünk egy »nemzeti« jelentéstanban?” (130). Ezzel kapcsolatos észrevételeink:

Mintegy száz évvel ezelőtt a „jelentéstan“ terjedelme egyenlő volt a „szószemantikával“. Kiefer leszögezi, hogy „A XX. század második felében gyökeresen megváltozott a nyelvtudomány elmélete és módszertana. Az elméleti nyelvészet ma már nem elégszik meg általános módszertani elvek megfogalmazásával, hanem az emberi nyelvre jellemző, univerzális elvek és összefüggések megállapítására is törekszik”. Ezzel kapcsolatban azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a nyelvtudomány egyes diszciplínáinak a terjedelme is megváltozott, más lett egyes műszavak jelentése, új terminusok (néha a régi műszó elfelejtése vagy tudatos ’átkeresztelése’ révén) jöttek létre: pl. az *alapszó* helyett a *fej*, az *időhatározó* helyett *időmódosító*. Az angol *head* jelentése ’the central part of a phrase’, (az angolban az *államfő* head of state, furcsán hangzana, ha az *állam feje* a jövőben nálunk is ’*államfej*’ lenne), a *modifier* szó egyik jelentése pedig *bővítmény* ’any category which serves to add semantic information to that provided by the head of the category within which it is contained’ (R. L. Trask 1993: 173). A amerikai nyelvészetben már több

évtizede a „hangtan“ helyett a „fonológia“ műszót használják. Ma már mindkét terminus átértelmezésre szorul. A „hangtan (fonetika)“ terminus helyett célszerű hangalaktan (*fonematika*) műszót használnunk, amelynek részdiszciplínái: 1. a hangtan (fonetika, *phonetics*), 2. fonológia (fonématan – *phonology/phonemics*), 3. szótagtan (szillabika, *syllabics*), 4. hangsúlytan (akcentológia, *accentology*), 5) *hanglejtéstan* (intonológia, *intonology*), 6. kiejtéstan (ortoépia, *orthoepy*), 7. szociológiai hangalaktan (szociofonematika, *sociophonematics*)¹. Angol, német vagy orosz „jelentéstan“ c. könyvet pedig két alapvető változás következtében nem találunk. Egyrészt a hangtan, alaktan, mondattan ma már nem tisztán „formatanok“, mivel grafikai, fonetikai, lexikai, szintaktikai és szövegtani jelentésekről is olvashatunk.

A. P. Zsuravljov orosz nyelvész például már 1974-ben *Fonetikai jelentés* (Фонетическое значение) c. könyvet jelentetett meg, 1991-ben adták ki R. M. W. Dixon *A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles* (Clarendon Press – Oxford) c. könyvét. A különböző diszciplínák szinkrón és diakrón összefüggését jól szemlélteti N. G. Komlev (1969: 39) Stephen Ullmann (Ullmann István) alapján készített sémája (ebben a fonematikának/hangalaktanak még nincs jelentése) :

Másrészt azért sem találunk *Angol* (német, orosz) *jelentéstan* c. könyvet, mert a szójelentéstan a szótan (lexikológia) része lett².

¹ Pete, *Hangtan vagy hangalaktan?* Nyr. 2002/1.

² Leonhard Lipka, *An Outline of English Lexicology*, Tübingen 1990; K. A. Lewkovskaja, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Moskau 1968; Ахманова О. С., *Очерки по общей и русской лексикологии*. М. 1957; Гак В. Г. *Сопоставительная лексикология*. М. 1977; Шанский Н. М. *Лексикология современного русского языка*. М. 1972. A *Лексикология русского языка* c. könyvemben (2006) a szótannak a következő fő fejezetei vannak: 1. szemasiológia (szójelentéstan, *semasiology*), 2. onomasziológia (jelöléstan, *onomasiology*), 3. terminológia (szakszókincstan, *terminology*), 4. onomasztika (tulajdonnévtan, *onomastics/ name-study*), 5. a szókincs rétegződése (*stratification of vocabulary*), 6. változások a szókincsben (*changes in vocabulary*), 7. etimológia (szófejtéstan, *etymology*), 8. frazeológia (*phraseology*). Itt hívom fel az olvasók figyelmét még 3 munkára, amelyek az előbb olvasottakat jelentősen árnyalják: 1) Enrique Bernárdez, *Catastrophes, chaos, and lexical semantics*. In: *Lexical semantics, Cognition and Philosophy*. Lódz, 1998.; 2. Bańcerowski Janusz, *A jelentés értelmezési módjairól*. In: *A nyelv és nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Bp., ELTE. 2000.

A nemzeti (etnikai) világkép és világszemlélet

A századforduló táján Wilhelm Humboldt, Leo Weisgerber, Edward Sapir (1884–1939) és Benjamin Lee Whorf (1897–1941) nézeti újjászülettek. Az ő véleményük szerint a nyelvek különbözősége a nyelvekben tükröződő nemzeti világkép (Weltbild) és nemzeti világszemlélet (Weltsicht) különbözőségén alapul. A SAPIR–WHORF hipotézisének a nyelvi relativitásra vonatkozó elmélete (*theory of linguistic relativity*) feltételezi, hogy a valóság érzékelését és az ember tapasztalatainak a strukturalizálását (rendszerbe foglalását) nagy mértékben a nyelvek grammatikai és lexikai rendszere határozza meg. Ez nem sokkal később a nyelvi relativitás alapelveiben (*principle of linguistic relativity*) már nem ’meghatározza’, hanem ’jelentősen befolyásolja’. Ez a befolyásolás kisebb-nagyobb mértékű lehet, de eddigi ismereteim szerint még a frazeologizmusok területén sem éri el azt a mértéket, hogy lehetne egy magyar „nemzeti” ’szószemantika v. frazeológia’ c. könyvet írunk. (Zárójelben megjegyzem, hogy a ’nemzeti’ jelzőhöz eltérő konnotatív jelentések is kapcsolódnak). Ez nem jelenti azt, hogy körültekintő kutatással ne lehetne csak a magyar (csak a román vagy bármely más) nyelvre jellemző nyelvi jelenségeket találnunk. Ez azonban nem egyszerű feladat, ha figyelembe vesszük Papp Kincses Emese csíkszeredai tanár (*Eredetünk. Őshazánk. Nyelvünk*) megállapítását, amely szerint „a magyar nyelvet a finnugor, illetve urali nyelveken kívül mintegy hatvan nyelvvél rokonították – s néhányal rokonítják ma is”. (Bárzsi Géza is csaknem hasonló számot közölt.)

Az objektíven létező világ és annak nyelvi interpretálása

Bañcerowski Janusz (2006: 187) professzor azt vallja, hogy „minden természetes nyelv saját módja szerint interpretálja az objektíven létező világot”. Ezt azonban az azonos nyelven beszélők, sőt tudósok is megtehetik. Gondoljunk csak az ún. hagyományos, ill. a strukturalista és strukturális nyelvészet eltérő metanyelvére és annak változásaira (pl. csak Chomskynál). De ugyanazon személy is kifejezheti egy „dolog állását” eltérő módon: a verbális és nominális mondatszerkesztés eltérő változataival. Ugyanazt a logikai jelentést négy szó-fajban is grammatikalizálhatjuk:

- A nagy **haragszik** (**haragos, haragosan néz**), amikor unokája későn jön haza.
- A nagy **haragra gerjed**, amikor unokája későn jön haza.

Bañcerowski professzor egy másik cikkében (2000: 349) azt fejtegeti, hogy „a magyar nyelvben az *emlékezet* olyan »tartályként« értelmeződik, amelyben különféle adatok rögzülnek és tárolódnak”. Az ’emlékezet’ azonban

---

számos más nyelvben szintén 'tartály'. Vö. pl: *bevési az emlékezetébe*, lengyel: *utrwalić w pamięci*, ném.: *in sein Gedächtnis eingraben*, ang.: *bear in mind*, or.: *запечатлевать/запечатлеть в памяти*, román: *a reține în memorie*.

Csak az összevető nyelvi tények mellőzésével állíthatjuk, hogy „a szavakban megtestesített kategóriák képezik az adott etnikai nyelvre jellemző specifikus világ nyelvi képét, amely különbözik más etnikai nyelvektől, és amely az objektív valóságnak az idealizált és az alanyi jelleget öltő modelljét képviseli“ (Bańcerowski J. 2002: 171). A magyar, a román és a lengyel „természetes“ nyelv, az eszperantó nem az. A kobakos növények között a magyar, a román, az orosz és a lengyel etnikum és nyelv egyformán megkülönbözteti a *görögdinnyét* (rom. *pepene verde* 'zölddinnye', or. *арбуз*, len. *arbuz*) és a *sárgadinnyét* (*дыня*, *pepene galben*, len. *melon*). Az eszperantóban a dinnye *melono*, a sárgadinnye *suker melono* 'cukordinnye' (ez utóbbi magyarban 'zöldes húsú sárgadinnye'), a görögdinnye pedig *akvomelono* 'vízidinnye', az emlékezetébe vés pedig *gravuri en la memoron*. Nem sok értelmét látom annak, hogy a szavak fogalmi jelentését a valóság 'idealizált' (azaz 'eszményített') modelljeként jellemezzük, mivel a fogalom 'dolgok, jelenségek legfőbb ismertetőjegyeiből a tudatban kialakított gondolati forma'. Egy 'dinnye' pl. lehet bármilyen nagyságú, fajtájú és érettségű, a magyarban így magában 'görög' és 'sárga' is lehet. A gyümölcsök és a főzelékfélék között több ilyen eltérő motivációjú elnevezést találunk, de ettől napjainkban az eltérő nyelveken beszélők „világképe“ azonos, mivel ugyanazon denotátum jelentése kapcsolódik hozzá: *vöröshagyma – fokhagyma*, rom. *ceapă – usturoi*, or. *лук – чеснок*. Ha azt mondják, hogy *hagymát is vegyél*, azon azt értjük, hogy *vöröshagymát* is, mivel ezt gyakrabban használjuk.

Univerzális-e a nyelvi jelentés?

Kiefer szerint (*i. m.* 129) „Nemcsak Gombocz, hanem a mai jelentés tan kutatóinak jelentős hányada is úgy véli, hogy a nyelvi jelentés univerzális, és ha adatainkat konkrét nyelvből merítjük is, következtetéseinket mindig általános érvényűeknek tekintjük“. Néhány oldallal később nem a különböző szintű s azon belül is több típusú aljelentésre bontható »nyelvi jelentés« az általános, hanem csak »a denotatív jelentés kifejezhetősége«. E tekintetben „[...] ugyanis nincs különbség a nyelvek között“ (133). Ez valóban így van: a mondanivaló lényegét mindig le lehet fordítani egyik nyelvről a másikra. A problémát az okozza, hogy egy „univerzális“ denotatív jelentés fogalmi jelentés közvetítésével és az ahhoz társuló konnotációs jelentések révén fejeződik ki. E vonatkozásban a nyelvi sajátosságok lényeges eltéréseket mutathatnak. Elég csak összevetnünk egy nyelv eltérő vagy azonos időszakában született költőinek a stílusát.

Nyelvi sajátosságok tettenérhetősége a szószemantikában

Kiefer Ferenc egyetértőleg idézi Károly Sándort (1970: 269), aki a szószemantika három olyan területét nevezi meg, ahol az egyes nyelvek sajátosságai különösen tetten érhetőek: A) a szemantikai mezők tagolása; B) a szavak morfológiai motiváltsága, és C) a poliszémia. Bibok Károly (1994: 2) szintén három kérdéskört nevez meg: 1. Milyen jellegűek a jelentés felbontása során nyert alkotórészek? 2. Mi a világról való tudásunknak, a kontextusnak a szerepe a szavak jelentésében? 3. Mikor kell két különböző jelentésről beszélnünk? Károly Sándor szempontjait és azok sorrendjét tekinthetjük alapvetőnek, a Bibokéit ezek kiegészítésének.

A szótanon belüli szemasiológia

A „formatanok“ (hangalaktan, szóalaktan, mondattan) szemantikája jelentősen különbözik a szószemantikától (a szemasiológiától). A különbözőség a nyelv lexikai szintje rendszerszerűségének az eltéréséből adódik. A lexikai „rendszerben“ is vannak *szintagmatikus, paradigmatis, derivációs* és *hierarchikus* kölcsönös összefüggések. Ezeknek az egész lexikai szinten történő egynemű, azonos törvényszerűségeket mutató rendszer szerinti működését bizonyítani és leírni csak nagy általánosságokban, konkrétan csak a lexikai mezők szintjén lehetséges. Kiefer Ferenc *Van-e magyar jelentéstan?* cikkét azzal zárja, „hogy a magyar jelentéstan feladata annak vizsgálata, hogy az általános jelentéstani összefüggéseken belül mi az, ami a magyar nyelvre jellemző, illetőleg azoknak a sajátos nyelvi eszközöknek a számbavétele, amelyek ezeket az összefüggéseket megjelenítik”. Ezzel egyet is értenék, ha ez a gyakorlatban nem azt jelentené, hogy preferálok a sok jelentésemélet közül egyet, többnyire az angol nyelv leírása alapján kialakult (esetleg valamelyik indián nyelvre is kitérő) „divatosá vált“ elméletet, s ehhez igazítom a magyar nyelv leírását.³

Alapszínnev ↔ köztes színnev, motivált ↔ önkényes színnev

Kiefer Ferenc (131–2) ismerteti Berlin és Kay (1969) színhierarchiáját, amelyet a szerzők 98 nyelv színneveinek vizsgálatából szűrtek le (arról nem ír, hogy köztük volt-e a magyar). Megállapítják:

a) Minden nyelvben van legalább két színnev, és ez a kettő a ’fehér/világos’, illetőleg a ’fekete/sötét’. (Egy nyelv sincs megnevezve.)

³ A strukturális szintaxis lényegében – elnézést a leegyszerűsítő fogalmazásért – a generatív nyelvészet chomskyánus irányzata elméletének és műszavai egy részének a tükörfordításos alkalmazása a magyar mondattanra. A továbbiakban a Kiefer által vizsgált szemantikai mezők közül csak kettőhöz fűzök megjegyzéseket és kiegészítéseket: a színnevekhez és az elvont cselekvéseket jelölő *-ás/-és* képzős főnevek jelentéséhez.

b) Ha egy nyelvben három színnév található, akkor a harmadik a piros, ha négy, akkor a negyedik vagy a zöld, vagy a sárga, és így tovább;

c) Kiefer Ferenc szerint elméletileg nem az az érdekes, hogy „egy adott nyelv hogyan osztja fel a színtartományt, hanem inkább az, hogy a vizsgált nyelv hol helyezkedik el az alább ábrázolt hierarchiában” (132).

d) Az alapszínnevek száma maximálisan tizenegy, minden nyelv ezekből meríti alapszínneveit az alább bemutatott hierarchiának megfelelően”, amely anyanyelvi elsajátítási sorrendet is jelöl. A teljes sorrendet Kiss Gábor – Isabel Forbes (2001: 190–9) cikkében találtam meg. Kiefer ezeknek csak egy részét ismerteti.

1. fehér	4. zöld	8. lila	9. rózsaszín
	→3. piros	5. kék	→ 7. barna →
2. fekete	6. sárga	10. narancs(sárga)	11. szürke

A közbülső *piros, kék, barna* sorrendje a biztos, a két „szélső” felcserélődhet.

Kiss és Forbes (190–1) szavá teszi, hogy Berlin és Kay nem ad „egyedi és pontos definíciót az alapszínnév terminusra”, hanem 4 kritériumot javasol megkülönböztetésükre:

1. Minden alapszínnév monolexéma, azaz egyetlen morfémából áll.
2. Egyik alapszínnév jelöltje sem része egy másik alapszínnév jelöltjének.
3. Általánosan ismertnek kell lennie.
4. Egyetlen alapszínnév sem korlátozódik a jelölt szűk osztályára.

Kiefer Ferenc ezek közül lényegében csak az elsőt tartja fontosnak. Ő – elsősorban az angol alapján – alapszínnek az egyetlen morfémából álló, morfémaszerkezetük szerint nem motivált színneveket tekinti. (Vö.: „A magyarban a *rózsaszín* és a *bíborvörös* nem alapszínnév [a *narancssárga* sem az], az angol *pink* és a *purple* viszont önkényes jelek.“ I. m.132) Vegyük sorra a fenti négy kritériumot a magyarra alkalmazva.

a) Ha a morfológiailag nem motivált (monolexémás) színneveket vesszük számításba, akkor a magyarban a következő 25 'alapszín' van: *világos, sötét, fehér, fekete, szürke, piros, vörös, rótt, zöld, kék, sárga, lila, viola, barna, drapp, tarka, khaki, bézs, szőke, ősz, fakó, pej, kese, cirmos, iromba*.

b) Ha ezekből kihagyjuk azokat, amelyek egy alapszínt árnyalnak vagy pedig „a jelölt szűk osztályára korlátozódnak”, akkor a *bézs, khaki, drapp, viola, ősz, fakó, pej, kese, cirmos, iromba* szavak kiesnek. A *világos* és a *sötét* szavakat is ki kell hagynunk, mert ezek egyrészt összefoglaló színek, másrészt az átmeneti árnyalóak jelölésében vesznek részt: *világos színek – sötét színek, világoszöld – sötétzöld*. Az eredmény: 25 mínusz 12 = 13 alapszín. („Kilógunk” Berlin és Kay hierarchijából.)

c) Az „önkényes“ színnév kitételt fenntartásokkal fogadom. A szavak motiváltsága ugyanis nemcsak morfológiai lehet, hanem metaforikus és metonímikus is. Az értelmező szótárakban minden »nem motivált« („önkényes“) színnak van valamilyen denotátumhoz kötött motiváltsága. A legősibb színek, a *világos* és a *sötét* kialakulása a nappalok és az éjszakák váltakozásához kapcsolódik: *pitymallik* → *virrad* → *világosodik* → *kivilágosodik*; *esteledik* → *alkonyul* → *sötétedik* → *besötétedik*. Vö. még: *világos, mint a nap* – *buta, mint a sötét éjszaka*. Az angol *pink* 'pale red colour' 'halványpiros szegfűszín' (vö.: *pink* 'szegfű') morfológiai motivátlansága ellenére sem főszín, hanem a piros szín árnyalata. A *purple* pedig a magyarhoz hasonlóan jelölheti a bíborszínt és a bíborpalástot is (a *bíbor* egyébként a bíborcsiga mirigyének nedve, s ebből gyártották a festékanyagot). A *bíbor hajnal* vöröses színű égálja napkelte előtt. A *kék* az ég színe, a *sárga* a napé, a *zöld* a fűé. Az ÉKsz-ban a *fehér* olyan színű, mint amilyen a tiszta hó, a *fekete* pedig olyan, mint a korom, a *barna* a gesztenye v. a csokoládé színéhez hasonlít, a németben a *braun* a nedves föld színéhez, az angol szótárakban a *brown* 'colour of toasted bread, or coffee mixed with milk – a piritósé vagy a tejeskávée' stb. A szivárvány hét színe a színeképben viszont a fizika hat színével mutat jelentős azonosságot (vö.: a leghosszabb hullámhossztól kezdődően: *vörös, narancs, sárga, zöld, kék, ibolya*).

d) Az „általános ismertség“ kritériumnak a megtartása Kiss és Forbes kísérlete eredményének az olvasása után valóban problematikus. Ők az általános ismertség fokát és az anyanyelvi elsajátítás sorrendjét úgy vizsgálták, hogy 98 (15–25 éves) kísérleti személyt kértek fel, hogy soroljanak fel magyar színneveket. Hihetetlen nagyságú színt neveztek meg: 172-t. Ezek közül 44 színt kettőnél több személy sorolt fel. Az első 13 színnév hierarchiája a megnevezés számának a jelölésével a következő:

1. fekete (87)	4. barna (82)	7. kék (75)	10. rózsaszín (67)	13. vörös (41)
2. fehér (83)	5. zöld (81)	8. lila (72)	11. narancssárga (64)	
3. piros (82)	6. szürke (77)	9. sárga (71)	12. bordó (46)	

Ezek a számadatok azt a következtetést is megengedik, hogy nem nagyon érdemes bíbelődnünk a színnevek elsajátításának a sorrendjével, mivel ez általában egyéni tulajdonságok és körülmények függvénye, és 5–8 éves gyerekeket is jó lenne megkérdeznünk. Továbbá a megkérdezettek 11–17 %-a nem emlékezett az első 5 színre vagy a 98-ból csak 1–1 személy nevezte meg őket. Az alapszínek magyarban történő kijelölésére van egy egyszerű, objektív nyelvi ismerven nyugvó javaslatom. Abból indulok ki, hogy a főszíneknek színtartományuk van. Az ilyen színnevekből a magyarban az *-es/-as*, *-és/-ás* képzővel képezhetünk a színek megjelenésének enyhébb fokozatát jelölő szavakat, az *-n*, *-en* képzővel pedig határozószókat. Ennek alapján a következő 13 egymorfémás alapszínnevünk van. Ezek a következők:

fehéres/ fehéren, feketés/ feketén, szürkés/ szürkén, vöröses/ vörösen, pirosas/ pirosan, zölde/zölden, sárgás/ sárgán, kékes/ kéken, lilás/ lilán, barnás/ barnán, szőkés/ szőkén, őszes/ őszén, tarkás/ tarkán. (Az *ezüstös* színnév e szó 2. jelentéséből képződött nem az *ezüstsínű* szóból.)

Ezt az adatot megerősíthetnénk még az *élénkpiros*, *halványpiros*; *jajvörös* stb. összetételek lehetőségeinek felsorolásával. Megjegyzem még, hogy a magyar *piros* és *vörös* alapszíneknek több nyelvben egy szín felel meg. A románban például a *roșu* szó jelentése 'piros és vörös' is. Az orosz *золотой* és *синий* a *kék* színt differenciálja: az előbbi jelentése *világoskék* ('galambkék'), ang. *pale blue*, ném. *hellblau*, *himmelblau* 'égszínkék', az utóbbié *sötétkék*, *dark blue*, *dunkelblau*. Mint érdekességet említem meg, hogy az oroszban a *красный* 'vörös, piros' eredeti jelentése 'szép' (vö. *прекрасный* 'gyönyörű'), a *Красная площадь* 'szép tér'. (A *pirospozsgás* *gyerek* is szép.) Lényegesnek tartom a színnevek eltérő valenciájának, szimbolikájának, frazeologizmusokban történő használatának vizsgálatát is. A magyar *barna* melléknévnek (főnevektől függetlenül) a németben 3, az angolban 4, az oroszban pedig 7 különböző melléknév felelhet meg. Vö.:

barna szék	– brauner Stuhl	– brown chair	– коричневый стул
barnamedve	– brauner Bär	– brown bear	– бурый медведь
barna szem	– braune Augen	– brown eyes	– карие глаза
barna haj	– braunes Haar	– chesnut-coloured hair	– каштановые волосы
barna bőr	– braune Haut	– sunburnt skin	– загорелая кожа
barna sör	– dunkles Bier	– dark beer, porter	– тёмное пиво
barna kenyér	– Schwarzbrot	– brown bread	– чёрный хлеб

A románban ezek megfelelői: *scaun brun*, *urs brun*, *ochi brun*, *păr șaten*, *piele brună*, *bere neagră*, *pâine neagră*. A magyar *vörös róka*, az ang. *red fox* az oroszban *бурая лисица*. A magyar *sárga irigység* az oroszban 'fekete': *Его гложет чёрная зависть*. Az angolban az irigység 'zöld', ha állítmánnyal jellemezzük: *He is green with envy*, de jelzőként elmarad: *He was eaten up with envy*. 'Majd megette az irigység'. A németben az 'irigység' a magyarhoz hasonlóan 'sárga', de lehet 'zöld, sápadt, mérgező' is: *Der (gelbe, blasse, bleiche, giftige) Neid frisst an ihm, lässt ihm keine Ruhe. Er ist vor Neid gelb (grün, blass) geworden*. A magyar *leissza magát a sárga földig* (ott fetreng), az orosz pedig addig iszik, amíg 'zöld sárkányt nem lát': *допить до зелёного змия* (a népnyelvben a vodka 'zöld víz'). A román pedig 'pipás lesz', ha sokat iszik: *a se îmbăta lulea / a fi beat lulea*. A sötétben minden *tehén fekete*, oroszul és németül 'Éjjel minden macska szürke' *Ночью все кошки серы, In der Nacht sind alle Katzen grau*. Az angolban *When candles are away all cats are grey* 'Ha nincs gyertya, minden macska szürke'.

Az *-ás* / *-és* képzős deverbális főnevek

Kiefer Ferenc (*i. m.* 134) szerint a „A jelentéstani irodalomból tudjuk, hogy az *-ás*/*-és* képzős deverbális főnév háromféle jelentést fejezhet ki: a) komplex eseményt, b) egyszerű eseményt és c) eredményt: *megoperálás, megírás; tisztálkodás, vezetés; termés, hímzés*. Igeközös igéből képzett főnév esetében magyar sajtósággént tünteti fel a vonzatkeret meglétét (*A cikk megírása...*), továbbá azt, hogy „az *-ás*/*-és* képzővel történő képzéshez hasonlóan szabályos és szinte korlátlan képzés az indoeurópai nyelvekben *n e m* található”. Ez azonban így több vonatkozásban nem egészen pontos. Vegyük sorra a problémákat.

1. A „szemantikai mező“ megnevezése Kiefernél nem lexiko-szemantikai jellegű, hanem morfo-szemantikai. Ettől a vizsgálat jelentéstani problémából jelölésstanivá vált. A témába illeszkedőbb lett volna például egy ilyen cím: *Tárgyasított elvont cselekvést jelentő fogalmak*. Egy szemantikai alapú fogalomból való kiindulást logikusabban követheti a különböző kifejező eszközök, a morfo-szemantikai jelentéstípusok számbavétele, és ez jobb alapul szolgál más nyelvek hasonló jelentéstartalmú kifejezőeszközeinek az összevető vizsgálatára is.

2. A képzés szinte korlátlan lehetősége. Közismert, hogy a magyarban, egyes segédigéket kivéve, az *-ás*, *-és* képzővel minden igéből képezhetünk főneveket. Kiefer ezzel az egy képzővel szembeállítja a német nyelv deverbális képzőinek nagy, de mégsem teljes választékát: az *-e*, *-ei*, *-el*, *-nis*, *-sel*, *-s*, *-schaft*, *-ung* képzőket. Ezeket a képzőket azonban nem „az elvont jelentésű szemantikai mező“ (*Verbalabstraktum, action nouns*) fogalom egyesíti, hanem az, hogy igéből képzett főnevek (*Verbalsubstantive, verbal nouns*). Vagyis a lexiko-szemantikai alapú leírás eltolódik morfo-szemantikaiba. Egy képző ugyanis ugyanabból a szófajból a szófajon belül különböző szemantikai mezőbe tartozó szavakat képezhet. Más a helyzet, ha a szemantikai mező kijelölése például ilyen: *Tárgyasított elvont cselekvést jelentő fogalmak típusai és a cselekvéshez kapcsolódó egyéb jelentések*.

a) A morfo-szemantikai alapú leírás egyik következménye, hogy Kiefer Ferenc felsorolásból kimaradt a képzés speciálisan német típusa: az erős igékből pusztán ablautos tőhangzóváltozásos, brechungos tőhangzóváltozás + képző típusok: *werfen* 'dob, hajít' → *r Wurf* 'dobás, hajítás', *helfen* 'segít' → *e Hilfe* 'segítség'. De: *fahren* 'utazik, megy' → *e Fahrt* 'utazás, menet, járat'.

b) A tárgyasított elvont cselekvések képzésének korlátlan lehetősége a németben a főnévi igenév semleges főnévkénti használata, az angolban pedig a *gerund*: *Rauchen verboten! No smoking!* 'Tilos a dohányzás!' De: *Everyone was smoking*. 'Éppen mindenki dohányzott'. *Swimming is good for you*. 'Az úszás jót tesz neked'.

c) Az egyik német nyelvtanban az olvasható, hogy az *-ung* képzővel minden igéből képezhetünk esemény jelentésű főneveket (ha nincs a fent említett tőhangzó-változásos vagy *-t-s*, *-e-s* főnévképzési lehetőség). Pl.:

„Mit *-ung* können Geschehensbezeichnungen zu allen Verben gebildet werden. Sie fehlen aber meist, wenn schon eine Ableitung vom Typ „Ruf“ oder „Hilfe“ vor-handen ist”. DUDEN (4). 1962. S. 355. A DUDEN 9-ben: „In der Tat ist die Zahl der Verbalsubstantive auf *-ung* überaus groß” „Az ilyen főnevek száma szerfölött nagy.”

d) Sérül az összevetés arányosságának és egyneműségének az elve. Kiefer a német deverbális képzők sorát nem a magyar deverbális képzők egész skálájával veti össze. A deverbális képzők egy része az igékből nemcsak elvont jelentésű főneveket képezhet. A német *-el* képzős főnév és magyar ekvivalense is például jelölheti a cselekvés eszközét is: *decken* 'be/fed' → *rDeck-el* 'fed-ő, fed-él'. Továbbá a német *-e* képző és magyar megfelelője melléknévből is képezhet tulajdonság jelentésű főneveket: *lang* 'hosszú' – *e Läng-e* 'hosszúság', 'az ember magassága', vö. még: *Hilf-e* – *segít-ség*.

e) A magyarban az *ás/-és*-en kívüli deverbális főnévképzők száma a Kiefer által felsorolt német képzőknél jóval nagyobb. Igékből főneveket mintegy 20 képzővel képezhetünk (MMNYR. I. 1961: 372–381): *-aj/-ej*, *-alom/elem*, *-ság/-ség*, *-tal/-tel*, *-at/-et*, *-mány/-mény* (*-omány/-emény*), *-vány/-vény* (*-ovány/-evény*), *-ék*, *-dék* (*-adék/-edék*), *-lék* (*-alék/-elék*) és még 10 képző és variánsai. Lásd például:

- kacagás – kacaj, fájás – fájdalom, mozgás – mozgalom, kifáradás – fáradság,
- másolat – idézet, találmány, adomány – engedmény, látvány – rendezvény,
- keverék, moslék, szándék, lepel – huzal, szabály, nyalóka, vasaló, fogda – iroda.

3. Az *-ás/-és* képzős főnevek és a főnévi igenév. A cselekvés jelentésű főnevekkel elvontság tekintetében a főnévi igenév állítható párhuzamba. Mindkettő személy, idő, mód kategória nélkül jelöli a cselekvést: *Tilos a dohányzás!* ↔ *Itt nem szabad dohányozni.*

A főnévi igenév azonban megtartja igei jellegét: 1) résztvesz az összetett jövő idő képzésében, 2) több nyelvben az ige szótári alakja.

A főnévi igenév főnévi jellege a következőkben nyilvánul meg: 1) A főnévhez hasonló mondatrészi funkciókban szerepelhet. Például **alany** is lehet: *Tévedni emberi dolog*, német. *Irren ist menschlich*, ang. *To err ist human*. or. *Человеку свойственно ошибаться*. 2) A magyarban bizonyos modális jelentések kifejezésekor személyragot is kaphat: *Itt nem szabad dohányozni/ dohányoznunk. Mindnyájunknak el kell menni/menniünk.*

Felvetődik még az a probléma, hogy egy nem ismert ige jelentésére milyen alakokkal kérdezzünk? Általában a hallott igealakokkal szoktunk jelentésére kérdezni.

Ezért meglepett, amikor annak idején az 5–6 év körüli Rebi unokám a *bepalizott* szóalakat először hallva így kérdezett rá: *Mit jelent a bepalizás?*

4. Az *-ás, -és képzős főnevek és az igék jelentése közötti kapcsolat*. Kiefer (*Jelentéselmélet* 2000: 209) hangsúlyozza, hogy a főnév és az ige is kifejezheti ugyanazokat a fogalmakat: 1) cselekvést: *olvas – olvasás*, 2. történet: *megbotlik – megbotlás, kisiklik – kisiklás*, 3) állapotot: *tartalmaz – tartalmazás, birtokol – birtoklás*, 4) létezés: *fennmarad – fennmaradás*. Arra is utal, hogy a „melléknév segítségével kifejezett tulajdonság gyakran igével is kifejezhető: *Péter beteg – Péter betegeskedik*, ill. *János éhes – János éhezik*”. A melléknévek c. fejezetben pedig arra mutat rá (2000: 179), hogy tulajdonságot (milyenséget, mekkoraságot) a melléknéveken kívül főnévvel (*kőfal, faláda*) is kifejezhetünk. Továbbá: „Tárgyatlan igék a mondat alanyával jelölt személy vagy dolog tulajdonságát fejezhetik ki”: *Péter fut, A gyermek alszik*. (Péter a futás, a gyermek az alvás tulajdonságával rendelkezik.) A *Péter orvos, A gyermek fiú* mondatok pedig azt jelölik, hogy „Péter beletartozik az ’orvos’ tulajdonságával definiálható egyedek halmazába”, a fiú pedig a fiúk halmazába Mindez igaz, s azt bizonyítja, hogy a „metanyelvészkedés” lehetőségei határtalanok.

4.1. *A szófajok szófaji kategoriális jelentése és a szófajokon belüli nyelvtani szemantikai csoportok*. A magyar strukturalista nyelvleírásban fel sem merül e két típusú jelentés elhatárolásának szükségessége (vö. Pete: MNy. CVI [2000/2], 257–72). A szófaji kategoriális jelentés meghatározása azért fontos, mert az magában foglalja a szófajok nyelvtani kategóriáit, lehetséges szintaktikai funkcióit és szóképzési lehetőségeit: mindazt, aminek az együttese megkülönbözteti az egyik szófajt a másiktól.

a) A nyelvészetben a főneveknek már van szófaji kategoriális jelentésük, amelyek aztán szemantikai csoportokra osztódnak. Ez a **tárgyasság** (*thingness, предметность, Gegenständlichkeit*), amely a köznevek és tulajdonnevek típusaiban realizálódik.

b) Az igék szófaji kategoriális jelentésének jelölésére a **cselekvés** szót javasoltam (MNy. CVI [2000/2], 257–71). Ha minden főnév jelölhet tárgyat, akkor miért ne lehetne – a segédigéket kivéve – minden ige szófaji kategoriális jelen-tése a cselekvés». Ennek megfelelője lehetne az angolban az *action*, a németben a *Handlung*, az oroszban pedig a *де́йствие*. Ez a szófaji kategoriális jelentés javaslatunk szerint öt szemantikai típusban realizálódik. Mindegyikből képezhetünk „tárgyasított elvont cselekvéseket” jelölő főneveket. (Ez már eleve cáfolja Kiefer Ferenc hármas szemantikai csoportosítását.) Vö.:

1. tevékenység (activity, Tätigkeit, деятельность): <i>Péter fut.</i>	– futás
2. történet (event, Vorgang, происшествие): <i>Ragyognak a csillagok.</i>	– ragyogás
3. állapot (state, Zustand, состояние): <i>A gyerek alszik.</i>	– alvás
4. viszony (relationship, Beziehung, отношение): <i>Az apa félti fiát.</i>	– féltés
5. létezés (mode of being, Dasein, бытие): <i>Otthon leszünk.</i>	– otthon levés.

Az angol *event* 'esemény, történés' szó eredetileg a **szövegtani** elemzés műszava volt, amelyet szituáció- vagy állapotváltozással járó igei cselekvést kifejező főnevek jelölésére használtak, ha azok nem teljes jelentésű igékkel álltak. Pl. *A disszertáció védése holnap történik / lesz (holnap megtörténik, végbemegy, lejátsszódik)*. Az orosz nyelvészeti munkákban többen a *событие* 'esemény' szóval csak a befejezett igék jelentését nevezik meg, mivel azok jelentése kapcsolódik változáshoz. Chalker és Weiner oxfordi szótárában (1994: 140) „*event verb the same as action verb*” 'az eseményt jelölő ige ugyanaz, mint a cselekvést jelölő ige'. Ugyanebben a szótárban az *action* 'cselekvés' műszó hagyományosan és tágabb jelentésben bármilyen igét jelezhet („Traditionally and loosely the term is used of any verb (8). Ennek megfelelője nálunk a „cselekvés” műszó. Az ÉKsz-ban az **esemény** szó értelmezése 'jelentősnek tekintett történés, fontosabb eset'. Nehéz elhinni, hogy minden ige eseményszámba menő dolgokat nevez meg. Egyes nyelvészek az 'esemény' szót a **mondat** jelentésének jelölésére használják.

c) Az elvont cselekvést jelölő *-ás/-és* képzős főnevek Kiefernél jelölhetnek: 1) komplex eseményt, 2) egyszerű eseményt, 3) eredményt.

„Amennyiben a főnév örökli az ige vonzatkeretét, akkor komplex esemény jelentésű, amennyiben az igétől csak az eseményjelentést örökli, akkor egyszerű esemény jelentésű, ha pedig sem a vonzatkeretet, sem az eseményjelentést nem örökli, akkor eredmény jelentésű.” A komplex jelentésű főnevek a mondatban vonzatuk nélkül nem használhatók: *a beteg megoperálása, a probléma felmerülése, a levél megírása*. Az egyszerű eseményt jelölő főnevekből hiányzik az alapige vonzatkerete, de még megvan az esemény jelentésük: *vezetés közben, tisztálkodás után*. Az eredmény jelentésű főnevek az alapigétől sem a vonzatkeretet, sem az eseményjelentést nem öröklik: *épitmény, alkotmány, iromány* (2005: 134). Ezzel kapcsolatban is akadnak problémák: az *épitmény* deverbális főnév, de nem jelöl tárgyasított elvont cselekvést. A *felmerülés közben* (búvárrol, tengeralattjáróról van szó) annyira elfogadható, mint a *vezetés közben*.

Itt azt kell vizsgálnunk, hogy mit és mit nem „örökölnék” az *-ás, -és* képzős főnevek alapszavuktól (bázisuktól). Öröklük:

a) Az alapigék cselekvés (esemény) lexikai jelentésének mind az 5 típusát: tevékenység, történés, állapot, viszony, létezés.

b) Az igefajtát. Az ilyen főnevek jelentése is lehet: cselekvő (*beretválás, mosás, járkálás*), visszaható (*beretválkozás, mosakodás*), kölcsönösen visszaható (*levelezés, szeretkezés*), műveltető (*etetés, itatás, kineveztetés*). A tárgyas igékből képzettek cselekvő és szenvedő értelműek is lehetnek: a jég *verése* – a gyerek *verése*, az emberek *vetése* – a búza *vetésére* alkalmatlan talaj. Ha az ilyen főnevek a cselekvés eredményét (kikelt a *vetés*, elboronálja a *szántást*, szép *hímzés*), helyét (*szállás, lakás, ülés* – autóban), mértéket (egy nagy *rakás* fa, egy *harapás* kenyér), esetenként cselekvőt (*fojtás* a puskában) jelölnek, akkor egy konkrét „tárgy” kerül előtérbe, amely egy mondatban referencia jelentéssel is párosulhat: *De szép lakásod van!* (Vö.: Ruzsiczky Éva, MMNYR. 372–4).

c) Részben az igeszemléletet is, amely tovább élhet az ilyen főnevekben: *olvasás* – *elolvasás*, *csinálás* – *megcsinálás*. (A befejezett igékből képzett elvont jelentésű főnevek vizsgálata egy külön cikket igényel.)

4.2. Az ige vonzatkeretének és vonzatának megőrzése. A vonzat problematikus és összetett voltát jelzi, hogy a Kiefer Ferenc szerkesztette ezeroldalas *Strukturális mondattanban* Komlósy András a *Régensek és vonzatok* c. fejezetben 218 oldalon foglalkozik a témával (1992: 299–327). Azokhoz a nyelvészekhez csatlakozom, akik szerint a vonzat az alárendelő szószerkezetek képzésének egyik módja. Ha ezt elfogadjuk, akkor az ige vonzatának a megállapítására egy egyszerű módszerünk van: a módhoz, időhöz, cselekvőhöz stb. nem kötött főnévi igenévvel kérdezzük a mondat igétől függő összes lehetséges „bővítőre”, vagyis az ige lehetséges vonzataira. Pl.:

– írni/megírni vkiről/vmiről vkinek vmit, vhol, vmikor, vmeddig, vhogyan; *ki/*mi írni.

Ez a teszt azt mutatja, hogy az alany nem vonzata az igének (az állítmánynak), mivel a **ki írni*, **mi mozogni* szerkezet nem lehetséges. Az alany a mondat szemantikai központja, tőle függ az ige használatának a lehetősége és nyelvtanilag az igének kell számban és személyben megegyeznie az alannal. A vonzat használata szerint lehet erős (kötelező) és gyenge (fakultatív, elhagyható). Formailag az erős és gyenge vonzat nem különíthető el egymástól: *Péter Szegeden lakik és dolgozik*. A *dolgozik* igének a helyhatározó gyenge vonzata, mivel elhagyható: *Péter dolgozik*. A *lakik* igének a helyhatározó erős vonzata: nélküle a mondat nem jó: **Péter lakik*. A vonzatos szerkezetek másik fontos jellemzője, hogy alaptagját bármelyik alakjában használhatjuk, a vonzata (determinánsa) viszont nem változik. Vö.: *Pál is Szegeden dolgozik/lakik (dolgozott lakott, dolgozna/lakna, fog dolgozni lakni)*. *Ti is Szegeden dolgoztok/laktok?*

A strukturalisták a vonzatos szerkezetek alaptagját az angol *governor* 'kormányzó' tükörfordítását elkerülve *régensnek* (egyések *fej kategóriának*) nevezik. Megfelelkezve arról, hogy a régens (ang. *regent*) ideiglenesen kormányoz, míg az alapszavak vonzatának alakja állandó (**Szegedre lakom*). Az angolban a 'vonzat' *government*. Így lett a government-binding theory tükörfordítása *kormányzás és kötés elmélet*. (Hagyományainkhoz jobban illene – egyben érthető is lenne a *Vonzat és a szavak kötődése*.) A *Strukturális mondattan* 54. lapján Esetadás — vezérlés, kormányzás címszóval találkozunk. É. Kiss Katalin–Szabolcsi Anna Grammatika-elméleti bevezetőjükben így határozzák meg a kormányzást (pontosabban fordítják le Chomskyt, anélkül, hogy konkrétan a mű és az oldalszám jelölésével utalnának rá. Csak a 77. oldalon szerepel többek között az ő neve és 1981-es műve). Az olvasók érdeklődését felkeltheti, hogy Chomsky, a matematikusból lett nyelvész, hogyan határozta meg a vonzatot:

„Az X fejkategória akkor kormányozza a B csomópontot, ha B az X maximális bővítésén, XP-n belül helyezkedik el, és X és B között nincsen határoló kategória” (54).

E meghatározás előtt, közvetlenül a cím után az alábbi mondatot olvashatjuk, amelyet aztán a két szerző 16 sorban értelmez. Íme a mondat: „Ha az X szótári elem (vagy kitüntetett jegyhalmaz) jellemzésében szerepel, hogy az E esetet tudja »adni« valamely YP-nek, az pontosabban azt jelenti, hogy ha X és YP a szerkezetben megfelelően helyezkedik el, akkor X »legitimálja«, hogy YP az E esetet viselje”.

4.3. Magyar sajátság-e az ige vonzatkeretének a megőrzése? Az angolhoz viszonyítva is csak félig-meddig. Azokban a nyelvekben, ahol a főneveknek esetragjai vannak és az igék tárgyesetet vonzanak, a tárgyiasított elvont jelentésű főnevek tárgyeset helyett birtokos esetet vonzanak. Vagyis a tárgyeset helyébe egy birtokos esetben álló vonzat lép, amely már nem vonzata az igenek. A mondatban a befejezett és folyamatos igékből képzett főneveket is használhatjuk vonzatukkal vagy nélkülük is, ha azok odaértődnek: *Vezetés közben/ gépkocsi vezetése közben nem mobilozunk.* (Nem az ország vagy a párt vezetése közben.) – *Felmerülés közben (a bűvár felmerülése közben) elfogyott az oxigén nagy része.* (Nem a probléma felmerülése közben). Kiefer Ferencnél a 135. oldalon az olvasható, hogy „a deverbális alaptagú szóösszetételre jellemző, hogy az előtag szemantikai értelemben kielégítheti az alptag valamelyik vonzatát [...], tárgyas igei bázis [nem *régens!*] esetén az előtag csak tárgyi vonzat lehet”: *árcsökkenés, újságolvasás.* A „vonzat” terminust én fenntartanám az alárendelő szerkezetek formai kötődésének a jelölésére. Alanyi és tárgyas összetételek esetében alanyi, tárgyi, jelzői határozói stb. előtagú összetett szavakat különböztetnék meg: *gyereksírás, gyerekgondozás, partraszállás.* Ritkán az ilyen összetételek előtagja alanyi és tárgyi jelentésű is lehet. Pl. *A hallgatók lábdobogással fejezték ki tetszésüket* 'dobogtatták lábukat'. (A nyugati egyetemeken ez a szokás.) – *Távoli lábdobogást hallok* 'lábak dobogását'. Az *X. Y. szaválása tetszett* jelentheti azt, hogy *X. Y. költő szavalta saját verseit, vagy pedig valaki X. Y. költő verseit szavalta.* A szóösszetételeket a nyelvtudat egy egységként kezeli. Ezt jól bizonyítja a következő vicces találós kérdés:

- Mi az? Szem körül sok apró ételdarabka?
- Szemrehányás.

4.4. Az ige vonzatának megőrzése a való, szóló, történő elemek, névelő v. főnévi igenév használata révén. Vitathatónak tartom Kiefer Ferencnek azt az állítását, hogy „a magyarban a *való* elem használata mindig egyértelművé teszi a komplex esemény jelentést” (*i. m.* 135). Pl.: *A veletek való társalgás mindig szórakoztató.* A *társalgás* főnév Kiefer felfogásában „egyszerű eseményt” jelöl. A *való* elem ezt nem teszi komplexszé. A *való* stb. elemeket a magyar nyelv azért iktatja be, mert a *nomen actionis* főnevek elvesztik az igék *n e m* tárgyesetet kívánó vonzatait is. A *való* stb. elemekkel, határozott névelővel történő használat, és az elvont cselekvésnek főnévi igenévvel történő felcserélése esetén viszont nem. Pl.: **Veled társalgás / *társalgás veled szórakoztató.* – *Veled a társalgás. /*

A társalgás veled szórakoztató. Veled társalogni szórakoztató. A nyelvtudományban megkülönböztetnek verbalizációs és nominalizációs közléseket. A közlés nominalizációs változatának előnyben részesítésekor a főnévtől függő jelzős szerkezeteket a *való* stb. elemek segítségével képezzük. Vö.: *Erikával váratlanul találkoztam.* ↔ *Az Erikával való találkozásom váratlan volt.* *Visszafelé körülményesen fogunk utazni* ↔ *A visszafelé történő utazásunk körülményes lesz.* *Írt egy könyvet a haltenyésztésről.* ↔ *Haltenyésztésről szóló könyvet írt.* A németben, az oroszban a nomen actionis főnevek, az angolban a gerund többnyire megőrzik a függő esetek vonzatait is, az angol gerund pedig az előljárós vonzatot. Vö.:

’Annyira megörültem az **Erikával való** találkozásnak’.
 I rejoiced at unexpected **meeting with** Erika.
 Ich war **über** die **Begegnung mit** Erika sehr erfreut.
 Я так обрадовался **встрече** с Эрикой..

A magyarban a nominalizációs szerkesztésű mondatok nemegyszer nehézkesek. Vö.: Laczkó Tibor két mondatát és a „javított“ változatokat:

A szerződésnek az elnök által való aláírása ünnepélyes külsőségek között történt.
 ’A szerződést az elnök ünnepélyes külsőségek között írta alá’.
Jánosnak a tegnapi ebéd után való kiabálása (nevetgélése) meglepett.
 ’Jánosnak a tegnapi ebéd utáni kiabálása (nevetgélése) meglepett’.

5. *Az elvont cselekvést jelölő főnevek többesítése.* Kiefer (i. m. 135) arra hívja fel a figyelmünket, hogy a szakirodalomban a német, angol, olasz nyelvben a ’komplex és egyszerű eseményeket’ jelölő főnevek szétválasztására e főnevek többesítési lehetőségének a vizsgálatát javasolják. „A komplex esemény jelentésű főnév nem állhat többes számban, szemben az egyszerű eseményt jelentő főnévvel, amely a többi főnévhez hasonlóan viselkedik: **megoperálások, simogatások.*” Megjegyzi, hogy a magyarban „ez a teszt azonban nem minden esetben működik egyértelműen: *A révész Dunán való átkelése nem voltak veszélytelenek*”. Ezt a példát kiegészítem olyanokkal is, amelyek Kiefer szerint egyszerű eseményt fejeznek ki, és (mint az előbbi idézetből láttuk) az ilyen főneveknek lehetne többes számuk, de mégis: **olvasások, *menések, *járások, *sántítások, *tisztálkodások* stb. A németben a főnevesített főnévi igenév sohasem állhat többes számban. Az elvont cselekvéseket, tulajdonságokat jelölő főnevek esetében alapszabályként kell elfogadnunk, hogy az ilyen főneveknek nincs többes számuk. (Azonban az is lehet, hogy néhány ilyen főnév csak többes számban használatos, mint pl. az oroszban a ’temetés’ és ’szülés’ jelentésű főnevek: *похороны, роды.*) Ha azonban az elvont jelentésű főneveket valamilyen módon konkretizáljuk, mindjárt lehetséges a többesítésük is. A magyarban ennek sajátos eszköze a **többes birtokjel**, amelyet a birtokos személyragozás

E/3.-hoz teszünk: *A szépség mulandó. – A természet szépségei is mulandóak.* Heinrich Böll *Doktor Murkes gesammelte Schweigen* művének magyar címe *Doktor Murke összegyűjtött hallgatásai.* A magyarban, de más nyelvekben is számos olyan igei cselekvést jelölő képzős főnév van, amely elvont cselekvést és annak eredményét is jelölheti. Pl.: *Ez egy jó dobás volt. – Ennek a gerelyvetőnek 70 m-es dobásai vannak.* Ném. *Das übertrifft unsere Erwartungen.* 'Ez felülmúlja elvárásainkat', or. *Это превосходит наши ожидания.* ang. *The result surpassed our expectations.* A többes szám, a magyar nyelv birtokos személyragjai és birtoktöbbsesítő jele megkönnyítik az elvont cselekvések konkretizálását és az egyes cselekvések többsesítését. Vö.: *a révész korai kelései és korai átkelesei a Dunán, Az átkelesek Amerikába régen veszélyesek voltak. A ki-be járkálások, éneklések, kalapácsolások, az ácsok kopácsolásai zavarnak az olvasásban.* Az olvasás főnevet nem használhatjuk többes számban. Azt azonban mondhatjuk pl., hogy *A kávéházi összejöveleteken felolvasások is szerepelnek. Most van az átigazolások időszaka. Megbízásait/ a megbízásokat pontosan teljesítette. Miközben megfigyeléseit gyűjtötte, repültek a napok. A múlt héten ismét megfigyeléseket gyűjtött.* De: *Itt jó kilátása van a tóra. – *Itt az Ön kilátásai a tóra jók.* De: *Az Ön meglátásai ragyogóak / kilátásai a tó megvételére jók.*

PETE ISTVÁN

IRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2000. *A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében.* Nyr. 2000/3. 349–52.
- Bañcerowski Janusz 2006. *A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei.* Nyr, 2006/2.187.
- Berlin, Brent – Kay, Paul 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution.* Berkeley.
- Bibok Károly 1994. *Szószemantika: elméleti kérdések és elemzések.* Szeged. KÉT 1 (Kandidátusi értekezés tézisei)
- Chalker , Sylvia–Weiner Edmund 1994. *The Oxford Dictionary of English Grammar.* Oxford. 140, 236.
- Der große Duden (4). *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache.* Ленинград, 1962.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan.* Budapest.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet.* Corvina. Budapest.
- Kiefer Ferenc 2005. *Van-e magyar jelentéstan?* MNy. 2005/2. 129–40. (A VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus nyitó előadása 2004. aug. 29-én).
- Kis Gábor–Isabel Forbas 2001. *Piros, vörös – Red, Rot, rouge.* In: Kontrasztív szemantikai kutatások. Szerk. Gecksó Tamás, Tinta Könyvkiadó. Budapest. 190–9.
- Laczkó Krisztina 2001. *Az alany és az állítmány viszonyáról: hozzárendelés vagy alárendelés?* Nyr. 125/4. 407–18.

- Laczkó Tibor 2000. *Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés*. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Budapest.
- Pete István 1995. *Az összetételek tipológiájáról*. MNy. XCI, 270–81.
- Pete István 2000. *Szófajaink rendszere és hierarchiája*. MNy. XCVI, 257.
- Pete István 2001. *A nyelvi jelentések típusainak hierarchiája*. In: Hungaro-Slavica. *Studia in honorem Iani Bańczerowski*. ELTE Szláv és Balti Fil. Int. Budapest. 203.
- Pete István 2002. *A nyelvi modalitás három fő típusának hierarchiája*. MNy. CVIII, 173–91.
- Ruzsiczky Éva 1961. *Névszóképzők*. In: MMNYR I. Akadémiai Kiadó. 372–4.
- Wierzbicka Anna 1990. *The meaning of color terms: Semantics, culture and cognition*. *Cognitive Linguistics* 1. I: 99–150.
- Trask, R. L. 1993. *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London and New York.

GRADELE LEGITIMITĂȚII UNEI SEMANTICI „NAȚIONALE“
(Rezumat)

Autorul discută concepția de la începutul sec. al XIX-lea, conform căreia diferența dintre limbi se bazează pe diferența dintre *Weltbild*-ul național și *Weltsicht*-ul național ce se reflectă în diferitele limbi. Autorul comentează și completează punctele de vedere privind această temă ale lui Janusz Bańczerowski și Ferenc Kiefer. Făcând analiza detaliată a denumirilor de culori, precum și a câmpului semantic al *nomen actionis*, demonstrează, folosind exemple din limbile engleză, germană, rusă, română și esperanto, că, în ceea ce privește denotarea unor sensuri, fiecare limbă dispune de anumite trăsături generale și specifice. Raportul dintre acestea variază, în cazul fiecărei limbi în parte, în funcție de câmpurile semantice.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KORUNK-ÉVEK A MÁSODIK FOLYAM KEZDETÉN
(Revizionizmus, szocreál vagy valami más)

A leghosszabb életű erdélyi magyar folyóirat, a kolozsvári Korunk, amely különböző korszakaiban jelentősen befolyásolta a honi művelődés alakulását (1926-tól a XXI. század elejéig, s talán napjainkban is teszi), 1957-es újraindulásakor, vagyis a második folyam legelején teljes politikai kiszolgáltatottságba került. Ebből az időszakból (itt) két évre tekint vissza, a személyes emlékezést a folyóiratszámok újraolvasásával kapcsolva össze, a készülő könyv, *A Korunk kapui* szerzője. Sajtótörténetünknek, irodalmunk múltjának ez a nagyon kevésbé feldolgozott szakasza kellemetlen tényekkel szembesít, ám megismerésük elkerülhetetlen, a mélységekből való felemelkedést is így értékelhetjük valósan.

Közelebről is vissza kell idéznem, hogy hová készültem belépni az ötvenes évek végén – mert nem csupán személyi, hanem szövegkörnyezetről is szó van. A revizionizmus ellen meghirdetett harc Tordai Zádor Madách-tanulmányának szétzúzásával nem ért véget 1957-ben, szépen folytatódott 1958-ban is (ahogy erről Gáll Ernő kései *Számvetése* elég hosszan beszél). Mi sem jellemzőbb a pártkampány keménységére, mint Balogh Edgár vezércikke az 1958. júliusi Korunkban; „pártos lelkiismerettel” írt hivatalos programcikke – a Román Munkáspárt Központi Vezetősége soros előírásainak a folyóíratra történő „leképezése” – irodalompolitikai következtetéseket is tartalmaz. Előbb még visszatér a Tordai-ügyre, „kellő” önkritikával: „Bár szerkesztőségi nyilatkozatban bélyegeztük meg annak idején Tordai Zádor Madách-cikkének filozófiai anarchizmusát, nem lepleztük le eléggé azt a közönséges cselet, mellyel a filozófiai ködökbe burkolózó szerző az értelmiség és a szocializmus marx-lenini kapcsolatát vette célba.” Aztán jön a szocreál, a következőképpen: „Új folyamában a Korunk távol tartotta magát a szocialista realizmus körül támadt esztétikai vitától is, s e tekintetben nemcsak olvasóit hagyta tájékozatlanul, hanem passzív magatartásával maga is alkalmatlanná vált komoly irodalompolitikai irányításra. Ez az igazi oka annak, hogy az újraindult folyóirat képtelen volt betölteni egykori szerepét az irodalombírálat terén, és nem járult hozzá kellőképpen a romániai magyar irodalom fejlesztéséhez.” Szegény Edgár, mondom magamban, félszázad múltán – és jóval az ő halála után, sőt már születése centenáriumi megemlékezésén is túljutva –, mire volt, mire nem volt képes

hosszú élete során... Erre még nyilván többször visszatérek majd, persze azt sem feledve, amit jó ügyekért vállalt, és amiért többször megfizetett.

Ezzel az idézettel már közeledünk az én szöveg szerinti belépésemhez is, 1958 augusztusában. Ez a bizonyos (számomra) „nyitó” lapszám Gáll Ernő vezető tanulmányával igazít el a korfeladatokban. *Az értelmiség szocialista nevelése* – erre is kitér a szerző az idézett könyvbeli vallomásában – még „bőven adózott a revizionizmus elleni felvonulás követelményeinek”, ennek ellenére kritikát váltott ki a bukaresti Előrében, „nyilván felsőbb utasításra”. Szinte hihetetlen. Mármost hogy ezt sem találták elégnek az elvtársak. Ernő és Edgár ugyanis az ideológiai lényegben egyezett, legfeljebb hangszerelésben van némi különbség szomorú szolgálatos cikkek között – jóllehet mindketten a másikban láttak több hibát. (Már a kényszerűségekben túli értékeléseikre gondolok.) A Gáll Ernő szövegéből most csak az irodalomra–művészetre – no meg a magyar ’56-ra – vonatkozó kitételekből szemelgetek. „Egészségtelen eltolódás jelentkezett az időszerű tematika rovására, és tért nyert az intimizmus és az élet peremjelenségeinek kisszerű ábrázolása. Elterjedt jelenséggé vált a múltba fordulás. A hagyományok értékelésében elvtelen liberalizmus jelentkezett, a művészeti kritika pedig ahelyett, hogy következetesen fokozta volna a harcot a polgári eszmevilág beszüremlései ellen, maga is engedett itt-ott a polgári befolyásnak, a szocialista realizmust rágalmozó revizionista esztétikának. A revizionizmus elleni harc rendkívüli fontosságát még fokozza az a körülmény, hogy a marxizmus-ellenes megnyilvánulások nacionalista elemekkel átszőve jelentkeznek.” És a magyarországi eseményekről, romániai visszhangjukról: „A magyarországi revizionisták hírverése ócsárolta és tagadta a magyar népi demokrácia minden vívmányát, és tagadta a munkásosztály és pártjának vezető szerepét, kétségbe vonta a szocialista kultúra értékét. E hírverés nálunk sem maradt hatás nélkül. Akadtak »hőbörgők« Erdélyben is, akik »nemzeti forradalmat« láttak ott, ahol a valóságban az imperialista kémszervezetek ügynökeinek, a börtönökből kiszabadított és odúikból előbújt fasiszta bandáknak a garázdálkodása folyt.” A kollektív bíráló G. E. felmenti a műszaki értelmiségieket, s „az úgynevezett pártértelmiség”-et: „a magyar pártfunkcionáriusok, propagandisták és népnevelők, a néptanácsok és tömegszervezetek aktivistáinak tömege” harcosan kapcsolódott be „a szocializmus erőinek ellentámadásába”. A hivatalos intézkedéseket is értelmezi, helyeslőleg idézi Gáll Ernő, 1958 augusztusában: „A megtévesztett értelmiségieket, akik nem ismerték fel, hogy hol végződik a múlt hibáinak szükséges feltárása, és hol kezdődik az ellenforradalmi revizionizmus, el kellett azonban határolni azoktól a reakciós elemektől, akik az ellenforradalom tobzódásainak heteiben arra számítottak, hogy újra eljött az ő idejük. Az utóbbiakra a szocialista törvényesség szigorával kellett lesújtani, az előbbieket pedig vissza kellett segíteni a helyes útra.”

Én talán az „előbbieket” közé számíthattam volna magam – most utólag gondolkodva el azon, ahogy 1956-ot tizenkilenc évesen megéltem, ám erről tá-

gabb körben nem nyilatkoztam, így (későbbi) szerkesztőségi főnökeimnek nem okoztam gondot besorolással. A feladatot pedig még eleve nem oszthatták rám – 1958-ban –, hogy az értelmiség vezető szerepéről 1956-ban fölmelegített nézeteket segítsék megcáfolni, így „a két világháború közötti erdélyi »népi«-ek és a Hitel-csoport hasonló felfogását.” Az irodalom viszonylatában már megindult munka folytatása nyilvánvalóan a belső emberekre várt elsősorban. „Eljött az ideje, hogy az eddigi ilyen irányú kísérletek után most rendszeres munkával végezzük el a transzszilvanizmus, a »népi«-ek, az erdélyi egzisztencialisták, a Hitel-csoport és más áramlatok marxista bírálatát.”

(Ezeknek az éveknek pártirányított, rettenetes sajtóvilágáról jó összefoglalást ad a fiatal kutató Györffy Gábor könyve, a *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában*, levéltári adatok és visszaemlékezések alapján. Mi, a Korunk, illetve a Komp-Press lehettünk a kiadója, 2009-ben.)

A kérdés számomra továbbra is az, hogyan válhattam én ebben a politikai-irodalompolitikai légkörben belső emberré (1958 vége felé már bejáróvá). Különösen, hogy ennek az évnek a nyarán – amikor Balogh Edgár, majd Gáll Ernő idézett vezércikke megjelent – engem az Utunkban „lelepleztek”: az irodalmi hetilap főszerkesztője, Földes László (G. E. baráti köréhez tartozott) két cikkében is figyelmet fordított rám, a pályán tulajdonképpen még el sem indult kritikusra, egyetemistára. Az objektivitás jegyében ismét Gáll Ernő emlékezéséből idézem, amit Földesnek e szerencsétlen önmentő akciójáról ír: „az a vezéregyéniség, aki addig szerkesztőként, kritikusként és főiskolai tanárként a dogmatizmus és sematizmus ellen nagy erővel és hatékonysággal mozgósított”, *Irodalombírálatunk eszmei tisztaságáért* kampánycím alatt kétrészes cikket írt, értetlenséget, megdöbbenést, sőt rosszállást váltva ki még baráti körben is. „Valamilyen rosszul működő önvédelmi reflex hatására, a Scînteia [a központi pártlap] inkvizíciós szellemet árasztó cikkével (*A marxista-leninista elvszerűség megerősítéséért*. Utunk, 1958. 29.) összhangban, Földes minden irányban támadásba kezdett. Feltehetően pánikban, szövetségeseitől, pártfogoltjaitól is elhatárolódott, miközben természetesen saját magát sem kímélte. Amokfutóként szinte mindenkit letarolt maga körül.” Gáll Ernő az előzőekben utal ugyan a fiatal írók, kritikusok és költők ellen indított dogmatikus ellenoffenzívára (itt Földes nevét nem említi), amelyből Lászlóffy Aladár és Jancsik Pál is részesedett, engem azonban (1995-ben) sajátosan kifelejt. Pedig jól emlékszem, épp Lászlóffyval és Jancsikkal együtt, nyári katonaságunk („konvokáré”) egyik pihenőjén olvastuk az Utunkból ezt a Földes-cikket (*Fiatal költőkről és az – idősekről*. Utunk, 1958. július 10.), és keseregünk; ha nem tévedek, Ali vigasztalt engem. (Páskándi Géza már nem lehetett velünk, őt 1957 márciusában letartóztatták; az első „konvokárén”, ’56 nyarán még együtt voltunk katonák „Pașcandia Gheorghé”-val, ahogy káplárunk szólította őt.) Újraolvasva az ugyancsak két részben közölt Földes-irodalompolitikát, büszkén kihúzom magam, mert az elmarasztalt ifjú költők mellett kritikusként én vagyok a kiemelt bűnös. „Érdemes elgondolkozni,

milyen hatást váltott ki a fiatalokban a gátlástalan tömjénezés” – kezdi a számonkérést az Utunk (nemsokára mégis leváltásra kerülő) főszerkesztője. A bukaresti napilapban pár hónapja megjelent írásomat veszi elő (*Új számadás, új számvetés*. Előre, 1958. február 15.), amelyben élő klasszikussá kiáltom ki Jancsik Pált, illetve felelősségre vonom „azokat a szerkesztőket, akik rostálják a fiatalok verseit”. Földes hozzáteszi: „Sajnos távolról sem tették a kellő mértékben és távolról sem szilárd következetességgel.” Aztán „ismét Kántor Lajos cikke” a bűnbak, ezúttal egy másik, a Lászlóffy Aladárt bemutató (*Új költőnemzedék*. Előre, 1958. március 8.); idézem: „azt mondja [K. L.] az absztrakt felé kalandozó Lászlóffy Aladáról, hogy »a szó jó értelmében vett modern líra az övé, mind tematikájában, mind pedig formai és nyelvi szempontból. Olyan modern líra, amely egységbe tudja forrasztani a lírikus legszemélyesebb, féltve őrzött és mégis kimondani kényszerülő érzéseit a nép, az ország gondjaival, a nagy közösség, az emberiség legaktuálisabb problémáival.« Úgy véljük, Lászlóffy tehetségét sokkal jobban becsülik azok, akik nem hajlandók modernizmusa számára kiállítani a modernség menlevelét, vállalva egyes fiatalok részéről az »akadémikus megcsontosodottság« vádját.” (Cikke második, egy héttel később közölt részében Földes pozitív ellensúlyként egy-egy Szabédi-, Horváth Imre-, Létay- és Kiss Jenő-verset emel ki; Szabédi Lászlótól a *Vezessen a Párt*, Horváth Imrétől a *Kevés a dal, dicsérje tágabb ének* a követendő példa.)

Az irodalombírálatunk eszmei tisztaságáért szót emelő Földes-mosakodás már mélyebben merít a romániai magyar kritikai gyakorlatból, én itt csak afféle futottak még kategóriába kerülök, megismételve, rövidebben, az egyszer már felhozott kifogásokat („csak magasztaló szavakat talál a fiatal költőnemzedék minősítésére”, „egyik fiatal költőnk mindenképpen kifogásolható absztraktizmusát »a szó jó értelmében vett modern lírá«-vá lépteti elő”). A Scinteia-cikk után nagyobb halakra van szükség az opportunizmus, a negativizmus, a liberális nézetek cáfolása során, így Marosi Péter, Méliusz József, Izsák József, Hajdú Győző idéztetik meg bővebben – és az „elvtelen” Dsida-ébresztés. A fiatalok problémája azért a középpontban marad, ahogy például ez a mondat jelzi: „...egy fiatal költők a bírálat üdviválgásától kísérve, dicsfényben a homlokukon haladnak a borúlátás, a halálhangulat, a dekadencia felé, a különböző modernista áramlatok, már-már az absztrakt költészet útján.”

A történethez – pontosabban az előzményekhez – hozzátartozik az az irodalmi-zenei est a Bolyai Tudományegyetem Arany János utcai aulájában, amelyet a Bolyai s a Dima (a zeneművészeti főiskola) diákszövetségei képviseletében szerveztünk gyerekkori barátommal, egykori osztálytársammal, László Ferencsel, és amelynek bevezető szövegét én mondhattam el. A megtalált gépirat alapján ide másolom az ott elhangzott, a későbbiek alapjául szolgáló „üdviválgást”.

Tisztelt hallgatóság, kedves vendégeink!

Régi vágyunk teljesül ma, amikor egyetemünk fiatal alkotói, költők és prózáírók először lépnek a közönség elé, először adnak együttesen számot tehetségükről, eddigi eredményeikről, önmaguk elé kitűzött magas céljaikról; érthető örömünket még növeli az a tény, hogy a mai esten költőink mellett megszólalnak a Gh. Dima Zeneművészeti Főiskolán felnövő új zeneszerző-nemzedék legjobb-jainak művei is, mintegy jelképezve fejlődő, izmosodó ifjú művészgárdánk egységét, összetartozását. Ez az összetartozás azonban nem jelent elvtelen egységet, nem csupán az életpálya azonossága képezi a összetartó erőt: élethivatásukat érzik azonosnak, az ember, a társadalom szolgálatát; s az utat, amelyen járniuk kell, már a mi világunkban tanulták megismerni. Persze, ezen az úton nem egyformán haladtak, néhányan már buktatókat elkerülve, több kapaszkodón túljutottak; egyesek közülük még éppen csak megindultak az úton, de a természetes fejlődés egy adott szakaszában készített pillanatfelvétel nem is mutathat más képet.

Mai szerzői estünknek is – amelyet csupán kezdetnek tekintünk – éppen az a célja, hogy elősegítse a főiskoláinkon tanuló ifjú költők, tollforgatók, zenészek fejlődését, lehetővé tegye közvetlen találkozásukat a közönséggel, s ugyanakkor a közönség is, elsősorban egyetemi hallgatóink jobban megismerjék tollforgató társaikat. Reméljük, hogy sikerülni fog ezeket a találkozásokat rendszeressé tennünk, és kiterjeszteniük a munkás- és falusi dolgozó ifjúságra is.

A mai est műsorán szereplő fiatal zeneszerzők, Fátyol Tibor, Szabó Csaba, Szalay Miklós, Terényi Ede nevei már ismertek zenei körökben, nevükhöz több verseny és előadás szép sikere fűződik. Nem mondhatjuk el ugyanezt a ma fellépő költők és kezdő prózáírók mindenikéről. Többen közülük tehetségük és néhány év kitartó munkájának eredményeképpen valóban kiérdemelték a költői címet; a többiek még csak tapogatóznak, önmagukat keresik, de eddigi próbálkozásaik azt a reményt keltik az olvasóban, hogy nemsokára ők is megtalálják az önálló hangot.

Elsősorban azokról szeretnék szólni néhány szót, akikről az irodalom berkeiben a jövő, sőt a jelen ígéreteiként beszélnek, akiket azonban a szélesebb közönség még alig-alig ismer. Egy évvel ezelőtt „új, ígéretes költői nemzedék” indulását regisztrálta Gálfalvi Zsolt az Igaz Szóban, s a hat név közül négy, Jancsik Pál, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos és Veress Zoltán neve a mi műsorunkban is szerepel; nem érdektelen hát megnézni, mit mondott róluk az első jelentős irodalmi elismerés. „Eszmei alapjukban közös a nép ügye iránti hűség s a szocialista építés igenlése, valamint a materialista világnézet. Ezen belül a maguk sajátos költői módján keresik a választ az élet ágas-bogas kérdéseire” – írta Gálfalvi. Nagyobb dicséretet nemigen kaphattak volna, de hogy ezek a szavak jogosultak, bizonyítják újabban megjelent műveik is. Érdeklődésük sokoldalúsága, a válaszkérés a nagy emberi és társadalmi problémákra, a magánélet összekapcsolása a közösség kérdéseivel, az őszinte hang, a gazdag és

újszerű képanyag teszi legjobb verseiket a hazai magyar líra értékes alkotásaivá. Az előbbi négy név mellett kell említenünk Páll Lajosét, a Képzőművészeti Intézet hallgatóját, valamint a Miess Jánosét is, akit eddig inkább csak fordításaiból ismertek, de aki már régebbi írásaiban is kitűnő formaérzékről tett tanúságot. Szebben nem jellemezhetjük ezt a fiatal művésznemzedéket – s ez mindnyájukra vonatkozik –, mint Jancsik Pál „Tavaszeleji napsütés” c. versének utolsó soraival:

*„Mert hazudhat, mi kincseit kiélte,
mi sírba készül, ami már avitt,
– hogy rejtse szégyellt hullafoltjait –,
de a fiatal nap, de a tavasz
sohasem hazudik.”*

Ennek az évnek, 1958-nak augusztusában „léptem” be a bizonyos szerény szöveggel, a Steinbeck-recenzióval a Korunkba. Készülünk az utolsó egyetemi évre, az államvizsgára. Páskándi, mint említettem, nincs velünk, másfél éve börtönben valahol; Páll Lajosra is rákerül a sor. Szabédi már nem a „Vezessen a párt” bűvöletében, önámításában él – még vizsgázunk nála irodalmi nyelvtörténetből, finnugor-indoeurópai összehasonlításból; 1959 áprilisában veti vonat elé magát, két hónappal az egyetemegyesítés után.

Nekem a recenziós feladatot nyilván Csehi Gyula adja; emlékszem, lakására hív, ott beszéljük meg, mit kell változtatni, mivel kell kiegészíteni az *Érik a gyümölcs* értelmezését. Bizonyítani nem tudom, de (visszatérve az 1993-as összefoglalásomban írottakra) meggyőződéssel feltételezem, hogy az ilyen mondatok utólag kerültek bele: „Nem kommunista író műve”; „Másutt a történelem már egyértelműen válaszolt a Steinbeck felvetette kérdésekre. Hazája népe még mindig az útkeresés állapotában van.” Itt-ott azért feltűnnek e cikkecskében esztétikai észrevételek is; egyszóval azt hiszem, hogy az Aszódy János, Járai Rezső meg hasonlók „kritikai” írásaihoz – no meg az ideológiai elvárásokhoz – viszonyítva, nem a legszégyenletesebb egy korabeli Korunk-lapszámban. (Zárójelben azért megemlítem, hogy jobb nevek alatt is ma elszörnnyítő szövegek találhatók az 1958-as Korunk-évfolyamban: Aradi Nóra az absztrakt művészet csődjét bizonygatta, Kacsó Sándor Szabó Gyula regényének, a *Gondos atyafiságnak* a második kötetét minősítette félresikerült könyvnek, mert „lecsúszott arról az eszmei, ideológiai talapzatról, amelyen épülni látszott” – nem szolgálja kellően a kollektív gazdaság ügyét. A „Dokumentumok” rovat sem akármit közöl: összeállítást Lukács György revizionizmusáról, az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő munkaközösség állásfoglalását és pártos irodalmárok kritikai véleményét a népi írókról.)

Következő jelentkezésem a Korunkban, 1959 januárjában, szintén felkérésre született (Csehi? Kacsó?) – de talán több maradt a kritikai szemlémben

abból, amit az elolvasott könyvről valóban gondoltam. Igaz, a cikk végén megjelenik a „pártos írói szenvedély” számonkérése, a hangsúlyosabb viszont Szilágyi András bűnrösz riportjainak felületessége, nyelvi hevenyészettsége; a kiindulópont pedig nem egy párthatározat, hanem a műfaj mikszáthi meghatározása. Felemás (negatív?) fogadtatására már utaltam előbb; tény, hogy a tekintélytisztelet sem itt, sem később nem jellemezte a Korunkhoz kapcsolódó munkámat. Lett is baj belőle.

De még csak ott tartunk, hogy miért akarhattak engem a Korunkhoz vinni irodalmi szerkesztőnek. Bizonyára a fiatalítás szándékával is (a külső munkatársak közt ekkor már egyszer-kétszer feltűnt Láng Gusztáv, Szilágyi Júlia; Veress Zoltán első novelláját, a *Rabszolgaságot* a Korunk közölte, 1958 márciusában). Erre utal Gáll Ernő 1958. január 23-án kelt levele (válasz az én három nappal korábbi, Thury Zoltánról írt tanulmányomat felajánló levelemre), benne ezekkel a sorokkal: „A szerkesztőség már rég kapcsolatot szeretett volna Önnel teremteni, úgyhogy javaslata a mi részünkről csak helyesléssel találkozhat. Szükségünk van arra, hogy a lap körül kialakítsunk egy fiatal gárdát – a régi hagyományok szellemében és az új feladatok megoldása érdekében.” De ki és miért gondolta, hogy én megfelelően tudom majd pótolni Csehi Gyulát és Kacsó Sándort, akik nem csupán nagy tapasztalattal, de pártos elhivatottsággal is rendelkeztek? Megkockáztatom a választ: Balogh Edgár és Gáll Ernő mégsem gondolták annyira komolyan azt, amit vezércikkeikből idéztem, de Földes László megismételt elmarasztaló kritikáját sem hitték el (már akkor sem); tanárim az egyetemről (maga Csehi és a szerkesztő bizottságnak haláláig tagja maradt Szabédi László – s ha megkérdezték, bizonyára Jancsó Elemér vagy Szigeti is) föltehetőleg kedvező véleményezést adtak rólam, s a káderosztály (a Bolyaié) sem közölt megbélyegző adatokat ’56-os viselkedésemről. Mindezzel együtt magamnak is gyanús vagyok, hogy 1959 nyarán kineveztek a folyóirathoz irodalmi szerkesztőnek (Jánosházy György mellé, aki attól kezdve csak a világirodalmi és a művészeti szövegeket szerkesztette). A káderlapomat azért nemsokára sikerült megtöltenem terhelő tényekkel.

KÁNTOR LAJOS

ANII „KORUNK“ LA ÎNCEPUTUL SERIEI A II-A
(Revizionism, realism socialist sau altceva)

(Rezumat)

Autorul își amintește de anii când a fost chemat prima oară la revista „Korunk“ din Cluj, fiind însărcinat cu scrierea a două recenzii (prima despre un roman al lui Steinbeck, a doua despre reportajele scriitorului clujean András Szilágyi. Anul 1958 în România face parte din epoca întunecată a dogmatismului ceea ce se oglindește și în revista „Korunk“. În anul următor, tânărul absolvent al Universității Bolyai este numit ca redactor literar Lajos Kántor (devenit redactor șef în 1990) caracterizează atmosfera literară-politică a acestor ani prin analiza unor articole apărute atunci în revistele „Korunk“ și „Utunk“, dintre care mai multe au criticat vehement generația lui (pe poeții Aladár Lászlóffy, Pál Jancsik, Domokos Szilágyi, precum și pe tânărul critic literar Lajos Kántor.

MOZZANATOK A STILISZTIKA ÉS A SZÖVEGTAN KAPCSOLATTÖRTÉNETÉBŐL

1. A szövegtan és a stilisztika kölcsönös kapcsolatban áll egymással. Ez a kapcsolat mind elméleti, mind pedig módszertani szempontból lényeges kérdéseket vet fel. A két diszciplína közül a stilisztika a jóval régebbi tudományág, hiszen már a klasszikus retorika *Elokúciója* egyfajta stilisztika. A klasszikus retorika valójában szónoklattan, a meggyőzés tudománya, amelyen belül az *elokúció*ról szóló rész tárgyalja a meggyőzés nyelvi-stilisztikai kellékeit. Ez a rész veszi számba a szónoki beszéd nyelvi, stiláris megformálásának, kidolgozásának lehetséges módszereit és eszközeit.

A szövegtan viszont viszonylag fiatal tudományág, hiszen csak a XX. század közepén bontakozott ki. Előbb ugyanis divatba kellett jönnie a nyelv kommunikációelméleti megközelítésének, hogy kiderüljön: a szöveg a legteljesebb nyelvi egység.

2. Természetesen már a hagyományos retorika elokúciója is figyelembe vette a befogadás pragmatikus szempontjait, ugyanis a stílus kategóriáit kapcsolatba hozta a meggyőzés *tanítani, gyönyörködtetni, megindítani* hármas céljával. Eszerint a beszédnek/írásnak nemcsak értelmesnek és szépnek, hanem hatásosnak is kell lennie. Cicero például az *Orator* című művében fejti ki a stílussal kapcsolatos nézeteit. Szerinte az *ékesség* megteremtésében az egyszerű szavak mellett az alakzatoknak van fontos szerepük, ugyanis a beszédnek fényt kölcsönöznek. Quintilianus *Institutio oratoria* című művében az elokúcióról szóló részben fejti ki stíluselméletét, amelyet négy stílusereyre alapoz: a latinosságra, a világosságra, az ékességre és az illősegre. Quintilianus az ékességet többletként fűzi hozzá a világosság és az elfogadhatóság követelményéhez (Kocsány – Szikszainé Nagy 2006). Szerinte az ékesség eszközei a szavak között a szinonímia, a régi vagy új keletkezésű szavak, az összefüggő szövegben a hasonlat, a tömörség, a nagyítás, a kicsinyítés, a szentencia és a trópusok.

3. A stilisztika a XIX. század második felében válik önálló tudományággá. Tudományos alapokra Charles Bally helyezte, ő a funkcionális stilisztika megteremtője. A XIX. századi és a XX. század eleji preszkriptív stilisztikákkal szemben ő a deszkriptív stilisztika híve. Bally szerint a stilisztika feladata, hogy a nyelv kifejezőeszközeit affektív tartalmuk szempontjából tanulmányozza. Szerinte a hangoktól a legbonyolultabb mondatokig minden nyelvi elemnek stilisztikai értéke lehet. Fontosnak tartja a szavak és kifejezések érzelmi össze-

tevőinek elemzését. Bally stilisztikai nézeteit tanítványai, különösen Marouzeau és Cressot fejlesztette tovább. Marouzeau az affektivitás vizsgálatát túlzottan szűknek érezte, ezért ő a kifejezőerő, az expresszivitás fogalmát vezeti be. Ez ugyanis a nyelvi jelenség érzelmi-hangulati elemein kívül magában foglalja az értelmi, a szituációból adódó mozzanatok is. Cressot-hoz hasonlóan, Marouzeau a stílust a nyelvi lehetőségrendszerből való válogatás, választás eredményének tekinti, és újdonság, hogy bevonja vizsgálódásaiba a szépirodalmat. Cressot éppenséggel a szépirodalom vizsgálatát tartja a legfontosabbnak.

A prágai iskola a *funkcionális stílusok* elhatárolásával és nyelvi jellemzésével szélesítette ki a stilisztika vizsgálati körét. Képviselői elkülönítették a társalgási, a szakmai, a tudományos és a költői funkcionális stílust. A funkcionális stilisztika vizsgálati módszere kisugárzott az egyes nemzeti stilisztikákra is. Így nálunk is készültek ilyen jellegű rendszerező stilisztikák. Magyar vonatkozásban Fábíán Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc *A magyar stilisztika vázlata* című művét kell kiemelnünk. A stílus fogalmának tisztázásakor a szerzők hangsúlyozzák, hogy a stílus szón, eredeti jelentéséhez igazodva, a gondolatoknak és érzéseknek nyelvi eszközökkel történő kifejezési módját értik, a stílus fogalmát nem szűkítik le egyetlen nyelvi rétegre, és a meghatározásban a nyelvi eszközöknek a közlésben és kifejezésben betöltött funkciójából eredő sajátos felhasználási módját, valamint a stílus alakulását befolyásoló legfontosabb tényezőket veszik figyelembe. Leszögezik, hogy a nyelvi elemekben rejlő és sajátos stílushatást keltő mozzanatot nevezik stilisztikai értéknek. „A stilisztika tehát – írják – a nyelvi rendszer tényeit a bennük rejlő stilisztikai értékek mennyisége és minősége szemszögéből vizsgálja, és igyekszik megállapítani, hogy ezeknél az értékeknél fogva milyen stílusokban és stílusárnyalatokban hasznosíthatók leginkább” (Fábíán – Szathmári – Terestyéni 1977: 13).

4. A XX. század második felétől kiszélesedett a stilisztika elméleti alapja. Olyan új tudományágak hatottak a stilisztikára, mint a kommunikációelmélet, a szociolingvisztika, a pragmatika, a szemiotika, a hermeneutika, a szövegelmélet, a beszédteória. Tehát a stilisztika egyre inkább multidiszciplináris tudományággá vált. Ebből következik, hogy a stilisztikának bármely vizsgálandó kérdése multidiszciplináris megközelítést igényel. A magyar szakirodalomban Szabó Zoltán és Szathmári István elemezte részletesen a mai stilisztika nyelv-elméleti alapjait, illetőleg Szabó Zoltán külön és kiemelten a szövegnyelvészetnek a stilisztikára gyakorolt megtermékenyítő hatását (Szabó 1977, 1988, 1998, Szathmári 1996, 2002b).

Szabó Zoltán hangsúlyozza, hogy a szövegnyelvészet elsősorban a stilisztika elméleti és módszertani megalapozásához járult hozzá. Minthogy a stilisztika nemcsak hasznosítja, hanem ki is próbálja az egyes szövegelméletek alkalmazhatóságát, a szövegnyelvészet a tényleges kutatásokban, a stílusjelenségek leírásában – például az alakzatkutatásban – is komoly segítséget nyújt.

Szathmári István hangsúlyozza, hogy a stíuselemzés igen fontos a beszédnek, mindenfajta szövegtípusnak és különösen a szépirodalmi műveknek a megértése szempontjából. Mikéntjét részletezve leszögezi, hogy „a stíuselemzés [...] összefoglalásszerűen annak a módszeres vizsgálata, hogy a költő, író milyen szövegszerkezetet, milyen nyelvi-stilisztikai jelenségeket, illetve milyen nyelven kívüli eszközöket, továbbá hogyan, milyen funkcióban” használt fel mondanivalója kifejezésére (Szathmári 2002b: 22).

A stílusjelenségek és ezen belül az alakzatok leírásához Szabó Zoltán szükségesnek tart egy olyan elméletileg igazolható keretet, amelyben a szöveg eltérő hierarchiájú szintjeit a stilisztikától vizsgált jelenségekkel és a stilisztika tanulmánytípusaival kapcsolja össze. A szövegalkotó stílárius értékű nyelvi elemek elemzése a stilisztikai minősítés feladatkörébe tartozik, a szöveg egészének, azaz makrostruktúrájának a stílusát a stilisztikai elemzés tárgyalja, végül a szöveg feletti szint, a szövegtípus stílustipológiai jellemzőit a stílustipológia vizsgálja (Szabó 1988).

5. A szövegtan ma már a szövegek vizsgálatának általános elméletévé, interdiszciplináris tudománnyá vált, amely segítségül hívja a kognitív tudományt, a kommunikációelméletet, a logika, a lélektan, a pragmatika, a szociológia tudományát is. Építeni kell ezért a szöveg szemiotikai, kognitív és funkcionális megközelítésére. A szöveget dinamikus jelenségként kell leírni, amely értelem-szerkezetével valamilyen kommunikációs célt szolgál adott kulturális közegben és konkrét beszédhelyzetben.

A stílus vizsgálatához elengedhetetlen a pragmatikai összetevők vizsgálata, azaz azoknak a nyelven kívüli tényezőknek (mint például a közlő és befogadó viszonya, a közléshelyzet típusa, a csatorna stb.) a figyelembevétele, amelyek meghatározzák a megformáltságot. A pragmatika szemszögéből a szöveg a közlő és a befogadó között zajló nyelvi kommunikáció. A pragmatikai alapsémának megfelelően ezért a meghatározott nyelvszociológiai és nyelvlélektani szerepben fellépő közlőt és befogadót és a közléshelyzetet kell megvizsgálni. Egyetlen befogadás sem lehet azonos egy másikkal, ugyanis ezeket mindig befolyásolják a közlő és befogadó külső és belső meghatározói. Ezek komplex hálózatot alkotnak, amelyek minden kommunikációs aktusra hatnak.

A makropragmatika keretében vizsgálják, hogy mi megy végbe a nyelvhasználatban, azaz a nyelvhasználók interakcióira irányítják a figyelmet. A kontextuselemzés keretében mind a nyelven kívüli, mind a nyelvi tényezők fontosak. Figyelmet fordítanak a társadalmi és kulturális kontextus leírására, a szociokulturális tényezőkre, a közléshelyzetek tipizálására. Vizsgálják a viselkedési és kommunikációs stratégiákat, a közlő és befogadó között létrejövő szerepeket. A mikropragmatika keretében a nyelvhasználat szűkebb kontextusára összpontosítanak. Itt elsősorban a beszédaktus-kutatások tanulságait hasznosítják.

A szövegpragmatika gyakran épít a beszédteleméltre. Igen jelentős például Schmidtnek (1973) a beszédtelemekre és a modális logikára alapozó szövegtipológiája, amelyet mint egy propozíció és ennek megfelelő illokúciós lehetőség közötti viszonyt fog fel, olyan viszonyként, amelyikben a nyelvi jelenség egy illokúciós mutatóban azonosítható.

A kognitív szövegtan újabb keretet biztosít a stíluselméleti és az ebből következő módszertani kérdések tárgyalásához. Beaugrande és Dressler (1981) szerint a szöveg a szövegalkotás és a szövegbefogadás kognitív folyamataiban megvalósuló közlésegség. Tehát a szöveg szerkezet és működés egységében ragadható meg.

Bencze Lóránt stilisztika-felfogása kognitív alapú, modulrendszerű, szociointerpretációs szöveg-megközelítésű. A kognitív alap – Bencze megfogalmazása szerint – azt jelenti, hogy a vizsgálódó „Langacker és mások nyomán a mentális (és fiziológiai) folyamatokat is figyelembe” veszi. A modulrendszer pedig azt, hogy a vizsgált jelenségeket több tudományág nézőpontjából közelíti meg (Bencze 1996: 238). Az említett módszertani hármasság határozza meg Bencze Lórántnál az alakzatok vizsgálatát is.

A funkcionális szemléletű (holista) kognitív nyelvészeti irány a nyelvet nem rendszerében, hanem működésében kívánja leírni (Langacker 1983). A kognitív szemléletű stilisztikák (Carstensen 1970, Tolcsvai 1996) a normához a viselkedés felől közelítenek. Az eltérés eszerint viszonyfogalom, „az adott cselekvésben, szituációban, kontextusban normatívnak, elvártnak tartott megformáltságnak meg nem felelő nyelvi megnyilatkozás viszonya az elvárthoz” (Tolcsvai 1996: 263). Ebben az összefüggésben vizsgálendő a stílus is. Tolcsvai Nagy Gábor szerint a funkcionális/kognitív alapú nyelvértelmezés a retorikai rendszer újraértelmezését is szükségessé teszi. A XX. századi nyelvelméletek nagy része a szerkezetre összpontosított, a kognitív stilisztika a művelet fontosságát is hangsúlyozza, vagyis – írja Tolcsvai – „az alakzat egyszerre művelet és szerkezet” (Tolcsvai 2003: 218). Ő ebből következően a kognitív nyelvészet Langacker-féle elméletét és ezzel együtt a kognitív pszichológia eredményeit alkalmazza az alakzat egy lehetséges modelljének kidolgozásában.

A szövegszerűség ismérvei maguk is támaszkodnak a megismerés, a tervezés és társadalmi-kulturális környezet tényezőire. A szöveg szerkezeti és műveleti megközelítései tehát egyaránt fontosak. Foglalkozni kell a mentális apparátus percepciós technikáival, a szövegstruktúrák és kognitív struktúrák összefüggéseivel, a szövegvilág megszervezésének kérdéseivel: az ismeret aktivizálódásával és terjedésével, a keret, a sémák és tervek szövegszervező szerepével, a nézőpont, a forgatókönyv, az együttműködési stratégiák kérdéseivel. További fontos kérdések: a korreferencia, a tematikus progresszió és topikfolytonosság, a fogalmi séma, a szöveg értelemszerkezete.

6. Az utóbbi években, évtizedekben a magyar stilisztikai kutatások egyre inkább törekedtek a szövegtan szempontjainak az érvényesítésére. Ez a törekvés

hatotta át az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stíluskutató csoportnak, a teljes magyarországi felsőoktatást átfogó kutatóműhelynek a munkáját is. A stíluskutató csoport több mint 30 éves múltra tekint vissza. A kutatások eredményeit gyűjteményes kötetekben, a csoport által szervezett konferenciákon tették/tettük közzé. 1996-ban jelent meg a *Hol tart ma a stilisztika?*, 1998-ban pedig a *Stilisztika és gyakorlat* című közös kötet Szathmári István szerkesztésében, mindkettő a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában.

A *Hol tart ma a stilisztika?* című kötet célja választ adni a nyelv- és irodalomtudomány mai álláspontja szerint a stilisztika legalapvetőbb kérdéseire, és egyben alapot szolgáltatni mind módszerében, mind eredményeiben egy teljesebb stilisztika megírására. A kötet első felében olyan tanulmányok szerepelnek, amelyek a stilisztikát a maga teljességében átható elméleti kérdéseket tárgyalnak, a második felében pedig olyanok, amelyek egy-egy szűkebb kérdéskör, nyelvi szint vagy nyelvi jelenség stilisztikai vonatkozásait mutatják be. A kötetet Szathmári István *A funkcionális stilisztika megalapozása* című tanulmánya nyitja. A szerző a kérdésnek széleskörű tudománytörténeti bemutatását nyújtja. Gáspári László *Egy új retorika- és stíluselmélet vázlatja* című tanulmányában egy teljes igényű retorikai-stilisztikai elmélet kereteit jelöli ki. Tolcsvai Nagy Gábortól két tanulmányt is olvashatunk a kötetben. Az egyik *A stílusfogalom értelmezése a nyelvi norma viszonyában*, a másik *A konnotáció kategóriája a stílusértelmezésben*. A két tanulmány szervesen összefügg egymással, és széles kitekintésű rendszerezést nyújt. A stílusfogalom kialakításához szükséges nyelvértelmezés felépítéséhez Chomsky, Hymes, Coseriu, valamint Langacker gondolatait foglalja össze. Eöry Vilma *Szövegtipológia – stílustipológia* című tanulmánya a kérdés elméleti és módszertani lehetőségeit térképezi fel gazdag szakirodalom alapján. A stilisztika elméleti-módszertani megújulását köszönheti a szövegtannak, így nem véletlen, hogy a stílustípusok kialakításában is jelentős ösztönzést hozott a szövegtipológia kialakulása. Kocsány Piroska *Szövegnyelvészet és szövegtan* címmel a modern szövegnyelvészet akkor közel három évtizedes történetének néhány fontosabb állomását villantja fel. A kötet második felében olvashatjuk a többi között Fülöp Lajos *Hangstilisztikai körkép*, R. Molnár Emma *Az idiómák nyelvi természete és stílárius lehetőségei*, Bencze Lóránt *A szóképek, az alakzatok és a metaforaalkotás*, Róka Jolán *A nem verbális és vizuális kommunikáció stíluslehetőségei* című tanulmányát.

A *Stilisztika és gyakorlat* című kötet konkrét szöveg- és stíluselmzéseivel kapcsolódik az előzőhöz. A kötet három nagy egységre tagolódik, az elsőbe a költői művek, a másodikba a szépprózai művek, a harmadikba pedig más stílusrétegek, műfajok stilisztikai vizsgálatáról szóló tanulmányok kerültek. Csak néhányat emelnék ki. Szathmári István *Stíluselmzés és stílusirányzat* című tanulmányát jól átgondolt elméleti keretben egy szecessziós Ady-vers komplex elemzésének szenteli, Gáspári László két lehetséges elemzési modellt próbál ki, az elsőben Pilinszky nyelvének szövegtelítettségét veszi számba *Egy arckép alá*

című verse alapján, a másodikban az összöveg érvelése és Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* című versének kapcsolatát tárja az olvasó elé, Nagy L. János *Egysoros ötletek univerzuma*, illetőleg *Egysorosok és illusztrációk* című tanulmányában Weöres Sándor sajátos megnyilatkozási formájáról értekezik, Bencze Lóránt Prohászka elmékedéseinek kultúrtörténeti, szövegstilisztika szemponton alapuló megközelítését, értelmezését nyújtja, Kocsány Piroska Németh László és Móricz Zsigmond egy-egy regényében a szerző, az elbeszélő és a szereplő hangját vizsgálja, Tolcsvai Nagy Gábor a párhuzamos ellentét jelentésstilisztikai összefüggéseit mérlegeli Szentkuthy Miklós prózai írásaiban. A más stílusréteghez tartozó szövegek vizsgálatát tartalmazó harmadik egységben olvashatjuk például Czetter Ibolyának Márai Sándor publicisztikai írásairól, R. Molnár Emmának Elek Artúr úti jegyzeteiről, jelen sorok fogalmazójának a tudományos művekről szóló elemző írását.

Más kiadványoknak, *Az alakzatok világa* című sorozat egyes füzetekéinek, illetőleg *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa* és *A stilisztikai alakzatok rendszerezése* című kötetnek a szerzői (Szathmári szerk. 2003, 2006) az alakzatok multidiszciplináris keretben történő, különböző szövegtípusokra kiterjedő elemzésére vállalkoztak. Ide vonható a jelen sorok fogalmazójának szórend és értékszerkezet összefüggéseit vizsgáló, *Szövegek színeváltozása* (Kabán 2005), valamint Gáspári Lászlónak *A funkcionális alakzatelmélet vázlata* című könyve is.

Gáspári László könyvében megállapítja, hogy „a retorika eljárásai nem előíró, hanem az élménytől-szándéktól vezérelt műveletek, s így a különféle alakzattípusok funkcionális együtteseik pragmatikai-kommunikatív tényezők következményei”. Majd hozzáfűzi: „a társuló alakzatok komplex együttese (a nyelvi rendszer kínálta megoldásokkal) stilárisan rendelődik alá az élménynek, mely funkcionálisan szabja saját arculatához szükséges (és lehetséges) megjelenítő alakzatait, az alkotói magatartással formálja a módszert, és ezen keresztül vetül a stílusra. A stílus a grammatikai és szemantikai motivációk hálózatában ezáltal grammatikai formával kódolt pragmatika is” (Gáspári 2003: 5).

A kutatócsoport vizsgálatait arra a ma már egyértelművé vált tényre alapozta, hogy az alakzatok olyan kétarcú, kognitív pragmatikus és ismeretelméleti kategóriák, amelyek egyrészt generikus jegyekkel rendelkező egyetemes formák, másrészt a konkrét beágyazódás függvényei, azaz csakis egy adott szituációban és szövegben funkcionálnak. Vizsgálhatók attól függően, hogy a szöveg mikro-, mezo- vagy makroszintjén érvényesülnek. Lehet például globális szövegszervező szerepük is, illetőleg lehetnek szövegtípusokhoz (szépírói, tudományos, hivatalos, publicisztikai stb.) kötődőek. Gáspári László szavait idézve: „az alakzatok mindenkor aktualizált funkciója a szöveg létrejöttében megnyilvánuló stílus” (Gáspári 2001: 24).

Az alakzatok világa című, 2001-ben indított füzetsorozatunkban, amelyet szintén Szathmári István szerkesztett, és szintén a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában látott napvilágot, összesen húsz füzet jelent meg.

A füzetsorozat első darabja Gáspári László imént idézett funkcionális alakzatelméleti tanulmányát tartalmazza. Ezt követően az egyes füzetek egy-egy alakzat szövegszervező szerepét elemzik. A 2. füzet a retorikai kérdésnek a nyelvhasználatban betöltött szerepét veszi számba, a 3. füzet Szikszainé Nagy Irma tudománytörténeti összefoglalója a retorikai kérdéstről, a 4. és 10. füzetben Czetter Ibolya az ismétlés és az elhagyás alakzatának szövegszervező szerepét tekinti át Márai néhány művében, az 5. füzetben Heltainé Nagy Erzsébet az ellentét és az ismétlés alakzatait veszi számba Sinka István kisregényében, a 6. és 17. füzetet jómagam jegyzem, és a sorismétlés versszövegszervező szerepét, illetőleg a komplex alakzat és az intertextualitás kérdéseit vizsgálom, a 7. füzetben Tátrai Szilárd a történetmondás pragmatikus alakzataival foglalkozik, a 8. füzet Rozgonyiné Molnár Emma alakzattársulásokról, a 9. füzet Szathmári István Márai *Halotti beszéd* című verséről, a 11. füzet V. Raisz Rózsának a közbevetésről és a közbeékelésről, a 12. füzet Nagy L. Jánosnak a chiazmusról, a 13. füzet pedig Jenei Teréznek Babits egyik regényéről szóló tanulmányát tartalmazza, a 14. és 18. füzetben Cs. Jónás Erzsébet az alakzatok szerepét tekinti át a műfordításban, a 15. füzet, amely Porkoláb Judit és Boda I. Károly munkája, *Alakzatok hipertextuális szövegekben* címmel jelent meg, a 16. füzet Kocsány Piroska és Szikszainé Nagy Irma elméleti összefoglalását tartalmazza a tervezett alakzatlexikon számára, 19. füzetként jelent meg Lőrincz Julianna Petőfi-versek fordításait elemző tanulmánya. A 20. füzetet, amely Domonkosi Ágnes Parti Nagy Lajosról szóló tanulmányát tartalmazza, a Tinta Könyvkiadó adta közre.

A tervezett *Alakzatlexikont* a kutatócsoport a retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyveként jelentette meg 2008-ban a Tinta Könyvkiadónál (Szathmári szerk. 2008).

7. A stilisztika és a szövegtan kapcsolattörténetének mozzanatai tanúsítják, hogy a XIX. században önálló tudományággá váló stilisztika a XX. század közepétől kibontakozó szövegtan hatására újult meg, s vált alkalmassá arra, hogy visszahasson napjaink szövegtanának multidiszciplináris elemző gyakorlatára. Ennek tapasztalatai újabb elméleti következtetések alapjául szolgálhatnak.

KABÁN ANNAMÁRIA

IRODALOM

- Beaugrande, Robert de – Dressler, Wolfgang 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Bencze Lóránt 1996. *Mikor, miért, kinek, hogyan*. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. 1–2. Corvinus Kiadó. Zsámbék. (A hét szabad művészet könyvtára)
- Carstensen, Broder 1970. *Stil und Norm. Zur Situation der linguistischen Stilistik*. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. 257–279.
- Czetter Ibolya 2001. *Az ismétlés gondolatalakzatainak értelmezése Márainak a Napló 1943–1944 és a Napló 1984–1989 című műveiben*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 4.)
- Czetter Ibolya 2002. *Az elhagyás alakzattípusai és értelmezésük a Márai-naplók alapján*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 10.)
- Cs. Jónás Erzsébet 2005. *Alakzatvizsgálat Csehov-drámák fordításaiban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 14.)
- Cs. Jónás Erzsébet 2006. *Alakzatok és trópusok a műfordításban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 18.)
- Domonkosi Ágnes 2008. *Az alakzatok szöveg- és stílusreemtő szerepe Parti Nagy Lajos költészetében*. Tinta Könyvkiadó. (Az alakzatok világa 20.)
- Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc 1977. *A magyar stilisztika vázlata*. Negyedik kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest. (Első kiadása: 1958.)
- Gáspári László 2001. *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 1.)
- Gáspári László 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázlata*. Piliscsaba. (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványai 6.)
- Heltainé Nagy Erzsébet 2001. *Az ismétlés és az ellentét alakzatai Sinka István Kadocsa merre vagy? című kisregényében*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 5.)
- Jenei Teréz 2005. Babits szépprózája az alakzatok tükrében. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 13.)
- Kabán Annamária 2002. *A sorismétlés mint versszövegszervező alakzat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 6.)
- Kabán Annamária 2005. *Szövegek színeváltozása*. Szórend és értékszerkezet. Bíbor Kiadó. Miskolc.
- Kabán Annamária 2006. *Komplex alakzat és intertextualitás*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 17.)
- Kocsány Piroska et al. 2001. *A retorikai kérdés a nyelvhasználatban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 2.)
- Kocsány Piroska – Szikszainé Nagy Irma 2006. *Alakzatok*. Előtanulmányok egy tervezett alakzatlexikon számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 16.)
- Langacker, Ronald W. 1983. *Foundation of Cognitive Grammar*. Vol. I. Theoretical Foundations. Stanford. California.

- Lőrincz Julianna 2006. *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 19.)
- Nagy L. János 2005. *A chiasmus gondolata és a szöveg chiazmus*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 12.)
- Porkoláb Judit – Boda I. Károly 2005. *Alakzatok hipertextuális szövegekben*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 15.)
- Quintilianus 1959. *Institutio oratoria*. Teubner. Leipzig.
- Rozgonyiné Molnár Emma 2002. *Alakzattársulások egy szépprózai műalkotásban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 8.)
- Schmidt, S. J. 1973. *Texttheory (Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation)*. München.
- Szabó Zoltán 1977. *A mai stilsztika nyelvelméleti alapjai*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár.
- Szabó Zoltán 1988. *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1998. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Corvina. Budapest. (Egyetemi könyvtár)
- Szathmári István 1996. *A funkcionális stilsztika megalapozása*. In: Hol tart ma a stilsztika? Szerk. Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 13–33.
- Szathmári István 2002a. *Alakzatok Márai Sándor Halotti Beszéd című versében*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 9.)
- Szathmári István 2002b. *A stíluselemzés elmélete és gyakorlata*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. (Kodolányi füzetek 16.)
- Szathmári István szerk. 2003. *A retorikai-stilsztikai alakzatok világa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 18.)
- Szathmári István szerk. 2006. *A stilsztikai alakzatok rendszerezése*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 55.)
- Szathmári István szerk. 2008. *Alakzatlexikon*. A retorikai és stilsztikai alakzatok kézikönyve. Tinta Könyvkiadó. Budapest. (A magyar nyelv kézikönyvei 15.)
- Szikszaíne Nagy Irma 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 3.)
- Tátrai Szilárd 2002. *A történet hangsúlyozott elbeszéltsége mint a történetmondás pragmatikus alakzata*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 7.)
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilsztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. *Az alakzatok kognitív nyelvészeti megalapozása*. In: A retorikai-stilsztikai alakzatok világa. Szerk. Szathmári István. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 218–227. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 18.)
- V. Raisz Rózsa 2005. *A közbevetés és a közbeékelés a Mikszáth-prózában*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. (Az alakzatok világa 11.)

MOMENTE DIN ISTORICUL INFLUENȚEI RECIPROCE
DINTRE STILISTICĂ ȘI TEXTOLOGIE
(Rezumat)

Stilistica s-a constituit ca disciplină de sine stătătoare în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea și s-a înnoit sub influența evoluției științei textului în cea de-a doua parte a secolului al XX-lea. Astfel a devenit capabilă să exercite o influență repercurzivă asupra analizei textologice din zilele noastre. Experiența acestei repercursiuni poate servi drept bază unor noi considerații teoretice.

OLVASMÁNYVÁLASZTÁS, OLVASÁSI SZOKÁSOK ÉS STRATÉGIÁK
EGY SZÉKELYFÖLDI KÖZÉPISKOLÁBAN

Nap nap után, minden óra megtervezéséhez három fontos kérdés nyújt segítséget a pedagógusnak: *Mi az, amit már tud a diák?* Ennek megválaszolásánál a tanárnak egyrészt a gyermekekkel való együttgondolkodás tapasztalatára, másrészt a tanterv előírásaiból és a tanuló tanulmányi előmeneteléből kiindulva feltételezéseire kell alapoznia. Az első kérdés megválaszolása után fordíthatja a tanár figyelmét a voltaképpen cél felé: *Mit kell megtanítanom neki?* Ennek megválaszolásához a tanterv nyújthat eligazítást. Végül következik az a kérdés, amely elsősorban a tanár pedagógiai kompetenciáját igényli: *Milyen módszertől várható el a legjobb tanítási eredmény?*

Kutatásomhoz a döntő impulzust az szolgáltatta, hogy kezdő irodalomtanárként szembesültem azzal, nem tudom megválaszolni a kiindulási pontul szolgáló első kérdést. Pontosabban csak feltételezéseim vannak arra vonatkozólag, hogy milyen előzetes tudással lép be a diák a tanórára. Ismeretlen számomra az irodalomról való előzetes tapasztalata, amit egyrészt az irodalomórák élménye, másrészt az olvasmányok szövegével való találkozás jelent, sőt tovább bővítve bármely szépirodalmi, nem szépirodalmi vagy multimédiális szöveggel való szembesülés élménye. Az új diákokkal szembekerülő tanárt mindenkor foglalkoztató kérdés röviden a következő: *Milyen alapokra építék?*

Pragmatikus vizsgálódásba kezdtem hát, hogy mindennapi munkám során ne homályban tapogatózzam, tudjam meg, hogy diákjaim milyen olvasottsággal rendelkeznek. Tágabb értelemben az a kérdés foglalkoztat, mit és hogyan olvasnak a mai középiskolások, milyen olvasási stratégiákkal rendelkeznek. Szerettem volna többet megtudni arról, milyen olvasási, értelmezési technikákat sajátított el a jelenlegi irodalomoktatás.

Mint tudjuk, a közelmúltban szemléletváltás következett be a magyar irodalomtanításban Romániában is, az ismeretközlő tantervet képességfejlesztő tanterv váltotta fel, alternatív tankönyvek jelentek meg¹. Az új tanterv elsősorban már nem tananyagot sajátított el, hanem az olvasói kompetenciák fejlesztésére törekszik. A képességfejlesztő tanterv az önálló szövegértelmezés megtanítását tekinti céljának, hogy a diák képessé váljon a kultúra folyamatába való tudatos belépésre.

---

¹ Vö. Fóris-Ferenczi Rita, 2004. *Értelmezési kontextusok a minőség fogalmához a romániai középfokú oktatásban*. 23.

A tankönyvek és a tanterv megváltoztatása újabb kérdések sorát indítja el. *Mennyire reálisak a tanterv elvárásai? Tanítható-e és milyen mértékben a hermeneutikus irodalomelmélet által előírt értelmező olvasás? Hát a dekonstrukció olvasásmódja?*² *Hogyan birkóznak meg a tanárok és a diákok a tanterv szemléletváltása által okozott kételyekkel, nehézségekkel?*

Kutatási területemül az olvasásszociológiát választottam, az olvasásszociológia felméréseire alapozva igyekeztem a megfelelő kutatási módszert és viszonyítási alapot megtalálni. Rákérdeztem a már olvasott művek listájára, a legkedvesebb olvasmányokra, a könyvtárlátogatási szokásokra, a művek által keltett hatásra.

Mivel az előzőekben feltett kérdések meglehetősen szerteágazóak, szükséges volt más szociológiai ágazatok bevonása is, mint az ifjúságszociológia és értékszociológia. A kutatók álláspontja szerint ugyanis az olvasói aktivitás szintje erősen összefügg az egyéni értékrenddel és motivációval, a jövőképpel. Mint Gereben Ferenc és mások kutatásai kimutatták, az irodalomhoz való viszony és az olvasási szokások a kisebbségben élőknel a nemzeti identitástudattal mutatnak erős összefüggést³. Az iskolarendszer vizsgálata, az ún. felnőttnevelés egész rendszere a művelődésszociológia tárgykörébe tartozik, akár csak a tömegkommunikációs eszközök használata és intézményei, a közművelődési intézmények. A pedagógusok helyzetével az iskolaszociológia foglalkozik, vizsgálja a pályaválasztás motivációját és a szakmai elégedettség mértékét, a pedagógus-státussal szembeni attitűdöket. Mindezen területeket részben érinteni kell az összefüggések felvázolása érdekében.

Következtetesképp elmondható, hogy különböző kutatási területek kereszteződésében, mondhatni egy gondolat-fa ág-bogai között helyezkedik el a kérdés, amit vizsgálni szeretnék. Józsa Péter meglátása szerint a *Hogyan tanít-sunk olvasni?* kérdésének megoldásához „előbb tudni kell, hogyan olvasnak az emberek ma, mi marad meg bennük az olvasmányokból, hogyan értelmezik, hogyan értik meg, hogyan választják ki, mi tetszik nekik és mi nem, és miért, milyen korreláció van a könyvekkel szemben s képekkel, a zenével stb. szembeni attitűd között, milyen tényezők determinálják az olvasókban, hogy a kulturális örökség meghatározott korszakaihoz vonzódnak, milyen értékeket keresnek és találnak az olvasók a könyvekben, milyen értékeket tulajdonítanak az olvasásnak”⁴.

² Noha a tanterv nem lép fel ilyen igénnyel, érdekes volna megvizsgálni, hogy a nagyfokú olvasói kompetenciát megkövetelő dekonstruktív olvasás milyen mértékben tanítható. Kiknek lehet megtanítani? Mekkora olvasottság és a szöveg iránti érzékenység szükséges ahhoz, hogy valaki önálló értelmezésének megbomlását érzékelje, felismerje, hogy az értelmezés állandó mozgásban van, nem képes nyugvópontra találni?

³ Lásd pl. Gereben Ferenc, *Olvasáskultúra és identitás*, Budapest, 2005.

⁴ Józsa Péter, *Az esztétikai élmény nyomában – művészetszociológiai és szemiotikai tanulmányok*. 70.

Kutatási előzmények

A szociológiai érdeklődés már a XVII. és XVIII. század fordulóján az olvasás felé fordult, de csak igen lassan formálódott ki egy olyan összefüggérendszer, mely az olvasást olyan specifikus rendszernek fogja fel, amely mind az irodalomtól, mind az emberi magatartás más összetevőitől viszonylag függetlenül értelmezhető, szociológiailag vizsgálható, és rávilágít az olvasók magatartásának társadalmi jellegére. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az olvasásszociológiát mind az irodalomszociológiától, mind a kulturális pszichoszociológiától, a szociológia fájának másik két ágától fontos elkülöníteni.

Az olvasásszociológia abszolút kezdeteit nem érdemes keresni, első nyomaira a XVIII. századi az Angliában, Németországban és Franciaországban akkoriban virágkorát élő pedagógiai irodalomban bukkanhatunk. A kultúra és az olvasás integráló szerepét először a gazdasági válság idején az Egyesült Államokban vizsgálta Douglas Waples. Az olvasás szerinte a társadalmi magatartás indikátoraként tekinthető, ha „azok, akiknek magatartása a szociológiát leginkább érdekli [...] elég sokat olvasnak ahhoz, hogy az olvasásukból a magatartásukra tudjunk következtetni”⁵. Munkájának fő kérdése, hogy mi lehet a társadalmi bajok idején az olvasás funkciója. Úgy találja, hogy „gyógyírként” szolgálhat, egyszersmind egy olyan „pozitív etikai és gyakorlati attitűd mutatója”, amely segíthet a társadalmi problémák megoldásában. 1940-ben megjelent *Mit jelent az olvasás az embereknek* c. művében „mellőzi a hagyományos empirikus szociológiai apparátust, és az olvasást nem csupán a könyvpari társadalmi szerkezetével hozza összefüggésbe, hanem az olvasás aktusában részt vevő értékek rendszerével és az egyének és csoportok pszichológiai elvárásaival is”⁶. Józsa, Leenhardt és Burgos felróják a kultúrszociológiának, hogy szinte minden figyelmét a tömegkommunikáció területének szenteli. „Ahelyett, hogy megvizsgálták volna, hogyan fejlődnek a modern kultúra egyes formái a társadalom különböző területein, olyan dichotómiákat állítottak fel, mint igazi kultúra versus tömegkultúra”⁷.

A kvantitatív felmérések mellett a kvalitatív szociológia új technikákat kidolgozva világossá tette, hogy a kommunikációs folyamaton belül létrejövő befogadás az olvasó tudatának és ismereteinek függvénye. Mivel a kutatókat inkább az érdekelte, hogy milyen hatást gyakorol az olvasás a magatartásra és attitűdre, ezért érdeklődésük az olvasás mint *értelmi és érzelmi tevékenység* iránt csak igen későn alakult ki. A célszerűség jegyében fogant kutatások számára a

---

⁵ Józsa Péter– Jacques Leenhardt, *Két főváros–két regény–két értékvilág*, Budapest, 1981. 12. Talán ez okból fordul majd el ismét az érdeklődés az olvasásszociológiától: egyre kevesebbet olvasnak, a szórakoztatás és információszerzés helyét egyaránt átveszi a televízió ill. az internet. A könyvolvasásra szánt idő folyamatosan csökken, növekszik a funkcionális analfabéták száma.

⁶ Uo. 13.

⁷ Uo.

tulajdonképpen irodalmi szövegek vizsgálata rendkívül nehezen hozzáférhető. „Az irodalom [...], amely lényegét tekintve többértelmű nyilvánvalóan nem érdekli a szociológust, aki az attitűdök kutatásával foglalkozik.”⁸ Az 50-es évek végéig az olvasásszociológiát a könyv társadalmi hatása iránti érdeklődés jellemzi, ismeretelméletileg egyfelől az empirizmus, másfelől a kommunikációelmélet hatása alatt áll. Az évtized vége felé az oktatás válsága és modernizálása, valamint a kiadói ipar átalakulásának hatására több figyelmet fordítanak az olvasásszociológiára, amely fejlődésnek indul, s rendre létrejönnek a specializált kutatási intézmények, amelyek feladatuknak tekintik a mező alapos tanulmányozását.

Az irodalmi műalkotás olvasása továbbra is kívül esett a szociológusok érdeklődésén: a könyvvásárlást, könyvtárlátogatás gyakoriságát, az olvasásra fordított időt és felhasználásának intenzitását, a különböző szerzőkkel kapcsolatos preferenciákat vizsgálták. Józsa és Leenhardt már nem azt tekintik feladatuknak, hogy a tényeket kvantitatíve mérjék, hanem, hogy megvizsgálják az olvasási folyamat során jelentkező sokféle hatást. Ahhoz, hogy körülírassák az olvasásszociológia sajátos mezejét, el kell határolniuk e tudományágat a vele szomszédos két kutatási területtől, a befogadás esztétikájától illetve az olvasás pszichoanalízisétől.

Az olvasásszociológia arra törekszik, hogy megragadja azokat a folyamatokat, amelyek során az olvasó értelmezi a maga számára az elbeszélést. A befogadás esztétikája és az olvasásszociológia közötti határ jelenti a legvitatottabb kérdést, mivel e kettő átfedéseket mutat. Miután az olvasás élményét két horizont, a szöveg és az olvasó horizontjának egybeolvadása hozza létre, az élmény lehet a normák áthágása, a normáknak megfelelő, és lehet a normát létrehozó. A norma a horizont alkotóelemeként mint normatív percepció jelenik meg, amelyet az olvasói szubjektum érdekei, vágyai, múltbéli élményei motiválnak. Ez utóbbiak szociológiai feltételeit teljesen figyelmen kívül hagyják a befogadás esztétika-kutatói, ellenben az olvasásszociológia az olvasás folyamán lejátszódó mentális folyamatok társadalmi természetére figyel, így elősegíti az olvasás kulturális folyamatának megértését⁹.

Az olvasásszociológia jelenlegi helyzete

Az olvasásszociológia a filmszociológiával és a zene- és képzőművészeti alkotások szociológiájával együtt a művészetszociológia tárgykörébe tartozik, még akkor is, ha az olvasott művek többsége nem képvisel művészi értéket.

Két fontos kutatási irányát kell elkülöníteni, amelyeket két kérdés mentén lehet megragadni. Nyilvánvaló, hogy a *Mit olvasunk?* csak az első kérdés, a

---

⁸ Uo.

⁹ Uo.

második és nem kevésbé fontos az, hogy *Hogyan olvasunk?*, vagyis az olvasmányok mely rétegeit képesek megragadni az olvasók.

Az első kérdés vizsgálatára az olvasáskultúra-kutatás vagy olvasáskutatás megjelölést használják. Ezek a kutatások Magyarországon elsősorban Gereben Ferenc nevéhez köthetők. Felméréseikben azt tárják fel, milyen életkori és társadalmi rétegbe tartozó egyének mely műveket és milyen gyakorisággal olvasnak, valamint, hogy milyenek könyvtárlátogatási szokásaik. Az olvasmány-szerkezet vizsgálatai¹⁰ feltárják az olvasmány- és szerzőlisták mellett a teljes olvasmányanyag struktúráját a keletkezési idő, a szerző nemzeti hovatarozása szerint. Ízléstípusok definiálására törekszenek: „kedvelt olvasmányfajták, szerzők, nagy olvasmányélmények dokumentumegyütteséből következtetéseket vonhatunk le az olvasók tudatában (és tudatalattijában?) a korábbi olvasói élmények és a szocializációs folyamat értékeinek lenyomataként megképződő »kristálykövületekről«, vagyis *ízlés-beállítódásaik* szerkezetéről, milyenségéről”¹¹. Foglalkoznak a könyvvásárlási és olvasási szokásokkal, az olvasás és nemzeti identitás összefüggéseivel.

A művészetszociológia és irodalomszociológia magyar vonatkozású vizsgálatai Mándy Pál¹², Kamarás István és társai a 60-as évek végén¹³ kezdeményezett kutatásaival kezdődnek. A tudományág fejlődésének fontos állomása Józsa Péter, Jacques Leenhardt illetve Martine Burgos a *Két főváros– két regény– két életvilág* című, 1981-ben megjelent kötete, illetve Józsa Péter *Az esztétikai élmény nyomában* című, 1986-os kiadású könyve.

A rákövetkező években az olvasásszociológia mint befogadástörténet iránt alábbhagyott a lelkesedés, inkább az olvasás szokásrendszere felé terelődött a figyelem. Kamarás István *Olvasatok* című, 1979–1995 között született vagy átdolgozott írásaiból összeállított kötetének 1996-os kiadása jelenti a művek hatásával foglalkozó újabb vizsgálatok kezdetét.

Kamarás már kételyeket fogalmaz meg a tárgy megközelítését illetően: „Hogy az, amit ízlésnek, esztétikai érzékenységnek, olvasói beállítódásnak (attitűdnek), olvasói stratégiának, olvasói kompetenciának nevezünk, mennyiben szociológiai természetű, egyáltalán nem egyszerű kérdés. Csaknem szétbogarthatatlan tényezők »gubancai« alkotják”¹⁴.

Olvasó a labirintusban című tanulmányában egy Örkény és egy Santanovella befogadását követi végig magyar, orosz és lengyel olvasók körében¹⁵. Meglátása szerint „egy- egy mű valódi és teljes »életrajzról« roppant keveset

¹⁰ Lásd pl. Gereben Ferenc–Lőrincz Judit–Nagy Attila–Vidra Szabó Ferenc, *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*, Budapest, 1993.

¹¹ Uo. 68.

¹² Mándy Pál, *A könyv és közönsége*, Budapest, 1968.

¹³ Kamarás István, *A munkások és az lobazás*, Budapest, 1969.

¹⁴ Kamarás István, *Olvasatok*, Budapest, 1996. 13.

¹⁵ Uo. 18–55.

tudunk”¹⁶, mindössze a publikáció, esetleg az alkotás körülményeiről vannak ismereteink.

A mű hatása az olvasókra nagyrészt homályban maradt, csak a „mérvadónak tekintett” olvasók, a kritikusok véleménye jelenik meg. A mű olvasottságára csak az eladási mutatókból következtethetünk, de hogy mit érznek, és hogyan értékelik és értelmezik az olvasottakat a laikus olvasók, arról ritkán készülnek felmérések. Kamarás megfogalmazásában: „a legyezőszerűen szétterülő, szétszalazódó úthálózatnak, mely az alkotói kézirattól az olvasatokhoz, a mű élményváltozataihoz vezet, csak egy kis része van bevilágítva”¹⁷. Szerinte a mű igazi élete, *élménylenyomatokban való megsokszorozódása* akkor kezdődik el, amikor az átlagos olvasó kézbe veszi a könyvet.

A kutatás célja és módszerei, a felmérések tapasztalata

Kutatásom célja volt diákjaim előzetes olvasmányairól (olvasói múltjáról), olvasói kompetenciájáról minél pontosabb képet kapni, hogy munkámat hatékonyabbá tegyem.

Csekély tanítási tapasztalattal, kezdőként kerültem a székelyudvarhelyi Baczkamadarasi Kis Gergely Református Gimnáziumba, amely egy nagy múlttal rendelkező¹⁸, konzervatív értékrendű intézmény. Felmérésemet az általam tanított matematika-informatika és filológia-teológia szakos diákok körében végeztem. A kérdésekre összesen 119, 15–16 és 17–18 év közötti diák válaszolt, 51 IX. osztályos és 60 XI. osztályos tanuló, mindkét szakról. Nagyrészt közepes vagyoni helyzetű családok gyermekei, a szülők általában technikusok és tisztviselők, vállalkozók, kevés köztük a felsőfokú végzettségű. A szülők iskolaválasztását döntően a gimnázium keresztény szellemisége, családias légköre, magas színvonalú oktatása befolyásolta. Az iskola kiválasztásakor ugyanakkor fontosak voltak az iskola által hirdetett, a szülők értékrendjével egybecsengő nevelési elvek, amelyek – tapasztalatom szerint – a fiatalok értékrendjével is átfedéseket mutatnak¹⁹. Az intézmény elsősorban nem az elitképzést helyezi előtérbe, hanem nevelési célokat vállal fel, ezért általában a jó képességű, általában kiegyensúlyozott családi háttérű diákok kerülnek a diákság soraiba, míg a kiváló képességűek a Tamási Áron Gimnáziumot választják, amely inkább számít ebben a városban az elitképzés színterének.

Az év eleji ismerkedést és képességfelmérést két Kosztolányi-novella értelmező megbeszélésével kezdtem, a *Kulcs* c. novella labirintusát jártuk be a IX-es diákokkal, és *Alfa* történetét értelmeztük a XI-es évfolyammal. A szövegre való rákérdezés mikéntjét igyekeztem tudatosítani az együttgondolkodás során,

¹⁶ Uo. 18.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Alapítását az 1670-es esztendőhöz kapcsolják. Lásd bővebben a www.refkol.ro címen.

¹⁹ Lásd a jövőképről szóló részt.

hangsúlyozva, hogy fő tanítási célom az, hogy önálló értelmezések megteremtésében segítsen tanítványaimat, egyrészt, mert a tanterv is ezt a képességet kéri számon, másrészt, mert így válhat igazi élménnyé az olvasás. Vizsgálódásomhoz Kamarás István *Olvasatok* c. tanulmánykötetét véltem jó kiindulópontnak, az általa felvetett szempontokat és kérdezői formákat követtem.

Örkény István *Meddig él egy fa* illetve Sánta Ferenc *Nácik* című novelláit mint komolyabb olvasói aktivitásra készítő műveket választotta ki vizsgálatához az olvasásszociológus, mert áttételes művek ugyan, de nemcsak a legfogékonyabb olvasók számára hozzáférhetőek.

Kamarás módszerét követve az említett két novellát, valamint Örkény *Trilla* c. egypercesét elemeztetem a diákjaimmal, mivel az általa felvetett öt megértési szintet megkülönböztető modellt célravezetőnek találtam, s feltételeztem, hogy a kiválasztott szövegek alkalmasak az elemzés elvégzésére. Felméréseimet év elején, a diákokkal való ismerkedés kezdetén, tanóra keretén belül végeztem. Hangsúlyoztam, hogy nem kapnak érdemjegyet munkájukra, felmérésen vesznek részt, ami elsősorban informálásomat szolgálja. A kérdések, valamint a novellák szövege szóban hangzottak el, kérésre általában megismételtem a novella felolvasását.

Kamarás felméréséhez hasonlóan a kérdéssor elsőnek a jövőképre irányult: *Hogyan látod magad húsz év múlva?* A jövőképet felmérő kérdést a diákok olvasottságát vizsgáló felmérés követte. A Nagy Könyv szavazólapjáról, a száz legnépszerűbb olvasmány közül a kód megjelölésével kellett a diákoknak lejegyezniük válaszaikat sorrendben a következő kérdésekre: *Közüliük melyik könyvet olvastad, és melyik nyerte el tetszésedet? Melyek azok a könyvek, amelyek olvasásának hozzákezdteél ugyan, de aztán nem fejezted be, mert nem tetszett? Melyek azok a könyvek a listán, melyekről már hallottál, és kedved lenne elolvasni őket?*

Felszólítást is megfogalmaztam a lista esetleges módosítására: *Sorolj fel olyan címekeket, melyekkel kiegészítenéd a listát, mert neked nagyon tetszettek!* Az esetleges újraolvasásra, annak élményére is fontosnak tartottam rákérdezni: *Volt olyan könyv, amit többször olvastál? Miért olvastad el másodszer?*

Végül a legfrissebb olvasmányra kérdeztem rá: *Melyik volt a legutolsó könyv, amit kiolvastál?* A tanár számára gyakran nyilvánvalóvá válik, hogy a diákok a kötelező házi olvasmányokon kívül nemigen olvasnak. Ez okból próbáltam többet megtudni a könyvtárlátogatási szokásokról: *Mikor voltál utoljára könyvtárban? Milyen gyakran fordulsz meg ott?*

A kérdéssor után Örkény *Trilla* című egypercesét hallgatták meg a diákok kétszer egymás után, majd a *Milyen hatással volt rád?* kérdésre kellett válaszolniuk. Segítségként a *megérintett, tetszett, közömbösen hagyott, nem tetszett/idegesített* opciókat kínáltam fel, de megjelölhettek mást is. Az értelmezés megfogalmazását segítő kérdéssor következett: *Mit mond neked a novella? Miért kell Wolfné nevét megjegyezni? Milyennek képzeled Wolfné múltját, jövőjét?*

A *Meddig él egy fa?* című Örkény-novella felolvasásakor az értelmezés alakulását próbáltam vizsgálni a Kamarás által javasolt módon²⁰: megjelölt helyeken megszakítottam a felolvasást és kérdéseket tettem fel: *Mikor játszódik a novella? Hol lakik és hogyan él a Bánékhöz érkező asszony?* A diákoknak le kellett jegyezniük hipotézisüket, majd folytatódott a felolvasás. Újabb kérdések következtek: *Mit akar az asszony, miért jött Bánékhöz? Mi játszódik le benne?*

A teljes novellaszöveg végigolvasásáig még öt alkalommal hangzanak el kérdések, amelyek a sejtések tudatosítását hivatottak segíteni. A Sánta-novellát megszakítások nélkül olvastam fel, csak a teljes szöveg meghallgatása után kellett annak hatásáról beszámolni.

A felmérések elkészítése oldott légkörben történt, feltételezem, hogy reális adatokat sikerült gyűjtenem, mivel hangsúlyoztam, hogy nem megszépített, a tanár feltételezett elvárásainak megfelelő válaszokat várok. A gyermekek bizalmát az ismerkedésre szánt első órák és talán a jövőterveik iránt tanúsított érdeklődés is megerősítette.

A diákok olvasatai

A felmérés megkezdésekor abból a később visszaigazolódó feltevésből indultam ki, hogy a diákok viszonylag kevés szépirodalmi művet olvasnak, s ez megnehezíti az értelmező olvasás készségének kialakulását. Az olvasás szokásának visszaszorulását okoltam a helyesírásukban tapasztalt pontatlanságokért is. A kérdések feltevésekor érzékeltettem velük, tudom, hogy kevesen olvasnak közülük rendszeresen szépirodalmat, de ezt mint tény elfogadom. Nem szükséges a valóságot megszépíteniük, annál inkább felvállalniuk a tényeket, hogy reális képet alkothassak arról az irodalmi ismeretanyagról, amellyel rendelkeznek.

Olvasói múlt és a Nagy Könyv listája

Kamarás István 1979-ben készült felmérése óta érzékelhető változások történtek az olvasmányok mennyisége terén. Felfigyelt arra, hogy a középiskolás fiúk olvasottsága elmarad a lányokétól, akiknek olvasmányai terjedelemben is felülmúlták a fiúk olvasmányait.

Kamarás még számíthatott arra, hogy a világirodalom klasszikusai ismertek a középiskolások körében, a rendszerváltás előtt nagyobb súllyal szerepelt a szabadidő eltöltésének módjai közt az olvasás, a klasszikusok viszonylag könnyen hozzáférhetőek voltak. A fiúk legkedvesebb olvasmányai közt szerepel Kenneth Roberts *Északnyugati átjárója*, Jorge Semprún tollából *A nagy utazás*, Erich Maria Remarque-tól a *Nyugaton a helyzet változatlan*, Gárdonyitól az *Egri csillagok*, Jules Verne *Sándor Mátyása*. A lányok legkedve-

²⁰ Vö. Kamarás István, *Olvasó a labirintusban* 34–8.

sebbjei közt szerepelt Ernest Hemingway *Akiért a harang szól* c. regénye, Emily Brontë *Jane Eyre*-je, Victor Hugótól *A nyomorultak*, Eric Knight tollából a *Légy hű magadhoz*, valamint Gáltól a *Mesél a bécsi erdő*. A megkérdozettek feltételezhetően az olvasmányok bőségéből választhatták ki kedvenceiket, az olvasás egyik legkedveltebb szabadidős tevékenység volt.

2005-ben már jóval szegényesebb listát lehet összeállítani az elolvasott könyvekből, ám az olvasni szerető diákok még mindig jó néhányat felsorolnak. Szerepel a listán Wass Albert *A funtinelli boszorkány* c. regénye, Gárdonyitól *A láthatatlan ember*, Szabó Magda *Abigélje*, Brontë *Jane Eyre*-ja, Karl May *Winnetou*-ja, Daniel Defoe *Robinsonja*, Hemingwaytól *Az öreg halász és a tenger*, Fekete István *Tüskevára*. A felsoroltak közt figyelemre méltóan nagy arányban szerepelnek kötelező házi olvasmányok: Jókaitól *A kőszívű ember fiai*, az *Egy magyar nábob* és *Az arany ember*, Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* c. regénye, Kosztolányi *Édes Anna* c. regénye, Gárdonyitól az *Egri csillagok*, Móricztól a *Légy jó mindhalálig*.

Szerepelnek természetesen bestsellerek is, mint a Harry Potter-sorozat kötetei és Dan Brown *Da Vinci-kódja*, J. R. R. Tolkienétől *A Gyűrűk Ura*.

Leginkább Móra Ferenc *Kincskereső kisködmönje*, Fekete István *Tüskevár* című regénye, Tamási *Ábelje* okozott nehézségeket az olvasásban, igen sokan sorolták ezeket az elkezdett, de be nem fejezett olvasmányaik közé. Sokan ide sorolták a *Légy jó mindhalálig*-ot és az *Egri csillagokat*, sőt *Szent Péter esernyőjét* is.

Szignifikáns különbségek a lányok és fiúk olvasottsága között nem mutatkozott, nagyjából ugyanazokat a műveket olvasták el. Feltételezésem szerint ez annak tudható be, hogy ezek többségükben az iskola által kötelezővé tett házi olvasmányok. Gyanítható, hogy ezeken kívül nem, vagy csak igen keveset olvasnak a diákok.

Az elolvasandó listára azok a művek kerültek fel, amelyekhez a diákok kedvet kaptak barátok vagy tanárok ajánlásából, esetleg a könyvesboltok eladóitól: *Da Vinci-kód*, Ecotól *A rózsza neve*, Tolsztojtól a *Háború és béke*, *Anna Karenina*, Dosztojevskij regényei közül *A félkegyelmű*, a *Bűn és bűnhődés*, *A Karamazov testvérek*. Kérdéses, hogy ezek közül melyeket olvasták is el, de legalább a szándék jelen van.

A lányok és fiúk listán nem szereplő kedves olvasmányai közt már mutatkoznak jelentősebb eltérések: a fiúk a detektívtörténeteket (Agatha Christie Poirot-történeteit, Conan Doyle Sherlock Holmes-történeteit), kalandregényeket (Henri Charrière: *Pillangó*, Cooper: *Az utolsó mohikán*), Wass Albert *Tizenhárom almafa* című regényét, Jack London *Fehér Agyar* című regényét javasolták a listára. Volt, aki életrajzot javasolt: Eve Curie *Marie Curie* című művét. Egyik fiatalember Heliodorosz *Sorsüldözött szerelmesek* című művét ajánlaná társai figyelmébe, Jókai *Kárpáthy Zoltánja* és az *Új földesúr* mellett.

Említették Anthony de Melo *A szeretet útja* című kötetét, Thomas Merton *Hétlépcsős Hegy* című és Terry Brooks *Sannara kardja* című regényét.

A lányok Mikszáth *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényét, Wass Albert *Egyedül a világ ellen* című kötetét javasolják elolvasásra, Meg Cabot *A neveletlen hercegnő naplója* című könyvével, Szabó Magda *Tündér Lalájával*, bővítenék a listát, de akadt javaslója Márai *Füveskönyvének* és Németh László *Bűn* című regényének is. A lányok inkább szerelmes regényeket vagy női főhős sorsát bemutató könyveket említenek: Sohonyai Edit: *Engem szeress!*, Gail Carson Levin: *Elátkozott Ella, A fátyol mögött, A hercegnő lányai*, Danielle Steele regényei, Patricia St.John: *Ezüst út, Tövismadarak, Nóra, gyere vissza!*, Lőrincz László: *Cipruskoporsó*. Volt, aki – valószínűleg az irodalomóráknak betudhatóan – az *Antigonéval* egészítené ki az elolvasni érdemes könyvek sorát.

Kevés, mindössze 14 diák olvasott újra műveket, általában a Harry Potter könyvek közül. Úgy tűnik, nem képesek elkülöníteni a szöveggel való két találkozás élményét egymástól – egyetlen kislány jelezte, hogy újabb és újabb részletekre figyelt fel.

A könyvtárlátogatás gyakorisága itt markánsan összefügg az irodalom és világirodalom érdemjegyekkel. A tanulók nagy része havonta egyszer keresi fel a könyvtárat, általában a kötelező házi olvasmány beszerzése céljából, vagy, ha szakdolgozat megírására készül. A könyvtárat hetente látogatók a felmérés alkalmával és órán is kompetens olvasóknak bizonyultak. Volt néhány olyan diák is, aki vállalta annak kijelentését, hogy nem jár könyvtárba²¹.

Olvasói ízlés, olvasmánypreferenciák, az irodalom funkciói

A diákok olvasmánypreferenciáiról otthon elkészítendő könyvajánlójukból próbáltam többet megtudni. Feladatuk volt, hogy vagy rövid összegzését adják a könyvnek, amelyet írnának, vagyis válaszolnak arra a kérdésre: *Ha könyvet írnál, milyen könyv lenne?* Nem tudatosan ugyan, de számot adtak eképpen olvasói elvárásaikról, arról, milyen egy jó könyv. Kísérletükre pontot kaptak, nem jegyet – próbáltam elérni, hogy minél őszintébben és felszabadultabban írjanak. Dolgozatuknak nem kellett szükségszerűen szépirodalmi műnek lennie, néhányan éltek is a lehetőséggel, hogy történeti tárgyú vagy természettudományos témájú könyvet mutassanak be.

Született *Háborús napok* címmel 2030-ban játszódó, az ázsiai népek világhuralomra törekvését, az európai és amerikai ellenállást bemutató regényterv egy történelem iránt elmélyült érdeklődést mutató fiú tollából, és *A jövő életvilága* címmel a fajok evolúciójának felgyorsulását leíró kötetterv. Irodalomórán átlagos teljesítményt nyújtó lányok címválasztásai gyakran vetítik elő a szerelmi témát: *Egyetlen érzés, ami összeköti két ember életét...*, *A legyőzhetetlen*

²¹ A *Mikor keresed fel a könyvtárat?* kérdésre egy XI-es diáklány – feltehetően őszinte – válasza: „Hát, önszántamból sose, de ha valamit be kell szerezni, akkor feltétlenül.”

szerelem, A szerelem áldozatai, A szerelem bűn stb. A szerelmi tárgyú regények, mint például a *Nyaralás a Bahamákon* általában a szappanoperák és mozifilmek népszerű helyszínein játszódnak, cselekményük fordulatos. Vonzó hős és hősnő egymásra találását mutatják be, Marcnak és Katenek/ Carlosnak és Sarah-nak, stb. számos viszontagságon kell keresztülmennie. A cselekmény filmes klisékből épül fel, a történet célja a képi elbeszélésekhez hasonlóan a szórakoztatás.

Az irodalom terén kimagasló eredményeket felmutató lányok írásai drámai történeteket mutatnak be: *Zűrös múltból a mélybe, majd az élet tengerébe, Végzetes valóság, Unalmas hétköznapiak, Az élet nehéz, A kegyetlen igazság, valamint a kegyes hazugság*. Ezek a tervek jelzik az életkorukra jellemző identitáskeresési problémákat. Magányos tizenéves lány útkeresését rögzítik, esetleg árva, vagy testileg sérült fiatal életútját. Előfordulnak poétikai reflexiók is: „a cím számomra a történet rejtélyességét sugallja, és íróként remélném, hogy ezzel felkelteném az olvasó érdeklődését.(...) Fontosnak tartom, hogy egyes szám első személyben beszéljen az író, így talán az olvasó jobban bele tudja képzelni magát a helyzetbe.(...) A monológokkal bizonyítanám, hogy minden, amit leírok, hiteles.”

A kimagaslóan intelligens, irodalomórán is jeleskedő fiúk körében is előfordul olyan regényterv, amely nyilvánvalóan a hős problémáin keresztül saját helyzetüket mutatja. Az irodalom számukra az önmagukra reflektálás és az identitás keresésének eszköze. A címek *Valóság vagy álom, a végső próba* az érdeklődés felkeltését célozzák meg. *A kis aranyhal* szerzője a barátság-szerelmek témát transzponálja a halak világába, megindító allegorikus történetet alakítva ki. A gyakorlatias megjegyzésekből következtethetünk az olvasói igényekre: „A könyv rendkívül fordulatos, izgalmas olvasmány”. Gyakran rögzítik a terjedelmet is: 200-250 oldal egy ideális könyv terjedelme. Vannak próbálkozások egy különleges írás felvezetésére is: „Ez a könyv nem egy szokványos könyv, amit az emberek önszorgalomból olvasnak, hanem ez egy olyan könyv, amit ha egyszer a kezébe kaptál, képtelen vagy letenni.” A fiatalember „az író” marketingfogásait is közvetíti: „Ezt a könyvet Neked írták, aki megérti és díjazza a sok százórás munkát, amit ebbe a könyvbe fektettünk. Ha vásárlásoddal támogatod az egyetlen profi könyvet, mi biztosan készítünk Neked további könyveket”. Ajánlójából kitűnik, hogy a könyvpiacot tisztán a vevő igényeit kiszolgáló terepnek tekinti, a piacgazdaság törvényei uralják, a művészi teljesítményhez nincs köze, sem közérdekű társadalmi célokhoz.

Értelmező olvasatok

Kamarás az értelmezés öt szintjét különbözteti meg: a szövegértés első szintjét jelentik a mechanikus leírások és teljes félreértelmezések. A következő szintekre már a „szövegfeletti” szövegből valamit vagy igen sokat megsejtők jutnak.

A második szinten, pl. Örkény *Meddig él egy fa* című novellájának esetén háromféle értelmezéssel találkozunk. Az első típusba tartozó elemzésekben *sűritések és kiemelések* jelzik, hogy az olvasó megsejtett valamit, megérezett (pl. Bánné terhességét), de ez *nem kerül összefüggésbe* a szöveg más elemeivel. A második típusba sorolhatóak azok az értelmezések, amelyek egy tényleges, de *nem lényeges mozzanat* lényegessé tétele határoz meg. A harmadik típus *lényegtelenebb részletre épülő általánosítás*. A harmadik szint elemzéseit *több fontos elem érzékeltetése, összegzés, összefüggések felismerése elemzés nélkül* vagy *hibás következtetésekkel* jellemez, másik típusa az írói üzenetet közvetítő *elnagyolt általánosítás*. A negyedik szintet az *írói üzenet lényegét* felfogó értelmezések alkotják, két altípussal: egyik *egy fontos szál* kibontását adja elemzéssel, másik a mű lényegére vonatkozó *kissé elnagyolt általánosítás*. Az ötödik szintre kerülnek az *intuitív–azonosuló–elemző* értelmezés, ill. az *átlátva–összegezve* értelmezők elemzései.

Láthatjuk, hogy Kamarásnak konkrét elképzelései vannak az írói üzenetről, csak ezzel az előfeltevéssel lehetséges az értelmezések ilyen pontos rangsorolása. Tipológiája nem használható minden irodalmi alkotás esetében.

A diákok körében év elején végzett felmérések azt mutatják, hogy körülbelül egyharmaduk az első típusba sorolható értelmezést produkál, 3 tanuló képes az ötödik szintet ütő értelmezést nyújtani, a többiek értelmezései nagyrészt a harmadik, elvétve a negyedik szintre sorolhatók. A tanév végére más (évfolyamonként különböző) irodalmi művek elemzéseivel összehasonlítva arra a következtetésre jutottam, hogy a diákok elemző készsége jelentősen javult, valószínűleg a tanár munkamódszeréhez alkalmazkodva versenyhelyzetben meggyőző és érzékeny elemzéseket írtak. Azok a tanulók, akik év elején, az Örkény-novellák elemzésekor még a második szintet elérő elemzéseket nyújtottak, a tanév végén már a negyedik szintet elérő értelmezéseket írtak.

A *Meddig él egy fa* című novella év eleji olvasatai általában csak a háború és veszteség árnyalatait érzékelték, a *Trilla* esetében Wolfné életében a monotóniát („múltja egyenlő a jövőjével”), magányát, helyzetének kilátástalanságát sikerült tudatosítaniuk. Legnagyobb hatással kétségkívül ez utóbbi szöveg volt a diákokra, igen magas arányban váltott ki tetszést, illetve visszatetszést. A kérdésre, *Miért kell Wolfné nevét megjegyezni?* változatos válaszokat adtak: mert senki más nem jegyzi meg, legalább az olvasó tegye ezt meg, mert az „író” kapcsolatban áll Wolfnéval, mert Wolfnénak magának is fontos a neve, hiszen azt mutatja, hogy nem volt mindig magányos. Egyik értelmező azt is kiemelte, hogy a név által felelevenített farkas szürkesége és magánya (magányos farkas) jellemzi Wolfnét.

A *Nácik* nagy arányban érintette meg a diákokat, sokukat készítette megütözésre, megdöbbenette őket az emberi természet sötét rajza, ugyanakkor értékelték a szöveg nyelvi egyszerűségét. Legtöbben képesek megfogalmazni mi az, ami tetszik nekik, és mit utasítanak el.

A felmérésekre visszatekintve úgy tűnik, hogy az elvárások tisztázása (eredeti önálló elemzés elvárása, legyenek képesek érvekkel alátámasztani következtetéseiket) segítségére van a diáknak a fejlődésben. Az elemző készség egy tanév leforgása alatt is jelentős pozitív változást mutat.

Jövőképek és olvasói attitűdök

Kamarás abból indult ki, hogy az egyén értékrendje és olvasói aktivitásának szintje összefüggést mutat. Feltételezte, hogy „a létkiteljesítő vagy teljességelvű-dinamikus értékrend általában jobban segíti a művészi üzenet befogadását és megfejtését, mint a létfenntartó értékek felhozásával jellemezhető aktív-dinamikus vagy a létfenntartó értékek hiányát adottnak vevő restriktív-statikusan értékrend”²². Más tényezők, mint például az irodalmi művek nyelvének ismerete szintén hatással vannak a befogadásra.

Hankiss Elemér négy érték kategóriát különböztet meg. A restriktív-statikusan *létfenntartó* értékrendet a szinten-tartás, ön- és családközpontú kisvilág jellemezi. Az akvizitív-dinamikus *létkiegészítő értékrend* szerző-mozgó magtartással, a felhalmozott értékek fogyasztásával jellemezhető, tágasabb, bár lényegében önközpontú világ, mert helyet kapnak benne a művelődés elemei is, de a civilizációhoz és a társadalomhoz hasonlóan ezek inkább a jó közérzet eszközei. A *létkiteljesítő* értékrend az önmegvalósításra és önkifejezésre törekvéssel, az alkotással és közösségiséggel leírható. Baráti és egyéb kapcsolatok fontossága, a társadalmi-politikai helyzet iránti érzékenység, a személyiség fejlődésének tudatosítása jellemzi. Végül a *létleépítő* életfelfogást a harc feladása, az élet küzdelmeibe való belefáradás jellemzi. Az értékrend feltérképezéséhez arra kérte az interjúalanyokat, hogy írják le, hogyan látják jövőjüket, mert a jövőkép a jelenbeli értékrendről ad képet. Számolt ugyanis azzal, hogy az olvasók maguk sem ismerik értékrendszerüket és olvasói magatartásukat.

A jövőt leírva csaknem mindenik középiskolás diák írt társadalmi helyzetéről, munkájáról, családjáról. Kevesebben írtak az anyagi javakról, s feltűnően kevesen arról, mivel töltenék a szabad idejüket. A képzelt önéletrajzokban ritkán bukkantak fel létkiteljesítő értékek: baráti és egyéb kapcsolatok, jövőendő gyermekeik jövője, személyiségük esetleges alakulása.

Vizsgálataimban hasonló eredményeket kaptam, mint Kamarás. A diákok számára központi érték a család, két diáklány kivételével mindnek családalapítási terveik vannak. Jövőjüket stabil és jó anyagi körülményeket biztosító munkahelyen képzelik el, 2–3 gyermekes családot terveznek, harmonikus, kiegyensúlyozott életre törekednek. (A családcentrikusság meglátásom szerint összefüggésben van az iskola felekezeti jellegével is.), Leírásaikban hangsúlyozottan *boldog* családi életet említenek, ami vélekedésem szerint arra utal, hogy a család-

---

²² Kamarás idézi Hankiss Elemér érték kategóriáit. *Olvasatok* 20.

alapítást az önkiteljesítés részének tekintik. Értelmezésem szerint létkiteljesítő értékrend jelenlétére utal már önmagában ez a mozzanat. Természetesen akadnak, kisebb számban ugyan, tisztán létfenntartó értékrendet felmutató diákok is, akik az anyagi jólétet helyezik előtérbe.

Jövőterveik között jó néhányan említették az utazást, ami a tapasztalatszerzésnek és az identitáskeresésnek is eszköze. Kreatív pályákat (belsőépítész, író, reklámtervező) is számos diák említ, más pályák választásának megindoklása is érzékeltet helyenként elmélyült reflexiót. Jónéhány diák (kb. 10%) említi meg a kivándorlást mint lehetőséget, ami más szociológiai felmérések átlagához képest kisebb, talán ez a tendencia is (ittthon képzelik el jövőjüket) az iskola irányelveivel hozható összefüggésbe.

Meglátásom szerint a diákok jövőterveiből kikövetkeztethető létfenntartó, illetve létkiteljesítő értékrend árulkodik ugyan az öntudatosság, az igényesség és az egyéni érzékenység szintjéről, de nem hozható egyenes összefüggésbe a tanulók irodalomórán nyújtott teljesítményével. Értékrendjük kidolgozottsága inkább intelligenciaszintjükéről árulkodik, amely általános teljesítményükben mutatkozik meg, nem feltétlenül érdemjegyeikben vagy irodalom terén nyújtott kiváló teljesítményükben.

FEKETE ADRIENNE

PREFERINȚE, OBICEIURI ȘI STRATEGII DE LECTURĂ ÎNTR-UN LICEU DIN SECUIME

(Rezumat)

Studiul analizează obiceiurile de lectură ale elevilor din Liceul „Baczkamadarasi Kis Gergely” din Odorhei Secuiesc. Se schițează evoluția cercetărilor privind sociologia lecturii din ultimele decenii și pentru a putea realiza un sondaj cu rezultate reprezentative, se alege unul dintre modelele oferite de cercetările recente, cel oferit de Kamarás István (1996). Cele două grupuri de elevi care au răspuns la întrebările formulate sunt din clase diferite iar răspunsurile se interpretează ținând seama de contextul socio-cultural Autoarea, profesoară de limba și literatura maghiară aplică metodele de cercetare noi ținând seama de propria-i implicare psihosocială și culturală în situația de cercetare.

ADATTÁR

**A KÁRPÁT-MEDENCEI SZOCIOLINGVISZTIKAI VIZSGÁLAT
1996. ÉVI ROMÁNIAI KÉRDŐÍVE ÉS KERESZTTÁBLÁI (I.)**

Az 1990-es évek közepén az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának koordinálásával a Magyarországgal szomszédos országok magyar nyelvváltozatainak leírását célzó kutatási program kezdődött, aminek eredményeképp A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozatban megjelent a kárpátaljai (Csermicskó 1998), vajdasági (Göncz 1999) és felvidéki (Lanstyák 2000) kötet. A kutatásban szerződéses munkatársként résztvevők, vagyis Lanstyák István, Csermicskó István, Péntek János és Szilágyi N. Sándor, Göncz Lajos, Vörös Ottó, néhai Szépfalusi István (1932–2000), valamint a kutatásvezető Kontra Miklós ezt a munkátot általában a fő támogató nevével „RSS-vizsgálatnak” szokták nevezni a prágai Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme neve alapján, mely szervezet 582/1995 számú támogatása nélkül a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatokról és a kisebbségben élő kétnyelvű magyarokról a mainál sokkal kevesebbet tudnánk. A könyvsorozat a III. kötet megjelenése óta különböző okokból elakadni látszik: a romániai kötet és a tervezett közös kötet a muravidéki és burgenlandi magyarról (egyelőre?) nem látott napvilágot. Ezért szükségesnek ítéltük legalább a romániai alapadatoknak, vagyis az RSS vizsgálatban használt romániai kérdőívnek, majd folytatólag a nyelvi adatok kereszttábláinak a publikálását. Úgy járunk el, ahogy a megjelent három kötet szerzői: faksimilében közlünk egy kérdőívet, és utána közöljük az 58 nyelvi feladat kereszttábláit, valamint egy táblát a legszebb magyarra vonatkozó kérdésről. Végül 3 kereszttábla a 216 romániai adatközlőnek a 107 magyarországi adatközlővel történt összehasonlítását mutatja be életkor, iskolai végzettség és nem vonatkozásában.

A romániai adatközlők településtípus szerint a következőképpen oszlottak meg:
 tömbvárosban (Sepsiszentgyörgyön – Kovászna megye) élt 37 adatközlő,
 tömbfaluban (Gyergyócsomafalván és Gyergyóújfaluban – Hargita megye) 36,
 szóróvárosban (Tordán – Kolozs megye) 36,
 szórófaluban (Katonán, Kolozsbornán, Mocson, Pusztakamaráson és Válaszúton – Kolozs megye) 35,
 a magyar határ melletti szóróvárosban (Aradon – Arad megye) 36,
 a magyar határ melletti tömbfaluban (Érkörtvélyesen, Érsemlyénben és Szalacson – Bihar m.) 36.

A magyarországi kontrollvizsgálatot Ikrényben (Győr-Moson-Sopron megye, 36 adatközlő), Veresegyházon (Pest megye, 36 adatközlő) és Szatymazon (Csongrád megye, 35 adatközlő) végeztük el.

A Kárpát-medencei vizsgálat eredményei tucatnál több könyvben és 100-nál több tanulmányban olvashatók, ezeket listázza Kontra és Hattyár (2008: 20–33). A romániai vizsgálat eredményeit is hasznosítja, ezekből mustrát is közöl egyebek mellett Benő–Szilágyi (2005) és Péntek (2008). A kérdőíves vizsgálat nyelvtani részének alapadatait azonban csak itt tanulmányozhatja az olvasó. A vizsgálat eredményeit, a keresztábrákat a folyóirat következő számában tesszük közzé.

KONTRA MIKLÓS–PÉNTEK JÁNOS–SZILÁGYI N. SÁNDOR

HIVATKOZÁSOK

- Benő, Attila–Szilágyi N., Sándor. 2005. *Hungarian in Romania*. In: Fenyvesi, Anna (ed.), *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*, 133–162. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Csernicskó István. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén I.) Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos. 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén II.) Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kontra Miklós és Hattyár Helga. 2008. *Az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának válogatott bibliográfiája 1997–2007*. Budapest, 2008. augusztus.
- Lanstyák István. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén III.) Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Péntek János. 2008. *A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái*. In: Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

11. Munkahelyének teljes neve és címe:

a) magyarul: *ISHMH*

Sepsi Szemgyógyászati Intézet

b) románul: *Spital Oftalmologic St. Aron*

12. Ön a mindennapi beszédben hogyan nevezi a munkahelyét (amikor magyarul beszél)?

1) magyar beszédben is románul vagy vegyesen használom, így:

.....

2) magyar beszédben magyarul használom, így:

Szöveg

3) magyar beszédben hol magyarul, hol románul használom.

13. Írja le részletesen, hogy mi (volt) az Ön teendője/feladata a munkahelyén!

Ena munca helyene a melko' ridolegem dolgozom

.....
.....
.....
.....
.....

14. Hol (melyik településen) dolgozik/tanul? *Sepsi Szemgyógyászati Intézet*

15. Vallása: 1) róm. kat. református 3) evangélikus 4) unitárius
8) felekezeten kívüli 9) egyéb: .....

[16.]

3

17. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

- 1) magyarnak 2) romának 3) székelynek 4) csángónak
9) másnak: .....

18. Neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?

.....

19. Volt-e olyan személyi igazolványa, amelyben másképp állt a neve?

- 1) igen 2) nem

20. Ha az előző kérdésre igennel válaszolt: mi volt a változtatás oka, célja, hogyan és mikor történt?

.....

.....

.....

21. Anyanyelve: 1) magyar 2) román 3) német 9) más: .....

22. Anyja neve: .....

23. Anyja anyanyelve: 1) magyar 2) román 3) német 9) más: .....

24. Anyja milyen iskolákat végzett el?

- a) 1—4 osztály 3) szakközépiskola
 b) 5—7(8) osztály 4) középiskola/líceum
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? .....

25. Anyja eredeti foglalkozása: ... földműves .....

a) Anyja tanár-e? Nem

- 1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

b) Anyja leánykori neve: .....

26. Apja neve: .....

27. Apja milyen iskolákat végzett el?

- a) 1—4 osztály 3) szakközépiskola
 b) 5—7(8) osztály 4) középiskola/líceum
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? .....

28. Apja eredeti foglalkozása: . . . *feldmúves* .....

- a) Apja tanár-e? Nem
 1) magyartanár   2) más humán tárgyat tanít
 3) reál tárgyat tanít   4) egyéb tárgyat tanít

29. Apja anyanyelve: magyar 2) román 3) német 9) más: . . . . .

AZ ALÁBBI MONDATOK KÖZÜL KARIKÁZZA BE AZ EGYIKET, AZT, AMELYIKET TERMÉSZETESEBBNEK ÉRZI.

501. (1) A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
 (2) A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.
502. (1) Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
 (2) Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjanak meg!
503. (1) Befizetted már az idei tagsági díjat?
 (2) Befizetted már az idei tagdíjat?
504. (1) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérgkét?
 (2) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?
505. (1) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
 (2) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!
506. (1) A mai gyerekek attól válnak önzökké, hogy mindent megkapnak.
 (2) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.
507. (1) Unom már ezt a sok utazást busszal.
 (2) Unom már ezt a sok buszozást.
508. (1) Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.
 (2) Ezzel az eshetőséggel is számolni kell.
509. (1) A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
 (2) Az épület bejárata a másik oldalon van.
510. (1) Hahó! Itt vagyok! Látsz?
 (2) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

5

511. (1) Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
 (2) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyegeket is lehet vásárolni.
512. (1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
 (2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
513. (1) Valószínűleg külföldre fognak költözni.
 (2) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.
514. (1) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?
 (2) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?
515. (1) Tegnap láttalak a tévében.
 (2) Tegnap láttalak téged a tévében.
30. Ön milyen nyelvű óvodába járt?
 a) nem járt (b) magyar c) román d) német e) magyar-román
 f) magyar-német g) német-román
31. Milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt?
 a) nem járt (b) magyar c) román d) német
32. Milyen tannyelvű középiskolai vagy líceumi osztályba járt?
 (a) nem járt b) magyar c) román d) német
33. Milyen tannyelvű szak(közép)iskolai osztályba járt?
 a) nem járt b) magyar (c) román d) német
- xx) Ha nem magyar tannyelvű iskolába járt, tanult-e magyar nyelvet és irodalmat? 1) igen (2) nem
34. Milyen főiskolára/egyetemre járt?
 (a) nem járt b) magyar c) román d) német
35. Van-e házastársa vagy élettársa?
 (1) van 2) nincs, de volt 3) soha nem volt
36. Házastársa milyen iskolákat végzett el?
 (1a) 1–4 osztály 3) szakközépiskola
 (1b) 5–7(8) osztály 4) középiskola/líceum
 (2) szakiskola 5) főiskola, egyetem
 Mikor végezte el az utolsót? .... 1981 .....
37. Házastársa eredeti foglalkozása: .... *uap* .....

- a) Házastársa tanár-e? Nem
 1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
 3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít
38. Házastársa vallása: 1) róm. kat. református 3) evangélikus
 4) unitárius 8) felekezeten kívüli 9) egyéb: . . . . .
- [39.]
40. Ön szerint milyen nemzetiségűnek tartja magát az Ön házastársa?
 magyarnak 2) románnak 3) székelynek 4) csángónak
 9) másnak: . . . . .
41. Házastársa neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?
 . . . . .
42. Házastársa anyanyelve: magyar 2) román 3) német
 9) más: . . . . .
43. 1) Gyermekének keresztnéve: . . . . .
 2) Nincs gyermekem
- [44.]
45. Tagja-e Ön valamilyen szakmai, kulturális, érdekvédelmi esetleg politikai szervezetnek? 1) Igen, mégpedig: . . . . .
 Nem 3) Nem kívánok válaszolni
- UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ŐKET KARIKÁZÁSSAL!
521. Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.
 (1) nagyon jó elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
522. Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható elég rossz (4) nagyon rossz
523. Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.
 (1) nagyon jó elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz
524. Mari is meg kell oldja a saját problémáit.
 (1) nagyon jó (2) elfogadható elég rossz (4) nagyon rossz

7

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOKAT?

531. Ott van egy szék a szoba sarkába.

 (a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

 (a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

533. Ha megírta volna is a levelet, nem ment volna vele semmire.

 (a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

534. Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.

 (a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

535. A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.

 (a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

(a) jónak tartom

 (b) rossznak tartom, jobb így: *Kinyitlak az ablakot?*

537. Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz.

 (a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

 (a) jónak tartom

(b) rossznak tartom, jobb így: .....

46. Általában milyen nyelven vagy nyelveken szokott Ön beszélni az alábbi táblázatban feltüntetett személyekkel? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et. Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges. Például ha gyermekeivel magyarul és románul is szokott beszélni, akkor tegyen két X-et a "Gyermekeivel" sorba.

	magyar	román	német	egyéb
Szüleivel	X			
Nagyszüleivel	X			

	magyar	román	német	egyéb
Gyermekeivel	X			
Házastársával	X			
Barátaival	X	X		
Szomszédaival	X	X		

47. Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et!

	magyart	románt	németet	egyéb
6) Anyanyelvi szinten	X			
5) Nagyon jól				
4) Jól				
3) Nem nagyon jól		X		
2) Alig néhány szót				
1) Nem beszélek, csak értek				
0) Sehoggy			X	X

48. Tud-e írni-olvasni az alábbi nyelveken?

	Írok és olvasok	Csak olvasok	Nem írok, nem olvasok
magyarul	X		
románul	X		
németül			X

49. Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor ... ?
(Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	magyart	románt	németet	semmit
magánlevelet ír	X			

9

hivatalhoz címzett iratot fogalmaz				X
szakmával kapcsolatos írást fogalmaz	X			

50. Rendszerint milyen nyelven olvas ... ?

Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	egyéb	sehogy
újságot, folyóiratot	X				
imádságos könyvet, bibliát, vallásos iratokat	X				
verset, regényt	X				
szakirodalmat	X				
egyéb nyomtatványt (hivatalos irat, szerződés, elismervény, úrlap, használati utasítás)	X	X			

51. Nézi-e, hallgatja-e a következő tévé-, ill. rádióadók műsorát? Ha igen, karikázza be!

a) Magyar Televízió 1	h) Kossuth Rádió
b) Magyar Televízió 2	i) Petőfi Rádió
☒ c) Duna TV	j) Bukaresti rádió román adása
☒ d) Bukaresti TV-1	☒ k) Bukaresti rádió magyar adása
☒ e) Bukaresti TV-2	l) Kolozsvári rádió magyar adása
☒ f) Bukaresti TV magyar adása	☒ m) Marosvásárhelyi rádió magyar adása
g) Kolozsvári TV magyar adása	
n) Egyéb rádió- vagy TV-adó:	ANTENNA 1; PRO TV.....

52. Milyen nyelven hallgatja, illetve nézi az alábbi rádió- és tévéműsorokat? Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	egyéb
filmeket	X	X		
szórakoztató műsort	X			
sportközvetítést	X	X	X	X
híreket, híradót	X	X		
időjárásjelentést	X	X		

53. Hol tanulta meg az alábbi nyelveket?
Egy oszlopba több X-et is tehet.

	magyar	román	német	egyéb
a szüleitől	X			
nagyszüleitől				
gyerekként, játsszópajtásoktól				
lakóhelyemen, környezetemtől (barátok, szomszédok)				
munkahelyemen				
óvodában				
iskolában, szakiskolában		X		X
főiskolán, egyetemen				
nyelvtanfolyamon, továbbképzésen				
más nyelvű vidéken élve, dolgozva				
a hadseregben				
sehol			X	
egyéb:				

11

54. Kérjük, a következő táblázatot a városban élők ne töltsék ki!

Ön rendszerint milyen nyelvet használ a falujában?

Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	nincs tapasztalatom
templomban				
kultúregyesületekben				
boltban				
vendéglőben				
falusi rendezvényen				
munkahelyen				
orvosi rendelőben				
a postán				
a sportban				
idegen megszólításakor				

55. Ön rendszerint milyen nyelvet használ a városában?

(A falusiak arról a városról írjanak, amelybe a legtöbbet járnak. A város neve: .....)

Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	román	német	nincs tapasztalatom
templomban	X			
kultúregyesületekben				X
boltban	X			
vendéglőben	X			
(más) szórakozóhelyeken				X
munkahelyen	X	X		
orvosi rendelőben	X			
a bankban				X

a postán	X			
a sportban	X			
bíróságon				X
hivatalban	X	X		
rendőrségen		X		
szórakozóhelyeken				X
idegen megszólításakor	X			

56. Ön rendszerint milyen nyelvet használ ...?

	magyart	románt	németet	semmit
imádkozás közben	X			
számolás közben	X			
káromkodás közben	X	X		
gondolkozás közben	X			
állatokhoz szólva	X			

KARIKÁZZA BE AZ (1)-T VAGY A (2)-T ASZERINT, HOGY MELYIK ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA!

601. A képviselők az okokat ... tartották.

(1) komolyaknak (2) komolynak.

602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...

(1) kezecskédet? (2) kis kezedet?

603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

(1) légi terét. (2) légterét.

604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.

(1) autókban (2) autóban

605. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután ...

(1) hegedűn játszott (2) hegedült

606. Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.

(1) tűzoltókká (2) tűzoltóvá

607. Mindjárt kész az ebéd, ...
 (1) ne légy türelmetlen! (2) ne türelmetlenkedj!
608. Itt van még Péter? — Itt, de már ...
 (1) készül menni (2) menni készül
609. Az egyik ismerősöm fia ... volt katona.
 (1) Craiován (2) Craiovában
610. Az osztályban senki sem ...
 (1) magasabb, mint ő (2) magasabb nála
611. A fiúk még tavaly jelentkeztek....
 (1) tűzoltóknak (2) tűzoltónak
612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... — mondta a háziasszony kedves mosollyal.
 (1) kávécska (2) kávé
613. A tükör előtt hosszan ....
 (1) szépítette magát (2) szépítkezett
614. Kár, hogy már nem megy a moziban a Superman, mert szívesen....
 (1) megnéznénk (2) megnéznők
615. Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.
 (1) megkértem (2) megkértem őt
57. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán,
 a) hogy mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez!
 1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá; 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá
a) saját falujához, városához	1 2 3 4 (5)
b) Erdélyhez	1 2 3 4 (5)
c) Székelyföldre	1 2 3 4 (5)
d) Romániához Erdélyen kívül	(1) 2 3 4 5
e) Magyarországhoz	1 2 (3) 4 5
f) Európához	1 (2) 3 4 5
g) sehová	(1) 2 3 4 5
- b) hogy mennyire érzi Ön magát (1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon erősen)
a) az erdélyi magyarsághoz tartozónak	1 2 3 4 (5)
b) a romániai magyarsághoz tartozónak	1 2 3 4 (5)
c) a magyar nemzethez tartozónak	(1) 2 3 4 (5)
d) sehova sem tartozónak	(1) 2 3 4 5

58. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha...

- a) magyar játszik románnal
 1) a magyarnak   2) a románnak
- b) magyar játszik mással (nem románnal)
 1) a magyarnak   2) a másiknak
- c) román játszik mással (nem magyarral)
 1) a románnak   2) a másiknak

59. Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul?   1) igen   2) nem

60. Ha igen, az utóbbi két évből hány ilyen esetre emlékszik? .....

Mesélje el valamelyiket! .....

.....

.....

.....

.....

.....

61. Tud-e olyan konkrét esetről, hogy ez valamelyik ismerősével történt meg?   1) igen   2) nem

62. Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul? Karikázza be a megfelelő választ!

1) Budapesten	6) a Felvidéken (Szlovákia)
2) Magyarországon, vidéki városokban	7) a Vajdaságban (Jugoszlávia)
3) Magyarországon, falvakban	8) Burgenlandban (Ausztria)
4) Kárpátalján (Ukrajna)	9) a Muravidéken (Szlovénia)
☒ 5) Erdélyben (Románia)	

63a. Ha valaki csak románul tud Erdélyben

- 1) könnyen boldogul   2) lehetnek nehézségei   3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....

.....

.....

15

63b. Ha valaki csak magyarul tud Erdélyben

1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....
 ..... *szülői, rendőrség, munkahelyen,* .....
 ..... *iskolában, katonaság* .....

64a. Ha valaki csak románul tud az Ön állandó lakóhelyén

(1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....
 .....
 .....

64b. Ha valaki csak magyarul tud az Ön állandó lakóhelyén

1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

.....
 ..... *l: 63b.* .....
 .....

65. Az Ön munkahelyén általában mennyit használja az egyes nyelveket?
A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et.

	magyar	román	német	egyéb
alig vagy soha			X	X
ritkán				
gyakran	X	X		

66. Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) tisztára vagy többnyire román környezetben?

(1) Nem 2) Igen. Hol? ..... Mikor? .....

67. Milyen gyakran utazik Ön Magyarországra? Karikázza be a választ!
 0) Soha   3) Félévente   6) Hetente
 ① Ritkán   4) Negyedévente   7) Naponta egyszer
 2) Évente   5) Havonta   8) Naponta többször

68. Mikor volt utoljára Magyarországon? .....¹⁹⁹⁴..... évben.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE (HA SZÜKSÉGESNEK ÉRZI!) EGY ODAILLÓ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

621. Patrícia magasabb Klaudiá...^{nál}....., pedig egy évvel fiatalabb.

622. Azt akarom, hogy ő nyit...^{sa}..... ki az ajtót.

623. Középiskolánk...^{ban}..... sok szakképzetlen pedagógus tanít.

624. Jó napot kívánok. A főnök...^{höz}..... jöttem, panaszt szeretnék tenni.

625. Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és .....^{megválasztani}..... (megválasztani)

626. Erzsébet néninek fáj..... a szív...^e..., Kati néninek meg a láb...^a... is fáj..... .

627. Mi is megven...^{te}..... azt a malacot, de egy kicsit drágán adják.

628. Ha Péter rosszul váloga...^{ta}..... meg a barátait, pórul jár.

629. Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala...^z... a döntéseket.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

631-632.
Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ...^{tanító}.....

Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már ...^{igazgató}..... is.

633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ...^{frizőr}.....

634. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a ...^{polgármester}.....

17

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ŐKET KARIKÁZÁSSAL!

641. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

642. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

643. A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

644. A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

69. Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tartanak fenn (pl. rendszeresen látogatják egymást, sűrűn leveleznek)? 1) Igen 2) Nem

70. Dolgozott-e/tanult-e Ön vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon? 0) Sosem 1) Régebben igen, de ma nem 2) Igen, ma is

71. Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?

1) Igen 2) Nem

72. Előfordult-e Önnel, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei támadtak? (Például félreértették vagy nem értették meg, amit Ön mondott, vagy Ön nem értette meg pontosan, amit ők mondtak, nem tudta, hogyan kérjen valamit a boltban, megjegyzést tettek az Ön beszédére stb.)

1) igen 2) nem

73. Ha igen, mesélje el! .....

.....
 .....
 .....
 .....
 .....

74. Mit mondanak másképpen Erdélyben, mint Magyarországon?

.....
 ..... karioka, balorifu, karlest (lúzólec)
 ..... fozai (paud) .....

75. Soroljon fel olyan szavakat, kifejezéseket, fordulatokat, amelyeket Magyarországon használnak, de Erdélyben nem!

..... ródler, rostion, ...

.....

.....

Folytatjuk

SZEMLE

KNAPP ÉVA–TÜSKÉS GÁBOR, **Sedes Musarum**. Debreceni Egyetemi Kiadó. Csokonai Universitas Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium, 44). 2009. 455 lap.

„A neolatin irodalom következetesen együtt vizsgálendő a mindenkori kulturális, történeti, eszméleti és politikai kontextussal, a műfajok és szövegek elemzésének együtt kell járnia a szerzők egész életművének megismerésével, a szövegek keletkezésének, terjedésének, használatának és funkcióinak bemutatásával.”

Így hangzik a Knapp Éva–Tüskés Gábor szerzőpáros legújabb kötetének előszavában a vizsgálódásokból levont tanulságok egyike, s az egész könyv ennek a gondolatnak égisze alatt született.

A magyarországi és nemzetközi kutatásokban a régi irodalmat tudomány-, művelődés-, társadalom-, eszme-, könyv(tár)történeti és ikonográfiai szempontból vizsgáló kötetek révén széles körű ismertséget nyert szerzők neve és a megjelentetés tárgyi keretétül választott, „az irodalom és emberi lét kérdéseinek egymással összefüggő vizsgálatát”¹ díjazó program, a debreceni Csokonai Universitas Könyvtár-sorozaté határolja be azt az olvasói (és ezúttal kutatói) elváráshorizontot, amellyel e könyvet kézbe vesszük.

A *Sedes Musarum* kiadás- és terjedéstörténeteket követ végig, hatás- és befogadástörténeteket vizsgál a kora újkor nézőpontjából, ugyanakkor műelemző, stíluslemző hozzájárulással is született az irodalmi komparatiztika jegyében. Szenvedélyes kutatók könyvéről van szó, akik évente hoznak újat (nemcsak) a magyar irodalom-, egyház-, művészet-, és művelődéstörténet terén, hiszen fő kutatási területük a XVI. illetve XVII–XVIII. századi irodalom- és művelődéstörténet, valamint könyv- és könyvtártörténet is Knapp Éva esetében. Ők a szerzői az angol nyelvű *Emblematics in Hungary*², a *Népi vallásosság Magyarországon a XVII–XVIII. században*³, a *Populáris grafika a 17–18. században*⁴ című és más, a fentebb felsorolt tudományok számára újat hozó, könyvvé lett eredménynek. Nemrég kiadott műveik közül is csupán néhányat említünk meg a magyar nyelvűek közül: a Knapp Éva 2007-es *Judit képit én viseltem. Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*⁵ című könyvét, *Libellus* címmel

¹ Idézet a Csokonai Könyvtár-sorozat programszövegéből

² Éva Knapp–Gábor Tüskés, *Emblematics in Hungary. A study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen, 2003.

³ Knapp Éva–Tüskés Gábor, *Népi vallásosság a XVII–XVIII. században. Források, formák, közvetítők*. Osiris Kiadó. Budapest, 2001.

⁴ Knapp Éva–Tüskés Gábor, *Populáris grafika a 17–18. században*. Balassi Kiadó. Budapest, 2004.

⁵ Knapp Éva, *Judit képit én viseltem. Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*. Argumentum Kiadó. Budapest, 2007.

megjelent könyv- és könyvtártörténeti tanulmányait szintén 2007-ből⁶, valamint *A Lói Tanács Zabolázója*⁷ immár mindhárom „kötését” Berei Farkas András vándorköltőről. Tüskés Gábor társszerkesztője a *Historia litteraria a XVIII. században*⁸ címmel 2006-ban megjelent monográfiának, *A műelemzés lehetőségei*⁹ című, 2007-ben kiadott műnek, valamint *A felvilágosodás változatai 1750–1800* címmel az egri Főegyházmegyei Könyvtár 2008-as kiállításának katalógusát¹⁰ állította össze.

A *Sedes Musarum* „az utóbbi harminc-egyven évben önálló tudományággá fejlődött neolatin irodalomkutatás” (7) legújabb terméke, s a magyar viszonylatban igencsak aktuális adósságtörlesztő szándékkal született, hiszen – a szerzőpáros szavaival élve– „a magyarországi neolatin irodalom a jelentősebb humanista szerzők kivételével sokáig elhanyagolt terület volt, s a tudománytörténeti vizsgálatok is elsősorban a nemzeti nyelvű irodalomra összpontosítottak” (48). A hatalmas anyagot felölelő kötet egységes szempont és stílus szerint összegzi a négy kivételével korábban idegen nyelven is megjelent tanulmányokat. Három nagy területet fog össze: XVI–XVIII. századi tudománytörténetről, irodalomelméletről, valamint a neolatin és a nemzeti nyelvű irodalmak kapcsolatáról nyújt újabb ismereteket forrásfeltáró esettanulmányokban vagy „átfogó [...] elvi, módszertani kérdéseket fölvető kutatási program”-ban (12). E területeket az alcím így sűriti: *Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*.

E vizsgálódások tanulságait a teljes jelenkori és eljövendő irodalmi kutatásra nézve három pontban fogalmazzák meg a szerzők. A már idézetten kívül megerősödhetünk abban a meggyőződésünkben, hogy a XVI–XVIII. századi nemzeti nyelvű irodalmak számos esetben csak a neolatin irodalom ismeretében érthetők meg (11), illetve, hogy „a XVIII. század közepe tájára tett cezúra mellett az eddiginél nagyobb mértékben számolni kell a folyamatosságokkal, a hagyományos értelmezési minták továbbélésével [...] a régi és az új gondolkodási modellek tartós egymás mellett élésével” (12). A kitűzött cél a jelenségek nemzetközi összefüggésekbe való ágyazása, szintézis előkészítése: hozzájárulás „a magyarországi neolatin irodalmiság majdan megrajzolandó összképéhez, ezen irodalom eddig rejtett kapcsolatainak a nemzetközi tendenciákkal és az anyanyelvű irodalommal való megvilágítása (8). Ezzel egyidőben pedig a kor hatás- és befogadástörténetéhez jutunk közelebb, az olvasói elvárás- és írói indítatásrendszert értjük meg jobban, irodalomról és tudományról való gondolkodásmódról, valamint a kor tudomány- és irodalomtörténet-írás módjáról megszerzett ismereteket pótolhatunk Európának arról a szegletéről való példákkal, melyet Hieronymus Grundling a XVIII. század elején egyetemes tudománytörténetében „Sedes Musarum, sive eruditionis”-nak nevez – tudjuk meg a kötet címeréről az előszóból.

⁶ Knapp Éva, *Libellus. Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok*. Balassi Kiadó. Budapest, 2007.

⁷ Knapp Éva, *A Lói Tanács Zabolázója* I–II. Borda Antikvárium. Zebegény, 2007. III. Borda Antikvárium. Zebegény, 2009.

⁸ Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Tüskés Gábor (szerk.), Bretz Annamária (munkatárs). *Historia Litteraria a XVIII. században*. Universitas Kiadó. Budapest, 2006.

⁹ Tüskés Gábor, *A műelemzés lehetőségei. Lessing: Bölcs Náthán, Goethe: Faust I., II., Fontane: Effie Briest*. Pro Pannonia. Pécs, 2007.

¹⁰ Tüskés Gábor, *A felvilágosodás változatai 1750–1800. Kiállítás az egri Főegyházmegyei Könyvtárban 2008. október 9 – 13*. Eszterházy Károly Főiskola. Eger, 2008.

Három nagy fejezetben válik eredménnyé a felvállalt cél. Az első a tudománytörténetre összpontosít, s azon belül az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történetéhez nyújt kiegészítést, valamint *A magyarországi neolatin irodalom kutatása a XVIII. században* címmel járul e kutatási területhez értékes elméleti összefoglalóval. Az irodalomtudomány korai történetét, a *historia litteraria* modellt és annak magyarországi érvényesülését, az irodalomkritika kezdeteit tekinti át előbb – számba véve a nemzetközi kutatások eddigi eredményeit is. Ezt követően az utóbbiban az 1300 után született, latin nyelvű művek XVIII. századi kutatásával kapcsolatos szövegkiadások, írőkatalógusok, könyvjegyzékek, írói lexikonok, történeti-kronológiai áttekintések, speciális vizsgálatok, fordítások terméséből mutatnak be a szerzők állításuk szerint „viszonylag kevés főhivatású kutató, egyetemi tanár által írt munkát” (83). Értékes ez a további munkálatokhoz serkentőleg ható beszámoló a XVIII. századi irodalomkritikai és elméleti próbálkozásokról, s mindarról, ahogyan e szerzőket és szövegeket érintő kutatói tevékenység az európai tudományossággal együtt járt, s ez az, amire a könyv mindenek felett a figyelmet fel kívánja hívni. Részletes javaslatot is kínál a kutatói tevékenység ezirányú folytatásához, melynek három pontja szerint a XVIII. századi „irodalomelmélet és kritika körébe tartozó szerzők bibliográfiájá”-nak összeállítását (44), „korszerű szemléletű esettanulmányok sorát kellene megírni a *historia litteraria*, az irodalomelmélet és -kritika jelentősebb XVIII. századi szerzőiről” (45). Három monográfia elkészítését is szükségesnek tartja a szerzőpáros 1. a magyar irodalomtörténet-írás kialakulásáról, 2. az ezirányú törekvések áttekintését tartalmazó, és 3. e terület, az irodalmi gyakorlat valamint a közönség kapcsolatrendszeréről. Mindegyik kötetjavaslat fejezetekre bontva, rövid tartalmi leírással, példákkal, ötletekkel is szolgál.

Mátyás király „firenzei oroszánjai” cím alatt derül fény arra, hogyan maradhatott ki a 2006-ban kiadott Janus Pannonius kritikai kiadásból a Mátyás-levelek XVIII. századi kiadásaiban közölt négy Janus-epigramma. Kutatási tévedéseket korrigálva lel rá a szerző a válasza a Mátyás-levelek kiadástörténetét végigkövetve, ugyanakkor közli a Mátyás-levelek ismert kiadásainak teljes sorát (javítva így a retrospektív nemzeti bibliográfia pontatlanságain) és a négy Janus-epigrammát.

„Ars distiguendi periodos, est similis Horologio Civitatis, distiguenti diem naturalem in horas, quadrantos, et minuta.” (140) – magyarázza Gyalogi János a központosítás művészetét eddig ismeretlen *Opusculum Orthographicum* (1719) című művében, melyben „a szűk értelemben vett ortográfiát [...] a prosodia és az írásművészet alapelemeivel” (139) bővíti ki. Ez a mű csak egyike az *Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák a XVIII. század első feléből* című fejezetben bemutatott, a jezsuita prédikációirodalom elméleti munkásságáról kevésbé ismert egyéniségei – Csete István és Gyalogi János – műveinek.

Deményi László piarista szerzetes retorikai segédleteiről, a kor szokása ellenére következetesen a klasszikus latinságot becsülő stílusáról, a rá hatást gyakorló, a korban leginkább olvasott retorika- és elméletírókról olvashatunk a következőkben. E tanulmány egyik lényegi vonatkozása a korabeli elméletírás és retorikagyakorlat állásáról kialakult képet erősíti meg a Deményi életművéből levonható tanulság által, miszerint a XVIII. században Magyarországon csupán retorikai segédletekre volt szükség, melyek csak kiegészítették vagy begyakoroltatták a nemzetközi hírnévnek örvendő szerzőktől tanultakat.

A *Neolatin és nemzeti nyelvű irodalom* kapcsolataira összpontosít a könyv harmadik és egyben utolsó nagyfejezete. Műfaj történeti vonatkozásban nyerünk új ismereteket és mélyítjük el a régieket az emblematikus költészet, a mirákulum-irodalom, a meditációs irodalom és az oratio műfajával kapcsolatban külön tanulmányokban. Fordításelméleti kérdések tisztázódnak az olvasóban a késő humanista emblematikus költészet egy magyar (Zsámboky János) és egy angol (Geffrey Whitney) képviselőjének összeállításait tanulmányozva, és lehetőséget nyerünk így a latin és nemzeti nyelvű emblematikus költészet közti kapcsolatrendszer megfigyelésére.

Imitáció és eredetiség közti viszonyról, szerzői érdekeltiségről és érdeklődésről, – s emblémákról lévén szó – művészettörténeti, majd angol történelmi és irodalomtörténeti tájékoztatással is szolgál a kulturális és politikai kontextusban egyaránt vizsgálódó szöveg. „[...] a XVI. század utolsó harmadának egyik legkedveltebb, legtöbbször kiadott emblémagyűjteménye” (213), Zsámboky *Emblemata*jából és „időben az ötödik angol emblémagyűjtemény” (215), Whitney *A Choice of Emblems* című művéből hat, párhuzamosan bemutatott szöveges-képi reprodukció bizonyítja a tanulmányban végzett összehasonlító elemzés állításait.

Jacob Balde magyarországi recepciójának feltárására tesz kísérletet egy tanulmány a műveiben nyomkövethető magyar történeti vonatkozásokból, műveinek korabeli magyarországi nyomaiból és XIX. századi Balde-fordításokból vonva le irodalom- és művelődéstörténeti tanulságot, mely szerint „Jacob Balde magyarországi befogadástörténete az 1660-as évektől kétszáz éven át lényegében folyamatosnak tekinthető, s nem elhanyagolható fejezetét alkotja a német neolatin irodalom nemzetközi kapcsolat-történetének” (271).

A továbbiakban az írás Gyöngyösi István *Rózsakoszorújának* forrásául szolgáló mű szerzőjének kilétére tesz javaslatot nemzetközi műfaj történeti háttér keretében, majd a történelmi és nemzeti sztereotípiák továbbélésére, a politikai és legitimációs érdekek beleszólása révén is alakuló külföldi magyarság és Magyarország képekre világít rá a magyar történelmi tárgyú német jezsuita iskoladramák forrásanyagának vizsgálata. A *Regnum Marianum, fertilitas Pannoniae, querela Hungariae, propugnaculum Christianitati* nemzetsors toposzok különböző változataikban jelentkeznek e darabokban, melyek „jelentős mennyiségű történelmi ismeretet közvetítettek Magyarországról” (340), és „hozzájárultak egy történeti, mitológiai és legendai alapokra épülő külföldi Magyarország-kép kialakításához” (341). A *Függelék* ehhez a tanulmányhoz nyújt értékes kiegészítést: a magyar történelmi tárgyú, német jezsuita drámák témáinak forrástípusok szerinti megoszlását és ezek forrásjegyzékét összefoglaló táblázatban, illetve részletes adatokkal szolgáló leírásban közli.

A humanista történetírói hagyomány XVIII. századi recepcióját az eddig kevésbé ismert Orosz Ferenc pálosrendi szerzetes életpályáját és műveit elemezve születik válasz arra, miért párja nélkül való Orosz *Orationes* című beszéd- és magyarázatgyűjteménye a magyarországi irodalmi hagyományban „történeti, irodalmi, műfaji és irodalomelméleti szempontból” (392) egyaránt.

A kötetet záró alfejezetben *Egy XVII. századi máriacelli mirákulumoskönyv magyar fordításáról* olvashatunk értekezést, ahol is a Mária-zarándokhelyekről kiadott összeállítások fontossága a XVII. században „az első nagy példányszámú, könyv jellegű” (396) kiadványok tényében jelentkezik. Ezúttal két olyan szerző áll az elemzés központ-

jában, „akik először fordulnak elő irodalomtörténeti kontextusban” (8): Urban Pickelius és Imreh Imre, a latin nyelvű Pickelius-munka fordítója.

A szerzők szerzetesrend-, eszme-, tudomány- és művelődéstörténetet felölelő tudásukkal járulnak hozzá ismereteinkhez a magyarországi neolatin irodalmiságról. Bizonyítani tudják, hogy a neolatin filológia és az irodalomtörténet-írás többnyire színvonalas előzményei szorosan összekapcsolódtak az európai tudományossággal.

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

BODÓ BARNA (szerk.), **Nyelvi jogok és nyelvpolitika.** Szórvány Alapítvány. Temesvár, 2007. 204 lap.

A kiadvány a *Nyelvi emberi jogok és a közigazgatási jog* témájú, 2006. szeptember 14–15-én, Temesváron megtartott konferencia előadásait tartalmazza. Egy olyan sorozatnak a harmadik kötete, amely a maga háromnyelvűségével a nyitottság szellemét példázza: *colecția INTERFERENTIAE BANATICAE sorozat – 3.* A konferenciát a romániai Szórvány Alapítvány és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága szervezte. A mindössze tizenegy előadást tartalmazó kötetet a szerkesztő magyar nyelvű előszava és román nyelvű, a konferencia előadóit és előadásait bemutató utószava foglalja keretbe. A külhoni magyar régiók közül sorrendben a romániai, szlovákiai, muravidéki és ausztriai magyarok nyelvi jogainak kodifikációjáról olvashatunk elemzéseket, az ENSZ és az Európai Unió vonatkozó okmányainak kontextusába helyezve az egyes eseteket. Az alábbiakban e kötet írásait ismertetem, zárójelben jelezve az egyes írások terjedelmét.

A szerkesztői előszó (7–8) mélységét a társadalmi létezés alapvető viszonyának: az egyén és a közösség kapcsolatának szintetikus felfogása adja. E kapcsolat szélsőségesen individualista és szélsőségesen kollektivistá kezelése jól ismert a történelemből. Ezekről eltérően Bodó Barna a két kategória komplementaritásának gondolatát képviseli. Ennek a gondolatnak a közvetett vagy közvetlen, ismételt újrafogalmazására azért van szükség, mert a hatalmi politikák a saját céljaiknak rendelik alá az egyén és a közösség viszonyában rejlő manipulációs lehetőségeket. Régi új társadalmi tapasztalat ugyanis, hogy azt a liberális törekvést, amely az egyén szabadságát etikailag is, jogilag is megalapozta, a homogenizáló állampolitikák a kisebbségek felszámolására használják fel. Az egyént szembeállítják saját közösségével, mert így a közösség könnyebben atomizálható, és az egyén az asszimilálódás, a többségbe való integrálódás felé terelhető. Ezek a megfontolások állnak annak a politikai gesztusnak a háttérben, amely a kisebbségek számára bizonyos nyelvhasználati engedményeket tesz: „Nyelvi jogokat mindenképpen követelnek a nemzeti kisebbségi közösségek, és ezek megadására mutatkozik leginkább hajlandóság. Ugyanis ezek klasszikusan egyéni jogokként kezelhetők” (7). Ezzel a szűkítő, egyoldalúsító szemlélettel a szerző az egyéni jogok társadalmi beágyazottságának tényét állítja szembe.

2. Pomogáts Béla (a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága elnöke) írása (9–18) a közel két és félmillió magyar szórványra hívja fel a figyelmet, felvillantva a szórványosodás múltját és jelenét is. Másfél évszázaddal ezelőtt térségünkben a románság és a magyarság létszáma nagyjából megegyezett. Amíg azonban az akkor

mintegy nyolcmillió románra megháromszorozódott, a magyarság létszáma csak 60 %-kal növekedett (11). A szerző a szórványra való tekintettel bírálja azt a politikát, amely a magyar kisebbség védelmét szinte kizárólagosan a magyarság etnikai tömbjeinek gondozására korlátozta. Úgy látja, hogy az európai integráció jelenlegi körülményei között a szórványmagyarság megtartása és szülőföldjén tartása „igen alapos stratégiai felkészülést követel meg mindazoktól a magyarországi, illetve kisebbségi magyar politikai, gazdasági, egyházi, kulturális és civil társadalmi intézményektől és szervezetektől, amelyeknek a diaszpóra-politikában (igaz, ilyen még nincs, de lehetne, lennie kellene!) szerepe van“ (14).

3. Vízi Balázs (MTA, Kisebbségkutató Intézet) tanulmánya (19–34) a nemzetközi jog kontextusában tárgyalja a nyelvi kisebbségi jogokat. Ismerteti és idézi az ENSZ, az Európa Tanács, az Európai Unió vonatkozó dokumentumait, s ezzel a kérdés iránt érdeklődők számára igen hasznos információkat közvetít. Az egyén és a közösség viszonyában ő is a komplementáris elvét képviseli: „el kell ismerni, hogy mind az **egyén**, mind a **csoport** pusztán elméleti absztrakció, hiszen legtöbb jogot csak **kollektíven**, más érintettekkel együtt lehet gyakorolni (elég csak a gyülekezési jog vagy az egyesülési jogra gondolnunk)“ (20). Ennek ellenére a kisebbségi jogokkal foglalkozó nemzetközi dokumentumok többsége **kisebbségekhez tartozó személyek** jogairól beszél. A két kategória kölcsönös feltételezettségét való dokumentumok közül a szerző nyomán most csak egy olyan nemzetközi okmányra utalok, amelyet 1966-ban, vagyis jóval a századvégi világpolitikai fordulat előtt kötöttek meg: a *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának* 27. cikke ugyan szintén **személyekről** beszél, de a kisebbségi jogok közösségi jellegét is hangsúlyozza, amikor azt mondja, hogy a „kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy **csoportjuk más tagjival közösségben** saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják“ (20).

4. A kötet következő tanulmányában (35–44) Benő Atiila (BBTE, Kolozsvár) a romániai nyelvi jogokról és anyanyelvhasználatról értekezik a román alkotmány, a 2001-ben elfogadott közigazgatási törvény, valamint az 1995-ben elfogadott, 1999-ben módosított oktatási törvény kontextusában, hivatkozva azokra az alapvető eltérésekre, amelyek a hazai államjogi okmányok, illetve az *Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozata* és *Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről* szóló UNESCO-egyezmény előírásai között léteznek. Mondandójának lényege az, hogy noha 1989 után Romániában bővült a magyar nyelv használati színtere, ez nem változtatta meg jogi státusát: a magyar nyelv regionálisan sem vált hivatalos nyelvvé.

5. Szabómihály Gizella tanulmánya (45–68) a szlovákiai kisebbségi nyelvi jogokat és a szlovák nyelvpolitikát vizsgálja a releváns nemzetközi dokumentumok tükrében. Az 1989-es változások után hozott csehszlovákiai törvények a szlovák nyelvet a hivatalos nyelv rangjára emelték; ez előkészítette a Szlovákia 1993-ban történt önállósodása utáni jogi kereteknek az ún. **államnyelvtörvény** szellemében való megszilárdítását. Az 1996-tól hatályos államnyelvtörvény szerint a Szlovák Köztársaság területén a hivatalos érintkezés nyelve szóban és írásban a szlovák nyelv, vagyis az államnyelv előnyt élvez bármely más hazai nyelvvel szemben. Az alkotmány első paragrafusa ugyan kijelenti, hogy az államnyelvtörvény nem érinti a kisebbségi nyelvek használatát, a szerző megállapítása szerint azonban ez a törvény a a kisebbségi nyelvhasználatot gyakorlatilag „csak a nemzetiségi oktatásra, valamint az állami tömegtájékoztatásra és a kisebbségi

kulturális rendezvényekre korlátozza“ (46). E helyzetnek a nemzetközi dokumentumokkal való alapos összevetése után a szerző megállapítja, hogy a „szlovákiai jogi szabályozás több szempontból sem áll összhangban sem a Keretegyezmény [az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye], sem pedig a Charta [Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája] vonatkozó rendelkezéseivel“ (65).

6. Kolláth Anna a muravidéki magyar nemzeti közösség kivételezett helyzetének előzményeiről, jelenéről és perspektíváiról ír (69–81). A 2002. évi népszámlálás adatai szerint a közel kétfélmillió lakosú Szlovéniában 6243 magyar és 2258 olasz él (71). Szlovénia pozitív diszkriminációra épülő kisebbségpolitikájának eredményeként az ország két, **nemzetiségileg vegyes lakott területén** mindkét kisebbség nevelve **regionális hivatalos nyelv**. Ennek az elismerésre méltó nyelvpolitikai ténynek a kontextusa azonban csökkenti e modell értékét, mivel ez a hivatalos nyelvi státus csak az említett – alkotmányosan kodifikált és meghatározott – nemzetiségileg vegyesen lakott területekre korlátozódik, ehhez pedig a kisebbségvédelem ’rezervátum’ jellege asszociálódik az érintettek tudatában is. Ilyen körülmények között a két régióban működtetett, mások által optimálisnak gondolt **kétnyelvű iskolatípus** sem kedvez a kisebbségi nyelvek életben tartásának. „Ezt a modellt a soknyelvű állami közösségek [!] kialakításával lehetne meghaladni, ez azonban egyelőre csak utópia“ (70).

7. Szoatak Szilvia (MTA, Kisebbségkutató Intézet) az ausztriai magyarok nyelvi helyzetét ismerteti (82–97). Ausztriában az első világháborút követő helyzetben csak 1937-ben vezettek be új iskolatörvényt, mely rövid megszakításokkal 1962-ig volt érvényben. Ez a törvény „bizonyos szempontból a népcsoportok és felekezetek körében is egyaránt népszerű volt, mert egyszerre garantálta a felekezeti iskolák és a kisebbségi oktatás fennmaradását“ (85). Az 1976-os *Népcsoporttörvény* az örvidéki magyarságot autochton kisebbségnek ismerte el. Az 1994-ben bevezetett új tankötelezettségi és kisebbségi iskolatörvények bizonyos megszorításokkal a kétnyelvű oktatást teszik lehetővé a burgenlandi osztrákok, horvátok és magyarok számára.

8. A kötetben a kisebbségi helyzetrajzok után két értekezés és három erdélyi esettanulmány olvasható.

Nádor Orsolya (Károli Gáspár Református Egyetem) az oktatás szemszögéből követi nyomon a nyelvi jogok alakulástörténetét (98–106), Bodó Barna a szórványok a tágabb nemzeti közösség életében betöltött szerepére hívja fel a figyelmet, s egyúttal arra is, hogy a szórványra nem fordítunk kellő figyelmet (157–70).

Sárosi-Mardirosz Krisztina-Mária (BBTE, Kolozsvár) az iskolai tannyelv-választás motivációiról készült felmérését mutatja be (107–156), Vremir Márta (BBTE, Kolozsvár) román-magyar vegyes házasságok nyelvhasználati jellemzőiről közöl tanulmányt (171–182), Erdei Ildikó (Temesvári Egyetem) a Temes megyei magyar szórványkutatás eredményeit, s az ezekre épülő következtetéseket ismerteti (183–99).

A kötetet, melynek karakterét és értékét e rövid áttekintés csupán érzékeltetheti, a szerkesztő román nyelvű utószava zárja (201–4). Ez is nagyon fontos része a magyar nyelvű kiadványnak, s nemcsak azért, mert ismerteti az egyes írásokat, hanem főként azért, mert ezt román nyelven teszi. Ez ugyanis a többségi–kisebbségi közösségekből szerveződő társadalmak kommunikációját segíti elő.

MÁTHÉ DÉNES

SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.), **Az alakzatok világa 16–19.** Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2006. 56 + 23 + 48 + 48 lap.*

Az alakzatok világa című sorozatnak ez a legújabb, a negyedik szakasza. Mint tudjuk, az ELTE Mai Magyar Nyelvészeti Tanszéke mellett működő, Szathmári Istvántól kezdeményezett, szervezett és irányított Stíluskutató csoport témája jó néhány éve a retorikai alakzat. Kutatásuk eredményeit 2–4 íves, számozott füzetekben jelentetik meg: 1–5 (2001), 6–10 (2002), 11–15 (2005): 1. erről ismertetésemet Nyr. 2006, 2, 248–251) és most 16–19 (2006). A legtöbb füzet tárgya egy vagy több, egymással összefüggő alakzat, de egyikben-másikban érdekes és tanulságos idetartozó elméleti, elvi kérdéseket is tárgyalnak.

I. Az ismertetendő füzetek közül az első, a Kocsány Piroska és Szikszainé Nagy Irma tanulmánya a leginkább elméleti jellegű. Tanulmányukról megállapítják, hogy műfaja szerint *munkabeszámoló*, és arról is tájékoztatnak, hogy „elkészítését egy alakzatlexikon létrehozásának terve inspirálta” (7), ami a szóban forgó csoport munkájának a tárgya, és minden bizonnyal imponáló eredménye lesz. A tanulmány három fejezetre tagolódik.

I. *Alapfogalmak*, amelynek témaköre „az alakzatokról való *legáltalánosabb* ismeretek” összefoglalása, „az alakzat fogalmához kapcsolható legfontosabb problémák körüljárása”, az alakzatok rendszerezésének és leírásának kérdései.

II. *Tudománytörténeti vázlatok*: a retorika kezdetei, a retorika újjáéledése a 20. század második felében.

III. *Összefoglalás, kitekintés*. Itt a téma az eddigi megállapítások összegezése, ami a további kérdések megfogalmazásához szükséges.

Ezek tárgyalásában lényeges és mindenképpen produktívnak minősíthető eljárás az alakzatoknak más jelenségekhez (pl. a sémához és figurához, a nyelvi kliséhez, a szerkezethez és művelethez) való viszonyítása és ennek alapján való megvilágítása.

Itt tárgyalt kérdéskör még az alakzatok univerzális kognitív megalapozottsága, valamint a retorika és poétika kapcsolata, továbbá az alakzat kutatás és az alakzatlexikon sok és sokféle kérdése.

---

* Egyik kései találkozásunk alkalmával, Szabó Zoltán professzor jelezte: ígéretéhez híven, elkészült ismertetése *Az alakzatok világa* című retorikai-stilisztikai kiadványsorozatnak a Nemzeti Tankönyvkiadónál megjelent utolsó négy füzetéről. 2007. június 19-én bekövetkezett, váratlan halála után, a MNY. 2007. évi 2. számában napvilágot is látott méltatása a sorozat 16. füzetéről, bevezetésében a következő megjegyzéssel: „L. ismertetésemet a legújabbban megjelent négy füzetéről a Nyr. soron következő számában, ebből [...] itt most kiemelem [...] és külön, részletesebben ismertetem Kocsány Piroska és Szikszainé Nagy Irma [...] füzetét.” Az utolsó négy füzet szóban is, írásban is beharangozott ismertetése nem jelent meg sem a Magyar Nyelvőrben, sem pedig más időszaki kiadványban. Saját kezűleg javított kéziratához nemrég a professzor fiának, Szabó Lorándnak a gondosságából jutottam. Szövegét, mint Szabó Zoltán új utakat kereső, lankadatlan érdeklődésének egyik utolsó bizonyosságát, a szerző kézirat-előkészítő gyakorlatának megfelelően, javításainak figyelembevételével közlöm. A szöveg utolsó mondatának a kéziratban megjelölt, de meg nem szüntetett hiányát szögletes zárójelbe iktatott szóval igyekszem pótolni.

Az Alakzatlexikon, amelyre az ismertetés több helyen is utal, s amelynek magam is „külsős” munkatársa lehettem, már 2008-ban megjelent, Budapesten, a Tinta Könyvkiadó gondozásában, *A magyar nyelv kézikönyvei* című sorozat XV. köteteként. (*Mózes Huba*)

Az első két viszonyítás alapján kerül sor az alakzat fogalmának az értelmezésére. Sok és sokféle értelmezését említik meg, a szükséges bírálatokkal. Amit elfogadhatónak tartanak, abból az alakzat két, igen figyelemreméltó, lényegre sarkító, megkülönböztető értékű sajátosságát emelem ki.

Az egyik az, hogy az „alakzatot felfoghatjuk [...] mint a mondandó végtelen sokféle megformálási lehetőségének következményét” (49), aminek egyik feltétele, hogy „nem grammatikailag motivált nyelvi-beszédbeli kifejezési lehetőség megvalósulásának [...] során és ennek eredményeképpen” formálódik, és így megfelel a retorika elveinek, elsősorban annak, hogy a célszerű, hatásos kifejezés eszköze legyen (49).

Az alakzat másik, hangsúlyozott sajátossága az, hogy a szövegalkotáshoz kötődik (49), a „szövegben válik azzá, ami” (20). És ez az állítás ma, a textológia virágkorában egészen természetes, magától értetődő felismerés, nézet, ami a két szerző tanulmányában másutt is megnyilatkozik.

A tanulmány sok érdeme mind azt igazolja, hogy a szerzők szándékának megfelelően, hathatós segítséget nyújthat a kutatócsoport tervezett alakzatlexikonmunkálataihoz. (*Előtanulmányok egy tervezett alakzatlexikon számára* 16; 1. részletesebb ismertetésemet a MNy. egyik ezután megjelenő számában.)

2. Kabán Annamária tanulmányának tárgya Dsida Jenő *Arany és kék szavakkal* című versének komplex retorikai, szövegtani vizsgálata, amelynek lényegét több vizsgálati elv megemlékezésével világítja meg. Elsőként említi meg azt, ami valóban elsődleges (és már egykori doktori értekezésének alapja volt): a vizsgálat csakis a sajátos közléshelyzetben létrejövő szövegre irányulhat (7). De azt is hangsúlyozza, hogy ez csakis „az alakzatok működésének figyelembevételével, azaz dinamikus-funkcionális megközelítésben lehetséges” (7). Ebből is következik, hogy a szövegben létrejövő és sajátosan működő alakzatok funkciójára fordít figyelmet (7). Így lesz világossá és az olvasó számára nyilvánvalóvá az alakzatok jelentősége.

A szerző tanulmányának kétségtelenül nagy érdeme az elvi és módszertani szempontok hangsúlyozása. Éppen ezért a továbbiakban is ezeket emelem ki, és így próbálom a vizsgálat módjának ismertetésével a tanulmány tartalmát és érdemeit megvilágítani.

Az első és legfontosabb megállapítása az, hogy az elemzendő vers komplex alakzat, azaz a különböző alakzatok egymással társulva funkcionálnak, és így a komplex alakzat hatását „az alakzatok együtteseként fejtí ki” (11). De emellett a szerző figyelemmel van a többi alkotóelemre is, mint amilyen például a vers grammatikai felépítése vagy a ritmusa.

A vers makrostruktúrája egy *hasonlatot kibontó többszörösen összetett mondat* (11), és ez a vers egészét átfogó hasonlat „egy álarcos szonett formájában kel életre” (12), ami többletjelentést hordoz magával (13), és ez azzal is összefügg, hogy a hasonlatbeli hasonló és hasonlított közötti szemnatikai távolság (a középkori barát és a 20. századi lírai alany közötti távolság) a hatás forrása, amit az is kiegészít, hogy a hasonlat két összetevőjében párhuzam is van, a kettő között pedig „ellentét feszül” (13), és fontos szövegformáló szerepe van az ismétlésnek is (15). Mindezek a felsorolt alakzatok alkotják a versbeli komplex alakzatot.

A szerző arról is tájékoztat, hogy a versbeli *arany* és *kék* színeknek szimbolikus jelentése van, többek között az, hogy a *kék* a Fiút vagy az igazságot, az *arany* pedig a szakralitást jelképezi (15).

További fontos megjegyzése, hogy ez a komplex alakzat csak egy másik alakzat, az irodalmi allúzió révén értelmezhető (17), és ez itt nem más, mint a *világ legszebb virága*, ami egyértelműen az ÓMS-t juttatja eszünkbe (18), vagyis nem világi, szerelmi tartalmú a vers, hanem a költő Isten-szerelmét megfogalmazó adoráció (18).

És mindez már a tanulmány címében jelzett intertextualitás vizsgálatára való áttérést jelzi. Így utal korai versekre (például a Bibliára, a Münchener kódexre, Mária-litániákra) és persze Dsida több más versére is (pl. *Angyalok citeráján*, *Vallomás*, *Templomablak*), és ezek alapján több figyelemreméltó értelmezést közöl.

A tanulmány utolsó fejezetében, az *Összegzésben* több sokatmondó és tanulságos megállapítást olvashatunk. Ezek közül kiemelem azt, aminek stilisztikai vonatkozása (is) van: „A mondatszerkesztés, a képszerkesztés és a szövegszerkesztés [...] együttesen szolgálja az élmény kifejezését, s ezáltal a szöveg stílusát is meghatározza (21). (*Komplex alakzat és intertextualitás – Dsida Jenő: Arany és kék szavakkal* 17.)

3. A harmadik tanulmány szerzője Cs. Jónás Erzsébet. Vizsgálatainak tárgya két hasonló szemléletű, sorsú költő, Ratkó József és Vlagyimir Viszockij költészetének a retorikai alakzatokra és trópusokra összpontosító összehasonlító fordításstilisztikai elemzése. Ennek középpontjában Ratkó Viszockij-fordításai állnak. A vizsgálat lényegének, jellegének találó megnevezése (a szerzőtől alkotott sokatmondó és – reméljük – széles területen elterjedő, meghonosodó) *fordításstilisztika*.

A tanulmány két nagy fejezetre oszlik. Az első címe: *A szabadságvágy közös képi motívumai Ratkó és Viszockij költői világában*. Itt a szerző az azonos immutációs alakzat, a *kutya* metafora szemantikai változásainak eredményes és tanulságos vizsgálatával próbálja igazolni „a két költői világlátás hasonlóságát” (8): a kutya metafora és a humanizált természet, a magányos ember és a hiteles ember.

A *kutya* metaforák szemantikai tartalma mellett a szerző figyelemmel van a szóban forgó metaforák grammatikai motiváltságára (a grammatikai struktúra *megadására*) is, ami nélkül – állítja helyesen – a metafora nem interpretálható.

A második fejezet címe: *A rejtőzködés közös motívumai Ratkó és Viszockij költészetében*. Ebben a fejezetben a szerző elfogadható módon állapítja meg, hogy Ratkó lírájában a rejtőzködésről a *kő alatti lét* és a *kút* motívum tanúskodik (24).

Viszockijnál a társítás más fizikai, de mégis azonos funkciójú *mélyiségekre* utal: *tenger alattjáróként (mélytengeri bűvárhajóként)* szeretne elrejtőzni a világ elől, amit a szerző modern rejtőzködésként fog fel (24). A *kő* motívumnak különböző szemantikai síkjai vannak: *kő-talaj-föld*, *holtak hamva*, *erős építő kő*, *megtartó vár*, *kő alatti lét*, *mély kút*.

Egyik idetartozó következtetése annak állítása, hogy a „rejtőzködés vágyának erősödésével” a tárgyalt eszközrendszer „egyre komplexebb képi és alakzatvilágot hoz létre” (35).

Az elmondottak alapján állíthatjuk, hogy kitűzött célját a tanulmány egészében a szerző eredményesen megvalósította. Igazolta, hogy az alakzatok és trópusok tekintetében feltűnő hasonlóság van Ratkó saját verseiben és Viszockij-fordításaiban. Igazolta továbbá „a két költői világlátás hasonlóságát”. És ami elméleti, mai világunkban textológiai megállapítás – és ezért is ez a tanulmány egyik érdeme –, annak észrevétele és állítása, hogy a vizsgált jelenségek „metaforikus vagy alakzati gócot képezve, a szöveg szervezőerejévé válva visszatérően ismétlődnek” (38). Persze erről ennél is többet

szerettünk volna olvasni. (*Alakzatok és trópusok a műfordításban – Ratkó József Viszockij-fordításainak elemzése orosz eredeti szöveg mellékletekkel* 18.)

4. A negyedik füzet Lőrincz Julianna tanulmánya. Dolgozata célját röviden így fogalmazza meg: néhány Petőfi-versben és azok angol, valamint orosz műfordításaiban előforduló alakzatoknak a kontrasztív vizsgálata. És ezt így okolja meg: azért választotta témául az alakzatok vizsgálatát, mert ezek minden típusú szövegben benne vannak, a művészi szövegekben pedig többnyire szövegformáló funkcióval rendelkeznek (7). Ez a szövegformáló funkció szerintünk általános, más szövegtípusokra (stílustípusokra) is jellemző.

Mindennek tárgyalása, kifejtése jó és tanulságos, amiről már tanulmánya harmadik nagy fejezetének széles kérdéskört alkotó témái (is) tanúskodnak. Itt ugyanis *Fordításelméleti alapfogalmak* címmel a kérdéskör témáinak jó megválasztásával olyanokat is tárgyal, amelyek egy része idetartozó tanulmányokban nemigen szerepel. Ilyen fejezet például: A szövegtipológia szerepe a fordítási folyamatban, A norma kérdése a fordítási folyamatban, Az invariáns kérdése a fordításban, A műfordítás szöveg mint szövegvariáns, Az ekvivalencia kérdése a fordításban.

Persze nem hiányoznak a másutt is általános témákat kifejtő fejezetek sem: Fordításelmélet, Fordítástudomány, Transzlatorika, Traduktológia, A fordítás fogalma.

Különösen fontosnak és sikerültnek tarthatjuk az ekvivalenciáról írt fejezetet a kérdések felvetéseivel és a tisztázás próbálkozásaival. Már az is sokatmondó tény, ami ezt a tárgyalásrendben megelőzi, s amelyek így egyfajta tárgyalásrendbeli kontextust alkotnak. A szerző véleményét az idetartozó fogalmakról egy-egy mondatával világítjuk meg.

Az egyik a norma, ami szerinte „rendkívül összetett, mivel már a fordító normája önmagában is sokféle szociokulturális tényező függvénye” (14), és azt is hangsúlyozza, hogy az újabb műfordítások „a célnyelvi olvasó-befogadó elvárásnormáinak igyekeznek megfelelni” (15).

Egy másik az invariáns és variáns fogalompár: „invariánsnak kell tekintenünk az eredeti (forrásnyelvi) szöveg egészét, amelyhez viszonyítva a műfordítások (célnyelvi szövegek) mindegyike egy-egy variánsa az eredeti szövegnek” (15).

Ami pedig az ekvivalenciát illeti, a szerző többek között Kulcsár Szabó Ernő véleményét idézi, miszerint a műfordító figyelemmel van a variábilis elemek kompenzációs lehetőségeire, „és úgy közvetíti a forrásnyelvi szöveg üzenetét a célnyelvi eszköztárának felhasználásával, hogy az eredetivel egyenértékű, azonos hatású szövegvariánst hozzon létre” (18).

Mindez alapul szolgál a tanulmány második részében tárgyaltak vizsgálatához, ahol Petőfi Sándor egy versének (*A téli esték*) orosz, valamint két verse (*Föltámadott a tenger...*, *A Tisza*) orosz és angol fordításainak egybevetését s ennek során elsősorban az alakzatok vizsgálatát tűzte ki célul (20).

Kiindulópontja produktív elvnek tűnik. Megállapítja ugyanis, hogy költői szövegek fordításakor az egyik legnehezebb feladat a szöveg jelentésével szorosan összeszövődő retorikai-stilisztikai alakzatok visszaadása (20). Elemzései jók és sok tanulsággal járnak, elismerésként rájuk is vonatkozathatjuk azt, amit a szerző a műfordítások nehézségeiről szólva Ivinszkajától idéz: „borotvaélen kellett táncolni” (34). (*Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata* 19.)

Az ismertetett négy füzet a szerzők hozzáértésének, produktív szemléletének köszönhetően a magyar retorikai szakirodalom sok mindenben gazdagabb lett. Mindez azt is jelenti, hogy a sorozatnak ez a négy füzete is segítséget nyújthat a tervezett alakzatlexikon elkészítéséhez.

Ezekre a füzetekre – ugyanúgy mint a korábbiakra – több irányú vizsgálat, sokoldalú megközelítés jellemző. De szerintem ezt a vizsgálati szférát még bővíteni kellene elsősorban a kognitívitás, pragmatika, valamint az általános tudományelmélet igényes elveivel, többek között univerzálék és invariánsok keresésével, felfedésével, és a stilisztikával való kapcsolatteremtés intenzitását is növelni kellene, mert így [találna] eredeti és feltehetőleg még mindig szándékolt irányvonalába: a magyar stilisztika korszerűsítésének a tendenciájába.

SZABÓ ZOLTÁN